

Yttrandefriheten världen över står nu inför en mängd både nya och gamla hot. Auktoritära krafter växer även i de länder som tidigare betraktats som demokratier. Nationalister och extremister utmanar de politiska systemen. Författare och journalister trakasseras, förföljs och dödas. Statlig kontroll och övervakning ökar. Hatspråk förgiftar den offentliga debatten och skapar ökad rädsla och självzensur. De som skriver om nya utmaningar för mänskligheten – såsom klimatförändringar och miljö – möter alltför ofta trakasserier och hot, till och med mot sina liv. Detta är en alarmerande utveckling eftersom vi varken kan agera eller utöva våra demokratiska rättigheter utan tillgång till information.

Denna rapport ger en översikt av tillståndet för yttrandefriheten i Sverige, och visar ett land som står inför ett vägsval. Sverige har ännu en stark och förankrad yttrandefrihet. I alla index på området rankas vi som bland de bästa i världen. Men under ytan bubblar det. Utveckling går fort. Och organisationer som PEN är idag viktigare än någonsin.

country report

**‘THE POWER OF WORDS:
FUTURE CHALLENGES FOR
FREEDOM OF EXPRESSION’**

SVENSKA P·E·N
FÖRSVARAR DET FRIA ORDET
GRUNDAT 1922

INNEHÅLL

Yttrandefriheten kan inte tas för given	2
Jesper Bengtsson, Ordförande för Svenska PEN	
Rätten att häda – en del av yttrandefriheten	4
Ulrika Knutson	
Hatbrotten på nätet ökar men många anmäler inte	12
Christina Jutterström	
Konspirationsteorier – ett hot mot demokratin	20
Kent Werne	
Tre stora hot mot public service – alltmer politiskt ifrågasatt	28
Jesper Strömbäck	
Skyddet för yttrandefriheten riskerar minska med nya lagar	36
Nils Funcke	
Svenska medborgare – diktaturens fångar	44
Elisabeth Löfgren	
Kinas påverkan mot svenska medier ökar	54
Jojje Olsson	
Övervakningen av medborgarnas digitala liv i snabb förändring	62
Mattias Beijmo	

The Power of Words – Future Challenges for Freedom of Expression var temat för PEN Internationals 88:e världskongress, som ägde rum i Uppsala 27 September – 1 October 2022. Den här rapporten publiceras i samband med kongressen.

Redaktör: Ninni Dickson
Creative Director: Jonathan Brott
Layout & Design: Johan Rutherhagen
Illustrationer av: Evelina Johansson

Tack till Aurelia Dondo, Nduko o'Matigere, Ross Holder och alla medverkande författare.

Publicerad 2022.
Tryckt hos AB Norrmalmstryckeriet.

YTTRANDEFRIHETEN KAN INTE TAS FÖR GIVEN

Jesper Bengtsson, Ordförande för Svenska PEN

Den tolfte augusti 2022 höll en hel värld andan när författaren Salman Rushdie utsattes för en knivattack.

Han skulle just inleda sitt anförande på ett möte om hotade författares behov av fristäder, skydd under kortare eller längre perioder, något Rushdie har en högst personlig erfarenhet av.

Attentaten kom inte som någon överraskning. Salman Rushdie har varit hotad till livet i över 30 år, sedan Ayatollah Khomeini riktade en fatwa mot honom 1989. Samtidigt trodde nog många att det värsta hotet var över. Rushdie hade själv flera gånger talat om att hotet var större på 1990-talet, numera försökte han leva sitt liv så normalt som möjligt.

Och just då kom attacken.

Salman Rushdie klarade sig, även om det i skrivande stund inte är klart hur omfattande hans skador var.

Detta säger något viktigt och oroväckande om hoten mot det fria ordet: den som blir utsatt för ett hot kan aldrig slappna av. Det finns där, ständigt närvarande, och måste alltid tas på största allvar.

I den här rapporten konstaterar författarna att det finns en solid grund för yttrandefriheten i Sverige.

Vi har en av världens mest liberala yttrandefrihetsgrundlagar, en fri och oberoende press, hög läskunnighet i befolkningen, bland den högsta internetnärvaron i världen sett till hela befolkningen och det finns en djup folklig förståelse för yttrandefrihetens betydelse.

Ändå har just hoten mot författare och journalister ökat. Allt fler som skriver får utstå påhopp och hat på nätet, som allt för ofta slår över även i direkta hot. Det gäller inte minst mot kvinnor och personer med utländsk bakgrund, men också personer som skriver om ämnen som väcker starka känslor och griper in i den allt mer polariserade politiska debatten. Exempelvis har journalister som rapporterar om klimatförändringarna märkt av fler hot på senare år.

Texterna i den här rapporten tar upp flera andra områden där det också finns skäl att vara uppmärksam på utvecklingen.

Det gäller till exempel den digitala utmaningen. Ny teknik gör det enklare att övervaka medborgarna, både för myndigheter och privata företag. Genom datorer och telefoner lämnar vi hela tiden digitala spår på nätet, som går att följa, samla ihop och använda, kommersiellt eller för

politisk övervakning. Med argumentet att det krävs för att övervaka terrorism och organiserad brottslighet har det blivit enklare att använda sådan övervakning, och i den pågående politiska debatten finns det flera förslag att göra det ännu enklare.

Den här utmaningen är också länkad till säkerhetspolitiken, där det pågår en debatt om att utländska makter genom statliga företag som beviljats kontrakt på den svenska marknaden får ökade möjligheter till digital kartläggning på svensk mark.

Utmaningarna rör därmed också det växande kinesiska inflytandet i världen. Under de senaste åren har den kinesiska ambassaden i Stockholm ofta försökt påverka svenska massmedier i deras publiceringsbeslut. Den svenske medborgaren Gui Minhai (vars fall Elisabeth Löfgren skriver om i sin text, som även behandlar Dawit Isaaks fångenskap i Eritrea) sitter fortfarande fängslad i Kina, och varje försök att uppmärksamma hans fall har mötts av propaganda och även hot från den kinesiska ambassadens sida.

Ytterligare en fråga är det hot som falska nyheter, desinformation och rena påverkanskampanjer utgör. Där är hotet dubbelt. Det skapar ett samtalsklimat där allt fler ifrågasätter vetenskap och empiriska fakta, till förmån för rykten och rent struntprat. Det skapar ett klimat där det är lätt att hävda att det inte finns sanningar, att allt är öppet för debatt och relativism. Det i sin tur leder till ett ifrågasättande av om det är möjligt att bedriva opartisk journalistik, om inte alla egentligen har en underliggande politisk agenda. Mycket av det ifrågasättande av public service som Jesper Strömbäck skriver om i sitt kapitel handlar i grunden om detta.

Men ökningen av falska nyheter och påverkanskampanjer skapar också en backlash, som kan vara minst lika allvarlig för yttrandefriheten. Kravet på att staten eller privata företag ska kontrollera informationsflödet och sortera bort åsikter och information har ökat, vilket bland annat Nils Funcke skriver om i sin artikel, där han tar exemplet med den ryska propagandakanalen RT. Kriget i Ukraina visar generellt på en svår balansgång mellan säkerhetskrav och yttrandefrihet.

Sammantaget ger den här rapporten bilden av att vi står vid ett vägskäl. Sverige har ännu en stark och förankrad yttrandefrihet. I alla index på området rankas vi som bland de bästa i världen. Men under ytan bubblar det. Utveckling går fort. Och organisationer som Svenska PEN är idag viktigare än någonsin. Vi måste hålla samtalet om det fria ordet levande. Annars kommer initiativet tveklöst att hamna i händerna på de krafter som vill inskränka yttrandefriheten.

1

RÄTTEN ATT HÄDA – EN DEL AV YTTRANDEFRIHETEN

av Ulrika Knutson

Söndagen den tredje oktober 2021 kraschade en bil i hög fart på E4:an vid Markaryd. Tre män omkom. En av dem var Lars Vilks, Sveriges mest kända konstnär, bekant långt utanför landets gränser för ett enda verk: ”Profeten Muhammed som rondellhund”. De två andra döda männen var poliser, ansvariga för konstnärens säkerhet. Sedan tolv år hade den dödsbotade Lars Vilks livvaktsskydd dygnet runt, han kunde inte ta ett steg utan att staten vakade över honom. Men denna oktobersöndag misslyckades polisen med uppgiften, Lars Vilks fick i stället en våldsam död – under svenska statens beskydd. Detta var en nationell tragedi, många skulle säga ett trauma.

Lars Vilks blev 75 år. Som konceptkonstnär nådde han längre än han hade kunnat drömma om. Människor som aldrig hade brytt sig om konstscenen kände till Lars Vilks viktigaste verk, och hade gärna en åsikt. Folkkär hade han börjat bli på sina håll – och folkligt avskydd på andra håll. Berömmelsen hade ett högt pris. Han levde ett villkorat, kringskuret liv. Lars Vilks var inte längre välkommen på konstarrangemang, hans föreläsningar ställdes in, av både säkerhetsskäl och berörings-skräck. Han och hans fästmo kunde inte ens gå ut och titta på stjärnhimlen utan livvakt.

Också efter sin död tvingar han alla att reflektera över yttrandefrihetens mål, mening och gränser. Hans till det yttre oansenliga teckning av Profeten Muhammed blev startpunkten för en intensiv debatt om hädelse, demokrati och yttrandefrihet, en debatt som fortfarande pågår.

Det senaste året har debatten fått nytt bränsle, efter att den högerextreme dansksvenske politikern Rasmus Paludan bränt Koranen på flera platser i Sverige. Koranbränningarna ledde till svåra upplopp på flera orter under påsken 2022. Det finns beröringspunkter mellan effekten av Lars Vilks och Rasmus Paludans budskap, men skillnaderna är ändå stora. Politikern Paludan gör ingen hemlighet av att han är rasist, och verkar för ett etniskt homogent Sverige. Konstnären Lars Vilks avsåg med

verket ”Muhammed som rondellhund” hade i sig inga rasistiska övertoner. För att förstå den svenska debattens nyanser bör man först titta närmare på Lars Vilks konstsyn.

Redan 1980 började han snickra på sitt första betydande verk, ”Nimis” på Kullaberg. Det är ett torn av spillved och drivved, olagligt uppfört i ett naturskyddsområde, i strid med kommun, länsstyrelse och markägare. Myndigheterna beordrade Lars Vilks att riva det, vilket han vägrade. Nimis blev med tiden 100 meter långt och på sina ställen 25 meter högt. Bygget blev tidigt en turistattraktion, som trots att det ligger oländigt och saknar alla slags säkerhetsanordningar besöks av 10 000 turister om året, till myndigheternas förtvivlan.

Själva skulpturen var trots allt en ganska liten del av det ”processkonstverk” som utgjorde hela Nimis. De byråkratiska och rättsliga processerna rymde till slut många hyllmeter med handlingar. *Allt* ingick i verket: spillved, spik, pärmar och förtvivlade tjänstemän. Verket gjorde skäl för sitt namn: *Nimis* är latin och betyder ”för mycket”.

2007 ritade Lars Vilks sitt mest kända verk, teckningen ”Profeten Muhammed som rondellhund”. Ursprungligen gjorde han teckningen till en konstutställning för en hembygdsgård i Värmland, i akt och mening att visa att konsten inte stod fri. Även konstvärlden hade sina tabun, sina gränser. Först hände ingenting alls, men när tidningen Nerikes Allehanda samma år publicerade teckningen vaknade militanta islamister i Örebro, i svallvågorna efter den danska ”karikatyrfejden” på tidningen Jyllands-Posten 2005. Både Nerikes Allehandas chefredaktör och Lars Vilks blev mordhotade.

De danska karikatyrteckningarna ledde till en stor politisk kris, med upplopp mot danska ambassader i den muslimska världen och bojkott av danska produkter. I Sverige sköttes Vilks-affären på ett helt annat sätt, av den dåvarande moderata statsministern Fredrik Reinfeldt. Skillnaden var påfallande, menar reportern Niklas Orrenius, som skildrat detta i sin bok om Lars Vilks, ”Skotten i Köpenhamn” (2016):

– Reinfeldt kompromissade aldrig när det gällde Vilks konstnärliga frihet, men betonade att det var politikens sak att hantera effekterna av Vilks yttrandefrihet. Han träffade svenska imamer och diplomater från muslimska länder, beskrev innebörden i de svenska lagarna. Han poängterade att i Sverige levde kristna, muslimer och ateister sida vid sida.

Efter publiceringen blev Lars Vilks tillvaro komplicerad. Hans föreläsningar stördes av hot och protester från arga islamister, till exempel fick en föreläsning vid Uppsala universitet 2010 avbrytas. Hans hem i Skåne stacks i brand, två män dömdes för dådet. Från 2010 levde han med livvaktsskydd dygnet runt.

Debatten om Rondellhunden blev stundom hätsk. Självt var jag ambivalent till hunden. Även om jag tyckte att det var ett intressant konstprojekt provocerades jag av hundens kopplingar till främlingshat och förakt mot muslimer. I en krönika skrev jag att det var nödvändigt att hävda två ståndpunkter på samma gång – att aldrig tumma på Lars Vilks yttrandefrihet, men också hävda rätten att kritisera verkets innehåll. Konstnären själv tog tacksamt emot alla synpunkter! Alla åsikter om Rondellhunden ingick ju i verket, menade Lars Vilks, precis som processerna kring skulpturen Nimis.

Lars Vilks var konsekvent och vägrade tillfredsställa vare sig kritiker eller anhängare. När reportrar undrade om han var rasist vägrade han att svara. När Lars Vilks reste till USA och deltog i högerextrema manifestationer mot islam – för konstverkets skull – var till och med hans varmaste fans oförstående.

Men Lars Vilks ville inte ömkas. Och han hade inget emot att bli skälld för feg, medlöpare eller rasist. Så här säger han i Lars Orrenius bok:

– Det är intressant att klä skott. Att skapa misstankar. Det ingår i konstnärens rätt att undersöka saker. Omgivningens osäkerhet gör hans konstprojekt bättre.

Men det fanns gränser. När Rondellhunden började kräva dödsoffer var det med Lars Vilks egna ord ”inte så roligt längre”.

När en terrorist av misstag sprängde sig själv till döds

på Drottninggatan i Stockholm 2010 – efter att ha uttalat hot just mot Vilks – skrev Lars Vilks på sin blogg att Rondellhunden nu krävt sitt första dödsoffer. Men efter 2015 års terrordåd i Köpenhamn, där Lars Vilks var måltavlan men mördaren dödade två andra människor, slutade han helt att tala om död i samband med Rondellhunden. Skotten i Köpenhamn föll bara någon månad efter attacken mot den franska satirtidningen Charlie Hebdo. Precis som i Paris agerade mördaren i Köpenhamn genom att sikta först mot en satiriker, därefter mot enskilda judiska medborgare.

Vid det här laget var Lars Vilks kontakter med konstvärlden frostigare än någonsin. Enskilda konstnärer och journalister försvarade Lars Vilks passionerat – liksom många främlingsfientliga grupper, om än av helt andra skäl – men de stora konstinstitutionerna var kallsinniga. Lars Vilks erbjöd sig 2015 att donera Rondellhunden till Moderna Museet i Stockholm, men chefen Daniel Birnbaum tackade nej. I en artikel i Dagens Nyheter skrev han att den svenska yttrandefriheten gav Lars Vilks rätt ”att visa bilder som många finner kränkande och allt fler tycker är onödiga eftersom de skapar så mycket hat”.

Daniel Birnbaum beskrev Lars Vilks rondellhund som en ”social skulptur” som hade sitt intresse, men han avvisade tanken på att ställa ut teckningen på Moderna Museet: ”Den finns digital överallt, behöver ingen ytterligare exponering”.

Museets hållning var en av många faktorer som fick konstkritikern Mårten Arndtzen att ändra sin syn på Lars Vilks verk. Mårten Arndtzen är anställd på Sveriges Radios kulturredaktion, och kommer i höst med sin bok om Lars Vilks och Rondellhunden, ett försök att äntligen ge Lars Vilks verk en recension.

– Jag var själv länge kritisk till Rondellhunden, men bytte ståndpunkt. Det blev så tydligt att verket punkterar konstvärldens uppfattning om sig själv som tolerant och vidsynt. Konstvärlden har utvecklats på ett tråkigt sätt de senaste decennierna, mot konsensus och svart-vitt tänkande. Konstlivets enighet i utfrysningen av en röst som Lars Vilks är något otäckt.

Mårten Arndtzén menar att Lars Vilks var tydlig med att udden mot islam inte var det viktiga, det viktiga var att visa var gränsen för toleransen i konstlivet gick:

– Hans processverk är ett ytterst starkt inlägg för yttrandefriheten och för konstens speciella öppenhet. Att konstnären har rätten att utmana oss, utan att behöva förklara sig.

Strax efter konstnärens död gjorde Mårten Arndtzén och andra kritiker en förnyad propå till Moderna Museet om att införliva Rondellhunden med samlingarna, men också den nuvarande chefen Gitte Ørskou säger nej. Att Lars Vilks teckningar blivit ”en magnet för hat och hot, diskussion och debatt gör dem absolut till ett intressant fenomen av sin tid – men det gör dem inte automatiskt till intressant konst”, skrev hon i Sydsvenskan.

Det är inte bara konstvärlden som har en självbild av vidsynhet och tolerans. Det gäller i hög grad även den svenska nationen.

I internationella jämförelser får Sverige högt betyg i demokrati. Vi har starka politiska fri- och rättigheter, fri press och låg grad av korruption. När SOM-institutet vid Göteborgs universitet rycker ut och låter svenskarna betygsätta sig själva är vi också bäst i klassen. Men nu har två Uppsalaforskare kastat grus i maskineriet. I stället för att snällt fråga om folk tycker bättre om demokrati än diktatur har de frågat om vilka lagliga fri- och rättigheter de vill ge grupper vars åsikter de verkligen avskyr. Och då blir det annat ljud i skällan.

Inte många hyllar Voltaires gamla devis: ”Jag delar inte dina åsikter, men jag är beredd att dö för din rätt att framföra dem”. I Sverige är det tvärtom, härresande många svenskar förefaller beredda att strypa sin grannes yttrandefrihet, demonstrationsrätt eller rätten att kandidera i fria, allmänna val. Antingen tycker de som svarat verkligen så, eller också har de ingen aning om vad demokrati i grunden handlar om. Båda sakerna är lika allvarliga, menar de två statsvetarna från Uppsala universitet, Sten Widmalm och Thomas Persson.

Den ökande intoleransen i Sverige verkar gå hand i hand med att värdegrunderna blir fler, normkritiken växer på många arbetsplatser, och skolan lägger stor möda på att utbilda i demokrati, utan att det gör något djupare intryck.

De yttre hoten mot demokratin beskrivs ofta i termer av politisk populism till höger eller vänster, lögnens triumf på sociala medier, försvagningen av rättsväsendet. Men minst lika viktiga och farliga är de *inre* hoten mot demokratin, menar professor Sten Widmalm:

– Ensidiga drev mot enskilda medborgare, i press och i sociala medier, cancel-kultur och självcensur, och den allt hårdare normstyrningen från staten visavi forskning, kultur och medier är reella hot. Jag skulle säga att vi har fått ett bättre

debattklimat i offentliga medier, men snävare inom myndigheter och förvaltning.

Konstfackskolan i Stockholm, den ena av de två stora statliga konsthögskolorna i Sverige, blev ett lackmuspapper i den här frågan vintern 2021. På skolan hade en längre tid förts en intern debatt om strukturell rasism och inkludering. En grupp aktivister – och skolans ledning – anklagades för historieförfalskning av en professor, Sara Kristoffersson. Hon blev offentligt beskylld av 44 kollegor, för att ha skvallrat ur skolan, och framfört ”personliga åsikter”. Hon har senare skildrat konflikten i boken ”Hela havet stormar”, en mycket modig bok, menar statsvetaren Sten Widmalm:

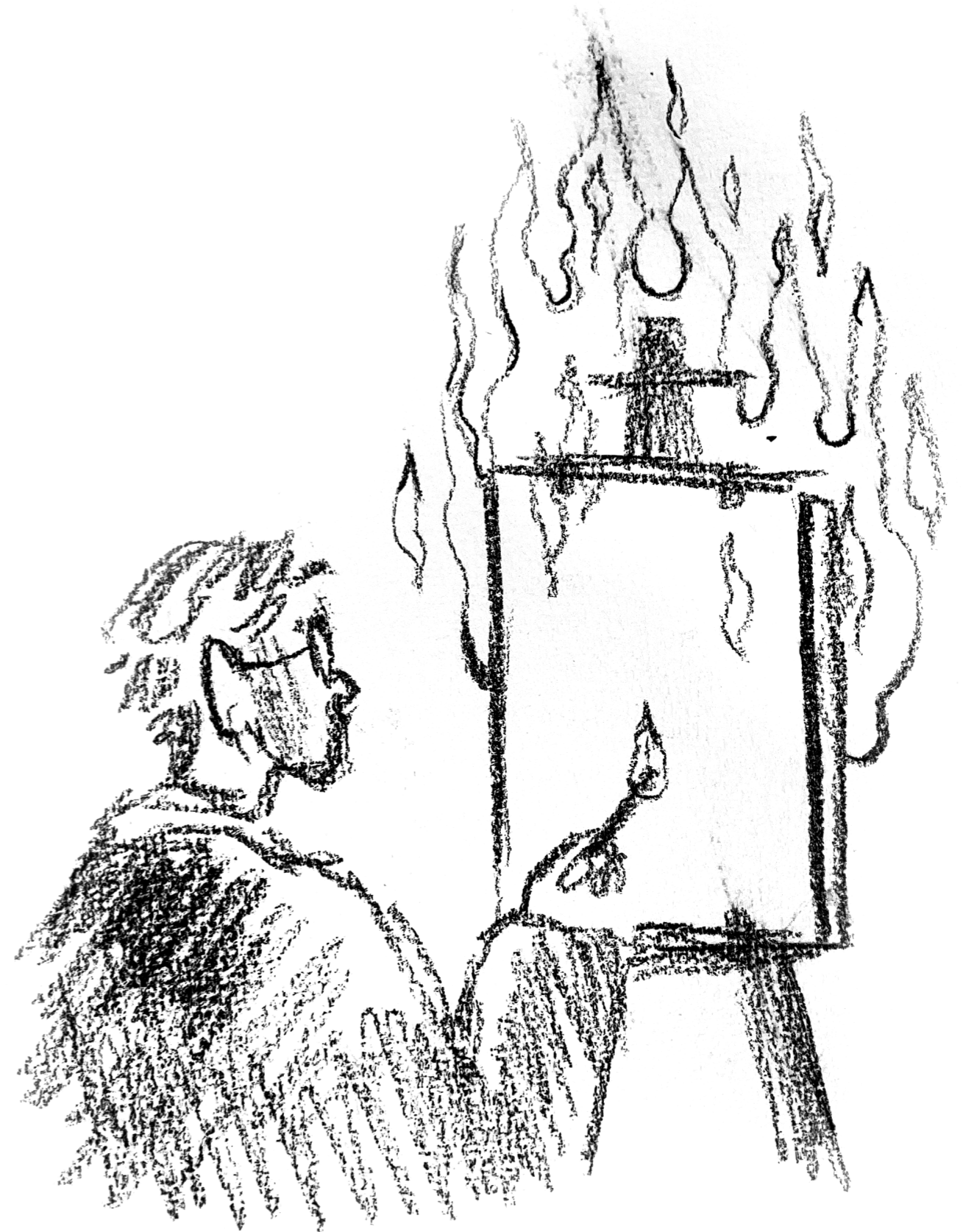
– Ledningen för Konstfack visar upp en kultur med så extrem normstyrning att den blir Kafka-esk. Här ser vi prov på en svensk inställning som tyvärr råder i många verksamheter. Vi är så ivriga att slaviskt följa regelverk i stort och smått att omdömet sviktar.

Påskan 2022 sammanföll med slutet på den muslimska fastemånaden Ramadan. Nu var tiden inne för både kristna och muslimer att fira årets stora religiösa högtid. Muslimerna påminner sig tiden då Koranen uppenbarades för profeten Muhammed, och de kristna högtidlighåller Jesu död och uppståndelse. Just dessa dagar, med början på skärtorsdagen, valde Rasmus Paludan att iscensätta den första av sin serie koranbränningar, i Skäggetorp i Linköping.

Rasmus Paludan var redan känd som dansk högerextrem politiker, med antimuslimska förtecken. Rasmus Paludan gör ingen hemlighet av att han är ”etnorasist”. Med sitt parti Stram kurs ställde han upp i det danska riksdagsvalet 2019, och fick 1,8 procent av rösterna. Det fattades bara 0,2 procent för att han skulle komma in i danska folketinget. I Danmark är han flera gånger dömd för ”hets mot folkgrupp”, bland annat för rasistiska uttalanden om svarta politiker i Sydafrika.

Som koranbrännare är Rasmus Paludan ökänd i många europeiska länder. Han är portförbjuden i Tyskland, Frankrike och Belgien. Han har varit i Sverige och bränt koraner flera gånger, och i två år haft inreseförbud i landet. Men eftersom Rasmus Paludans far är svensk, så har han medborgerliga rättigheter även i Sverige, och lagen tillåter honom att bränna Koranen såväl som andra skrifter.

Tidigare hade uppmärksamheten av honom i Sverige varit måttlig, men påskan 2022 blev explosiv i alla bemärkelser. Rasmus Paludan brände Koranen i Skäggetorp i Linköping, Navestad i Norrköping, Rinkeby i Stockholm och Vivalda i Örebro – alla stadsdelar i vad som kallas ”socioekonomiskt utsatta områden”, med en hög andel muslimsk befolkning.

Våldsutvecklingen blev extrem, med stenkastning, bilbränder och molotovcocktails. Hundratals poliser blev skadade i tumultet. Polisen framstod närmast som tagen på sängen. Polisfacket protesterade och polismyndigheten anmälde sig själv för att utreda eventuella brister i organisation och utrustning. Utredningen lades snart ned, brott kunde inte styrkas.

Däremot anmäldes och dömdes flera demonstranter för våldsamt upplopp, misshandel, skadegörelse och motstånd. Den politiska debatten som följde på upploppen blev livlig. Koranupploppen upplevdes som kulmen på år av våldsam utveckling, med gängkriminalitet, skjutningar och sprängningar. Kunde medborgarna inte längre lita på att polisen upprätthåller statens våldsmonopol? Det faktum att även kvinnor och barn medverkat i stenkastningen väckte särskild oro och misstänkning. Polisen själv antydde de första dagarna av oroligheterna att religiösa fanatiker hade ingått en ohelig allians med gängkriminella, som gärna kastade sten på polisen, utan några som helst synpunkter på att Rasmus Paludan hade hädat profeten.

Kristdemokraternas partiledare Ebba Busch fick stor uppmärksamhet när hon i en intervju i Sveriges Radio uttalade sin förvåning över att polisen inte gjort bättre motstånd mot våldsverkarna: ”Vi har minst hundra skadade poliser och den stora frågan som borde ställas är: Varför har vi inte minst hundra skadade islamister, hundra skadade kriminella, hundra skadade upprorsmakare?”

Politiker av alla schatteringar ville i samma andetag stödja polismännen och klandra polisledningen. Färre klandrade Rasmus Paludan, men det liberala Centerpartiets ledare, Annie Lööf, antydde att ”inte alla dagar lämpade sig för hädelse”.

Värre var att poliser trampade i det juridiska klaveret. Polismyndigheten i Borås avsåg Rasmus Paludans ansökan om tillstånd för allmän sammankomst, med tanke på tidigare bråk. Emilie Kullmyr, kommenderingschef i Region Väst, gör sin egen kommentar i ett pressmeddelande:

– Rasmus Paludan har en retorik som går ut på att skapa oordning och kaos. *Vi behöver hjälpas åt för att slå hål på den retoriken.*

DN-reportern och författaren Niklas Orrenius reagerade på polischefens uttalande:

– Visst vill Paludan skapa kaos. Jag har sett honom i aktion i Malmö flera gånger. Om reaktionerna är lama drar han sig inte för att vända sig direkt till enskilda personer i publiken, och trakassera dem. Att polisen i Borås avsåg hans begäran var kanske helt okej, men att vädja till allmänheten att hindra

honom i hans lagstadgade rätt att häda islam och bränna Koranen? Det fick mig att haka till.

Hur kommer det sig att upploppen under påsken blev så våldsamma? Niklas Orrenius säger att han gärna reser till stadsdelarna där det värsta utspelade sig, för att fråga människorna som bor där: Vad hände egentligen?

– Det finns ett hat mot muslimer i Sverige, och många troende människor upplever säkert en tondövhet mot religion i det sekulära Sverige, men det förklarar inte våldet.

Niklas Orrenius teori är att de kriminella gängerna odlar ett hat mot polis och ordningsmakt, som ibland kläs i religiösa termer. Detta fick genomslag, trots att imamer och andra försökte lugna ner stämningen och hindra stenkastningen.

– Polisen har varit ”jobbig” i de här områdena, och lyckats störa gängens verksamhet. När profeten skändades under ramadan lyckades de kriminella exploatera en allmän känsla av frustration.

Allt detta bråk handlar mindre om Rasmus Paludan, tror Niklas Orrenius:

– I Danmark höjer ingen på ögonbrynen längre, när Paludan hoppar och skriker. De tycker att han är jönsig, förtrollningen bryts. Jag tror att riskerna för kravaller blir mindre i framtiden.

Rasmus Paludan är inte ensam om att bränna Koranen. I Dagens Nyheter har Niklas Orrenius intervjuat Omar Makram från Egypten, ateistisk aktivist som 2015 fick avslag på sin svenska asylansökan. Migrationsverket ansåg inte att han hade bevisat att han var ateist. Omar Makram spelade då in en video där han rev sönder koranen, spottade på den och brände den. Han fick sin ansökan beviljad. Omar Makram säger i intervjun att han tycker att Rasmus Paludan gör ett viktigt jobb:

– Så länge man inte kan bränna koraner i Sverige har vi ett problem.

Sakine Madon är chef för ledarredaktionen på liberala Upsala Nya Tidning. Hon kom nyligen ut med boken ”Inget är heligt”, där hon poängterar att försvaret för yttrandefriheten handlar om företeelser som vi avskyr:

– Man får inga ryggdunkningar för att man ger sig in i debatten och försvarar nynazister, galningar och provokatörer som Paludan. Men det är det som är yttrandefrihet.

Sakine Madon tycker trots allt att debatten har utvecklats till det bättre sedan Lars Vilks ritade sin rondellhund. Bortsett från det nystartade partiet Nyans – som vänder sig till muslimska väljare – finns det inga debattörer i Sverige som förespråkar förbud mot hädelse.

“– *Man får inga ryggdunkningar för att man ger sig in i debatten och försvarar nynazister, galningar och provokatörer som Paludan. Men det är det som är yttrandefrihet.* ”

– Medvetenheten om våldsbejakande islamism är större idag. En svensk utrikesminister skulle inte be om ursäkt för Muhammed-karikatyren, så som Laila Freivalds gjorde 2006.

Det var också 2006 som Laila Freivalds tvingades avgå som utrikesminister, sedan hon medverkat till att släcka ner Sverigedemokraternas sajt, där de publicerat en av de danska karikatyrerna. Ett ingripande som bröt mot svensk lag.

Men Sakine Madon efterlyser en skarpare diskussion om rädslan för det islamistiska våldet:

– Vi måste prata om hur rädslan leder till censur i kultur-Sverige, där ansvariga argumenterar för att plocka bort bilder som kan kränka ”grupper”. Identitetspolitiken hotar yttrandefriheten och är ett svek mot minoriteter inom minoriteten, till exempel homosexuella muslimer. Det har ju hänt flera gånger, som när ett stort svenskt museum plockade bort ett fotografi på tre homosexuella muslimska män i Elisabeth Ohlson Wallins utställning ”Jerusalem”. Lärdomen från hennes utställning ”Ecce Homo” borde vara att stå fast vid konstens frihet.

Det var år 2000 som Elisabeth Ohlson Wallins bilder i ”Ecce Homo” sände stötvågor genom svenska kyrkan och andra kristna samfund i Sverige. På stora fotografier skapade hon scener där Jesus låg till bords inte bara med skökor, syndare och publikanter utan med homosexuella och transpersoner. Här var inte jude eller grek, men inte heller böj eller straight. Bilderna

utlöste en debatt som hade legat och pyrt i decennier, om kyrkans relation till samkönade äktenskap, om kvinnliga präster och om homosexuella präster.

Sakine Madon är överlag skeptisk till alltför mycket tal om ”grupper” i lagstiftningen. Lagen bör skydda individerna, menar hon. Identitetspolitikens tonvikt vid kränkta grupper bör man se upp med:

– Ska vi som har rötter i den muslimska världen fortsatt klumpas ihop på detta nedlåtande vis? Är vi inte tillräkneliga medborgare? Detta har jag stört mig på länge. Det finns förstås en komplex åsiktsbildning också bland muslimer.

– Det unika med Sverige är att vi var så tidiga med yttrandefriheten, våra lagar från 1766 är de äldsta tryckfrihetslagarna i världen. Det är nog det som ger mig lite hopp. Vi kan lära av historien. Inte ens under andra världskriget införde vi förbud mot kommunistpartier, vilket många andra europeiska länder gjorde.

1706 avrättades landsfiskalen Johan Schönteit under bestialiska former, för hädelse och spridande av otillättna skrifter. I mitten av artonhundratalet tog Sverige ett stort steg mot religionsfrihet. Men ”hädelsen” togs egentligen inte bort ur lagtexten förrän 1970. Förändringen motiverades med att bestämmelserna om straff för hets mot folkgrupp, ärekränkning, störande av förrättning eller allmän sammankomst kunde tillämpas.

Författaren Ola Larsmo, i många år ordförande för Svenska Pen, påminner om att fromma människor kanske har mest att förlora på att försöka förbjuda hädelse:

– Religionsfriheten är på många sätt den svenska demokratins födelsepunkt. Så mycket av folkrörelserna tar sin början här i mitten av artonhundratalet, och striden mot konventikelplakaten. Förbudet mot hädelse fick absurda följder. Det ligger alltså i alla människors intresse att religionsfriheten är intakt, både de troendes och de icke-religiösa.

Men att man inte kan hindra Rasmus Paludan från att häda betyder ju inte att man inte kan kritisera hans handlingar, säger Ola Larsmo:

– När vi säger att den här sortens hädelse är en del av yttrandefriheten tar vi också på oss ett ansvar för de andra värden, som är demokratins. Den som vill försvara yttrandefriheten måste då själv utnyttja den och säga offentligt vad man anser om hans försök att provocera fram våld. Att det är förkastligt, vidrigt, att han försökte och lyckades splittra det svenska samhället. Det förväntar mig att inte fler sa det. Det var sorgligt.

Att problematisera yttrandefriheten i Sverige är inte lätt. Få vill ifrågasätta allas yttrandefrihet eller vars och ens rätt att häda, vare sig det gäller Allah, Javeh eller Gud fader. Eller demokratin. Niklas Orrenius närmar sig försiktigt dilemmat när han säger att debatten om Rasmus Paludan har en sida som vetter åt fundamentalism:

– Var och en talar helst för sin ”crowd”. Jag har märkt att de som hett försvarar Rasmus Paludan gärna skulle se ett slöjförbud. Jag efterlyser röster som talar för båda: rätten att bära slöja och rätten att bränna koraner!

I sin bok om Lars Vilks intervjuar Niklas Orrenius juristen Hans-Gunnar Axberger, som har ägnat sitt yrkesliv åt svensk yttrandefrihet, som författare, justitieombudsman, pressombudsman och lärare i tryckfrihetsfrågor för blivande journalister. Hans-Gunnar Axberger är inte rädd för att problematisera yttrandefriheten. Tvärtom, han tycker att det är nödvändigt:

”Tyvärr är de flesta journalister, författare och humanister okunniga i frågan. De döljer sin okunnighet under dogmatism, och verkar betrakta yttrandefriheten som given, som en sorts facklig rättighet. {...} Men det finns alltid en gräns för yttrandefriheten. Det är inte självklart att man får häda, rita nidbilder av Muhammed, eller bränna koraner”, säger han i Niklas Orrenius bok.

När jag intervjuar Hans-Gunnar Axberger förtydligar han:

– Jag blir inte särskilt imponerad av argumentet att det bara är att “kränka på”, så når vi till slut enighet om yttrandefrihetens välsignelse. Det finns ingenting som talar för att man har nått framgång genom att kränka människor.

Hans-Gunnar Axberger påminner om diskussionen i USA som har ett lagutrumme om ”clear and present danger”. Om det inte brinner är det förbjudet att ropa ”Elden är lös!” i en fullsatt biosalong. Även i Sverige går det att upphäva yttrandefriheten i lägen då kaos hotar.

– Och så finns det en annan sida av saken, och det är gränsen när din yttrandefrihet kränker någon annans åsiktsfrihet. Det är inte en absolut gräns. Men det stämmer att ingenting är heligt – inte ens provokatörens rätt. Det bästa vi i längden kan göra för yttrandefriheten är att vara öppna för dess komplexitet, och för de svåra gränsdragningarna.

~~~~~
Ulrika Knutson är journalist och författare. Hon är bland annat kolumnist i Sveriges Radios ”Godmorgon, världen”. Hon är hedersdoktor vid Göteborgs universitet och tidigare ordförande i Publicistklubben (Swedish National Press Club). Litteratur: Kvinnor på gränsen till genombrott (2004), Den besvärliga Elin Wägner (2020).

Litteratur i urval:

Axberger, Hans-Gunnar: Ord och ordning, ur Festskrift till Johan Hirschfeldt, 2008.

Larsmo, Ola: Kan man vaccinera sig mot rasism? Litteraturbanken, 2022.

Madon, Sakine: *Inget är heligt*, 2022.

Orrenius, Niklas: *Skotten i Köpenhamn*, 2016.

Persson, Thomas och Widmalm, Sten:

Politisk tolerans och självcensur i orostider, 2022.

Persson, Thomas och Widmalm, Sten:

Skör demokrati, 2022.

2

HATBROTTE PÅ NÄTET ÖKAR MEN MÅNGA ANMÄLER INTE

Av Christina Jutterström

”Du är en total imbecill.”

”Jag och många med mig önskar att du söker dig något arbete i ett stall så behöver du bara tala med hästar och grisar, det är väl det enda du kan.”

”Klimathora.”

”Kriminell kärring”

”Jag vet vad du bor och var dina barn går i skolan.”

Hat och hot mot människor inom olika yrkesgrupper i det svenska samhället har ökat och blivit grövre under det andra millenniet. Exemplet ovan är en minimal del av vad vissa yrkesgrupper utsätts för.

De här trakasserierna finns framför allt i mejlkorgar, på Facebook, Instagram och Twitter. Ibland, men mer sällan, ansikte mot ansikte på gatan. Få har det modet av dem som ägnar sig åt att hata och hota. Politiker, journalister, socialarbetare, lärare, yrken där utövarna har många kontakter i samhället är de mest utsatta om man ser till enkäter bland dessa yrkesutövare. Också organisationer av olika slag såsom religiösa, etniska och hbtqi-organisationer får ta emot hot och hat. Det är en del av samhällsklimatet över hela den del av världen där yttrandefrihet råder.

Hot och hat påverkar naturligtvis speciellt den enskilda

individ. Det skapar rädsla, återhållsamhet i yrkesutövningen och i värsta fall leder det till självcensur eller att man lämnar yrket. Om detta finns numera ökad kunskap eftersom allt fler yrkes- och intresseorganisationer i Sverige anser det nödvändigt att regelbundet göra enkätundersökningar bland sina medlemmar. Också myndigheten Brottsförebyggande rådet (BRÅ), liksom forskningsstudier på universiteten, står för underlagen till hur hot och hat utvecklas och påverkar individer och samhället. Ytterst handlar hoten och hat mot olika yrkesutövare om samhällets och demokratins möjligheter att fungera.

Främlingsfientliga och rasistiska brott är de hatbrott som mest frekvent polisanmäls och också, om än mycket sällan, fällt av domstol.

Vad är då ett hatbrott? Polisen, som tar emot anmälningar om den här typen av brott, beskriver det så här:

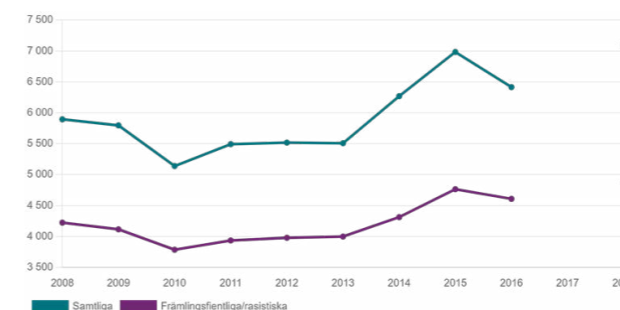
”Hatbrott är ett angrepp på de mänskliga rättigheterna och strider mot principen om alla människors lika värde. Det som definierar ett hatbrott är att gärningspersonen utför angreppet på grund av sin negativa inställning till vissa personers egenskaper.”¹

Hatbrott i laglig mening är ett mångfasetterat brott. Det avser hets mot folkgrupp och olaga diskriminering, men också brott där ett motiv för brottet har varit att kränka en person, en folkgrupp eller en annan sådan grupp av personer på grund av ras,

hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse, sexuell läggning eller könsöverskridande identitet. Samtidigt kan vilket brott som helst bedömas som ett hatbrott om det grundar sig på gärningspersonens negativa inställning till någon av de uppräknade grupperna. Enligt Brottsförebyggande rådet är de vanligaste hatbrotten ofredande och olaga hot.²

Antalet polisanmälda hatbrott finns idag väl dokumenterade i statistiken. De har ökat kraftigt under senare år. Från 2013 till 2018 med nästan 30 procent, från 5 500 anmälningar till drygt 7 000. Allt enligt BRÅ, som dock ändrat sina mätmetoder sedan 2020 vilket gör det svårt att jämföra senare siffror. De nya metoderna ska dock inte tolkas som att hot och hat minskat, uppger myndigheten.³

Antalet anmälda hatbrott 2008–2018, BRÅ:s statistik

En hel del av det som enskilda individer upplever som hot och hat polisanmäls aldrig. Oftast därför att man inte tror att polisen bryr sig om en anmälan. Detta är till exempel vanligt inom journalistikaren där tilltron till rättsväsendet i enkäter har visat sig vara låg. Under perioden 2013–2018 klarades endast mellan 3,4 och 5,2 procent av brotten upp av rättssamhället.⁴

Det finns idag en pågående debatt om hur allvarliga dagens hatbrott är för samhällsutvecklingen i stort och för demokratins fortlevnad. Står de för att vi lever i en helt ny verklighet där traditionella regler för människors uppträdande inte längre gäller

och där det politiska livet runtom i världen alltmer präglas av populistiska nationella partier? Demokratiindex, som varje år mäter tillståndet för demokratin i världen, visar i sitt senaste index (2022)⁵ att endast 14 procent av världens länder räknas som fullvärdiga demokratier. Antalet har under 16 år ständigt minskat. Över en tredjedel av världens befolkning bor i ett land med en auktoritär regim. Det är en skrämmande utveckling.

Sverige är ett av få länder i världen med det man kallar fullvärdig demokrati. Vi har bland de mest generösa yttrande- och tryckfrihetsgrundlagarna, som går tillbaka till 1700-talet. En fullvärdig demokrati innebär vidare att en nation har fria val, fria medier, fria domstolar, rätt att bilda vilka föreningar som helst, rätt att bilda politiska partier, som får verka fritt. Sveriges demokrati kunde under 2022 fira att det var 100 år sedan också kvinnor fick rätten att för första gången ta plats i den svenska riksdagen. Ändå finns idag en rädsla för att det som kallas den liberala demokratin, med ovannämnda karaktäristika, är i fara på flera håll i världen. En rädsla för att det stegvis sker en förändring från demokratins huvudprinciper.

Ett antal forskare och debattörer varnar till och med för en utveckling i Europa och USA lik den som skedde i Tyskland på 1930-talet före nazisternas totala övertagande av makten. En av dem är Yaleprofessorn Timothy Snyder som i böcker och debattartiklar⁶ rent ut uppmanar till stor vaksamhet mot att populismens utbredning utgör ett verkligt hot mot dagens liberala demokrati.

Det finns en hel del fakta i Sverige kring utvecklingen av hat och hot mot olika yrkesgrupper, men jag väljer här att koncentrera mig på politiker och journalister/medier. Liksom flera yrkes- och intresseorganisationer gör Svenska journalistförbundet och Sveriges kommuner och regioner (SKR) regelbundet enkäter bland sina medlemmar. Kommuner och regioner uppmanas av SKR att utarbeta strategier för hur hot och hat ska förebyggas, motarbetas och hanteras, men långt ifrån alla hade fram till 2021 arbetat fram något sådant dokument.⁷ SKR har också ställt krav på statsmakterna om skarpare lagstiftning på området.⁸ En viss lagskärpning skedde år 2020.

² <https://bra.se/statistik/statistiska-undersokningar/hatbrottsstatistik.html>

³ <https://bra.se/publikationer/arkiv/publikationer/2021-12-08-polisanmalda-hatbrott-2020.html>

⁴ <https://bra.se/publikationer/arkiv/publikationer/2021-02-17-handlagda-hatbrott.html>

⁵ <https://www.economist.com/graphic-detail/2022/02/09/a-new-low-for-global-democracy>

⁶ Om tyranni: tjugo lärdomar från tjugonde seklet. Bonniers 2017

⁷ <https://skr.se/skr/demokratiledningstyrning/hotmotdemokratiochsamhallssystem/hotatvaldmotfortroendevalda/forebyggandearbeteochexempel/natverforatt-medsystematikforebyggahothatochvald.26925.html>

⁸ <https://skr.se/skr/omskr/styrelseochberedningar/handlingarochbeslutstyrelsen/handlingarfranskr/hemstallanomfortydligandeavansvarforfortroendevaldastrygghet-ochsakerhetiderasdemokratiskauppdragikomunallagen.66175.html>

¹ <https://polisen.se/lagar-och-regler/lagar-och-fakta-om-brott/hatbrott>

Hot och hat mot politiker

Brottsförebyggande rådet undersöker regelbundet sedan 2014 förtroendevaldas utsatthet för hot, trakasserier och våld genom PTU, Politikernas trygghetsundersökning. De flesta politiker i undersökningen är ledamöter i kommun- eller regionfullmäktige, bara drygt 2 procent är riksdagsledamöter. Här är några resultat ur 2020 års undersökning:⁹

- 26 procent av de förtroendevalda uppger att de blivit utsatta för någon form av hot, hat, våld, skadegörelse eller stöld.
- Andelen utsatta förtroendevalda var större under valåren 2014 och 2018 än under mellanvalsåren. Yngre förtroendevalda är mest utsatta.
- Vid de flesta händelser under 2020 var förövaren okänd eller anonym.
- I de fall den utsatta hade en uppfattning om förövaren rör det sig oftast om en man som uppskattas vara 45–64 år gammal, som agerar ensam och som uppfattas som en förargad medborgare.
- I ungefär hälften av händelserna förknippas förövaren med någon form av grupp och då oftast en högerextremistisk eller rasistisk grupp.
- När det gäller partitillhörighet hörde de flesta utsatta hemma inom Miljöpartiet. Minst utsatta var politiker inom Socialdemokraterna och Kristdemokraterna. För Sverigedemokraterna var andelen utsatta 2020 den minsta jämfört med samtliga tidigare år. Andelen kvinnor är större än andelen män förutom inom Liberalerna, Moderaterna och Socialdemokraterna där utsattheten är jämn.
- Mycket få av händelserna som förtroendevalda utsatts för polisanmäls. Orsaken uppges vara att man inte tror att en anmälan ska leda till något.

Nästa PTU-undersökning kommer att göras valåret 2022. Det blir viktigt att se resultatet eftersom utsattheten för politiker ökade valåren 2014 och 2018.

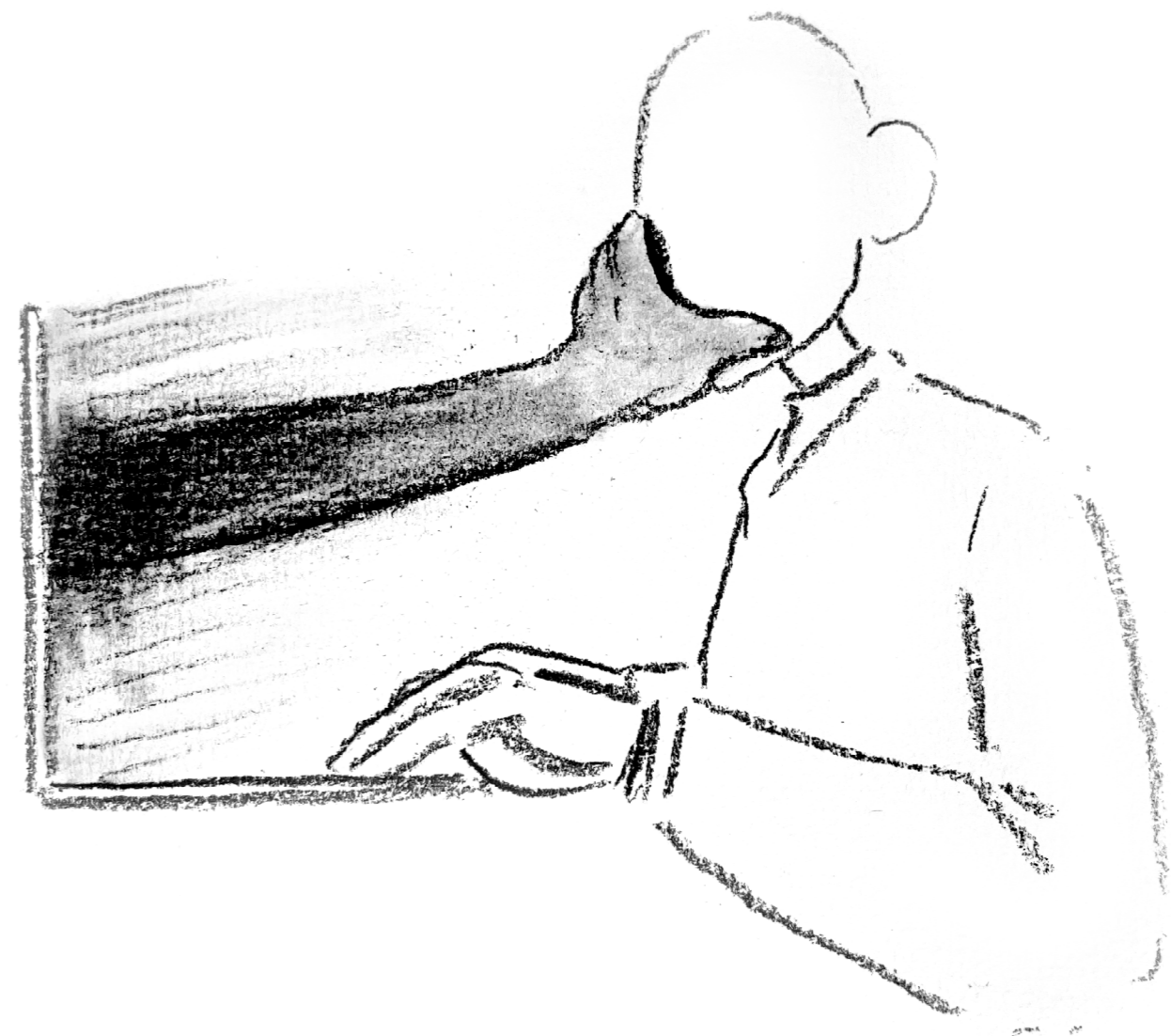
Regionpolitiker Emma Stjernlöf (M) i Blekinge polisanmälde 2020 (då lagen skärptes) att hon blivit hotad vilket ledde till en fällande dom. Två gånger tidigare hade hon gjort polisanmälningar när hon utsatts för hot, men båda utredningarna lades då ner. För SVT Blekinge, den region som är en av de mest utsatta när det gäller hot och trakasserier bland förtroendevalda, berättar Emma Stjernlöf:

”Jag är inte mer än människa och jag tar väldigt illa vid mig och har slutat läsa kommentarer. Det är ju ett hot mot demokratin, för när man får mycket mejl, telefonsamtal eller kommentarer på sociala medier tänker man sig för både en och två gånger vad man säger och skriver.”¹⁰

Eftersom domar i dessa ämnen ännu inte systematiskt samlas, vet man inte hur straffskärpningen har verkat.

Journalisters vardag

För många journalister är trakasserier av olika slag en del av vardagen. Närmare 30 procent av Sveriges journalister uppger att de mottagit hot under de år som Institutionen för journalistik, medier och kommunikation vid Göteborgs universitet (JMG) gjort undersökningar i ämnet.¹¹ Siffran är tämligen konstant de tre undersökningsåren 2012, 2016 och 2019. Journalister hotas på olika sätt, här är exempel ur undersökningarna:

- 30 procent av de hotade journalisterna har fått motta hot om våld mot den egna personen.
- 10 procent har mottagit hot om sexuellt våld och då handlar det i princip enbart om kvinnliga journalister.
- Hot om olika former av våld riktat mot anhöriga rapporteras av runt 5 procent av de hotade journalisterna.
- Andelen journalister som utsätts för kränkande/nedsättande kommentarer har minskat från 80 procent 2013 till cirka 70 procent 2019. Minskningen beror till stor del på att medierna stängt ner kommentatorsfält på nätet där läsare, tittare och lyssnare tidigare kunnat kommentera.
- Drygt fyra av tio utsatta journalister har någon gång avstått från att bevaka vissa ämnen eller personer/grupper på grund av risken för hot.
- Bland de hotade journalisterna har en av fem någon gång funderat på att sluta som journalist. Många har också vidtagit åtgärder för att skydda sig mot trakasserier genom att byta/skaffa hemligt telefonnummer och blockera de sedan tidigare kända ”förövarna” på mejl, telefon och sociala medier.

⁹ <https://bra.se/statistik/statistiska-undersokningar/politikernas-trygghetsundersokning.html>

¹⁰ <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/blekinge/hot-och-trakasserier-ar-vardag-for-m-toppen-emma-stjernlof>

¹¹ <https://www.gu.se/forskning/hot-och-hat-mot-journalister-2019>

Svarsfrekvensen i studien är ganska låg¹² vilket gör att statistiken ska tolkas med försiktighet, men det finns en tendens till att polisanmälningar som följd av hot minskat bland journalister. Orsaken uppges vara misstro mot polisen. Däremot är det fler journalister som under senare år kontaktat sina företags säkerhetsavdelningar vid hot. Det är ett tecken på att medieföretagen har aktiverat sina säkerhetsavdelningar och skaffat sig större kompetens för att agera vid hot och hat mot medarbetare.

Den ämnesmässigt absolut vanligaste orsaken till att människor trakasseras är att de publicerat texter eller inslag som berör immigration/flyktingar/integration. Klimat, utrikeskonflikter, religion och vargar är några av de övriga ämnena som anges i studien.

Mycket få rättegångar har ägt rum som en följd av hot och hat mot journalister. Men tre kvinnor, en advokat och två journalister, valde 2019 att polisanmäla en NMR-medlem (den våldsbenägna nazistiska organisationen Nordiska motståndsrörelsen) för en rad antisemitiska sms och ofredanden. Anmälan ledde till åtal och fängelsestraff mot mannen 2020. En av journalisterna var Dagens Arbetes chefredaktör Helle Klein. Hon kommenterade domen i sin egen tidning:

”För mig som länge kämpat för att samhället ska se på hot och hat mot oss journalister på stort allvar, så känns detta som en milstolpe. I den meningen har det varit värt besväret att driva det här till en rättegång.”

¹³Ytterligare en fällande dom som gäller hot och hat mot en journalist kom våren 2022. Den handlade om ett twitterhot mot SVT-programledaren Cecilia Gralde. En person hade lagt ut en bild på Twitter där ett skjutvapen riktades mot Cecilia Gralde. Tingsrätten frikände mannen, men hovrätten fällde och skrev i sin dom:

”Hotet är riktat mot en journalist i hennes yrkesutövning och har, enligt hovrättens bedömning, syftat till att i förlängningen påverka den allmänna åsiktsbildningen.”¹⁴

Om de här domarna är tecken på att rättsväsendet allmänt börjat se allvarligt på hot och hat mot journalister är för tidigt att

¹² Urvalet i 2019 års undersökning bestod av drygt 5 000 medlemmar i Svenska Journalistförbundet och svarsfrekvensen var 30 procent

¹³ <https://da.se/2021/11/dom-i-dag-fangelse-for-nazisten/>

¹⁴ 14 www.omoss.svt.se/arkiv/nyhetsarkiv/2022-04-13-rattvisa-ar-skipad---hovratten-domer-for-twitterhot-mot-cecilia-gralde

¹⁵ <https://www.soclaw.lu.se/hotochhatmotjournalister>

¹⁶ <https://www.reuters.com/technology/eu-lawmakers-pass-landmark-tech-rules-enforcement-worry-2022-07-05/>

¹⁷ <https://www.oversightboard.com/>

säga. Möjligen leder det till att fler journalister blir benägna att polisanmäla när de anser sig hotade eller trakasserade.

JMG-studierna visade också att några av de utsatta journalisterna låtit hoten påverka hur de arbetar. De avstår ibland till exempel från att bevaka ett känsligt ämne. En relevant fråga är om trakasserier av journalister kan leda till självcensur. En effekt som i så fall ytterst kan bli ett hot mot demokratin. För att söka svar på frågan om hur journalister påverkas av hot och hat, pågår sedan 2020 en undersökning i regi av Lunds universitet och Halmstad University.¹⁵ Det man hittills sett är att flera av dem som blir utsatta mår psykiskt dåligt och att arbetsmiljön påverkas. Men när det gäller konsekvenserna för samhället i form av att yrkesutövarna börjar censurerar sig själva finns ännu inga resultat.

Techjättarnas ansvar

Mycket av hot och hat finns på sociala medier. Under flera år har en livlig och stundtals hätsk debatt pågått om vilket ansvar techjättarna, de stora teknikföretagen Facebook, Google, Twitter och kinesiska Tiktok, bör ta för vad som publiceras på deras plattformar. Frågan har nått politiska nivåer både i USA och Europa. Sommaren 2022 fattade EU-parlamentet historiska beslut¹⁶ om lagar som ska tvinga dess teknikföretag att på sina plattformar snabbt ta bort desinformation och olagligt innehåll. Viss reklam stoppas och känsliga personuppgifter på nätet måste tas bort. De stora techbolagen förbjuds också att utnyttja sin ställning för att snedvrída konkurrensen.

Nu pressas alltså techföretagen från politiskt håll hårdare än någonsin. De ska också rapportera till EU vilka åtgärder de vidtar för att följa de nya EU-lagarna.

Facebook startade 2018 ett motdrag till de politiska regleringshoten. Man inrättade en ”oberoende” Oversight Board.¹⁷ En sorts självreglerande kommitté som ska granska Facebooks publiceringsbeslut. Kommittén består av en rad välmeriterade forskare och mediemänniskor från olika håll i världen. Facebook måste följa och offentliggöra deras beslut. Men den självinsaneringen fick alltså inte EU-parlamentarikerna att avstå från att lagstifta.

Om de nya EU-lagarna kommer att ha någon positiv påverkan på det allmänna sociala medieklimatet och enskilda individers benägenhet att trakassera politiker, journalister, socialarbetare och lärare är för tidigt att säga, men effekterna blir både viktiga och intressanta att följa.

Under tiden fortsätter de svenska politikerna att arbeta med skärpta straff mot hatbrott. I början av 2022 överlämnades en statlig utredning om hot och hat mot personer som utför ”samhällsviktiga uppgifter”.¹⁸ Där finns förslag om att stärka det straffrättsliga skyddet för bland annat journalister, men ännu finns inget regeringsförslag i frågan. Samtidigt gäller, när straffskärpningar av det här slaget ska göras, att vara varsam med yttrandefriheten. Avvägningen mellan människors rätt att uttrycka sina åsikter och att skydda dem som utsätts för trakasserier kommer alltid att vara både svår och viktig.

Vilka hatar och hotar?

En vanlig uppfattning är att det framför allt är män långt ut på högerkanten som efter groggen eller ölen på fredagskvällarna ägnar sig åt att trakassera politiker och journalister i sociala medier. Det kan ligga något i detta, men det är inget tillfredsställande svar. Likalydande mejl från någon rasistisk eller klimatförnekargrupp kan vara en annan pusselbit. Men det krävs ett djupare grävande. Både för att förstå och framför allt för att människor som sysslar med hot och hat ska motiveras att sluta.

Säkerhet och omtanke om utsatta yrkesgrupper ska vara en självklarhet från arbetsgivarens sida liksom hårda straff för dem som på olika sätt trakasserar andra människor och organisationer. Men finns det något annat sätt än via lagar och självreglering att komma till rätta med den här tidens nya plågoandar?

Jag menar att frågan om människor som trakasserar ytterst handlar om ett större samhällsproblem i den tid vi lever. Det svenska samhällskontraktet är idag satt under hårt tryck. Somliga använder uttrycket ”vi lever i två parallella samhällen”. Det ena samhället där fakta respekteras och där tron på humanistiska värden gäller. Det andra där fakta bestäms fritt efter egna åsikter och där respekt för mänskliga värden ofta lyser med sin frånvaro. Jag letar efter något relevant och intressant underlag som kan ge i alla fall några svar på varför vissa människor numera känner ett behov att trakassera andra, framför allt journalister

och politiker. Jag bestämmer mig för att använda den så kallade Tillitsbarometern¹⁹, som genomförts 2009, 2017 och 2020 och som leds av professor Lars Trädgård på Ersta Sköndal Bräcke högskola, numera Marie Cederschiöld högskola.

En vanlig uppfattning är att det framför allt är män långt ut på högerkanten som efter groggen eller ölen på fredagskvällarna ägnar sig åt att trakassera politiker och journalister i sociala medier.

Svenskar har generellt sett en hög tillit till sina närmaste, till människor i grannskapet och till samhället i stort. Många människor litar på att samhällskontraktet mellan medborgare och stat fungerar. Som medborgare lever man laglydigt, arbetar och betalar skatt. Staten ska å sin sida ge medborgarna trygghet, olika rättigheter och social service. Även om den generella tilliten gått ner något sedan 2009 betraktas den som tämligen stabil. Samtidigt visar många undersökningar att människors otrygghet stadigt ökar. Samhällsklimatet upplevs som allt hårdare. Gängkriminaliteten har brett ut sig i landet, det politiska landskapet delats upp i två oförsonliga block till höger och vänster, sociala medier innehåller alltmer hat och trakasserier. Tillitsforskarna ansåg inte att generell tillit var tillfredsställande för att förstå människorna i 2020-talets samhälle.

Tillitsbarometern valde att gå över till att mäta människors tillit i lokalsamhället/kommunen samt några stadsdelar i storstäderna. Då blev bilden betydligt mer komplicerad och intressant. Man fann stora skillnader mellan kommunerna.

¹⁸ <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2022/02/sou-20222/>

¹⁹ <https://www.mchs.se/arkiv/projekt/ccf/tillitsbarometern.html>

I till exempel Sorsele, Södermalm och Hammarö var tilliten till både samhället och människorna i grannskapet generellt mycket hög, 75–79 procent, medan i de invandratäta stadsdelarna Rosengård, Fosie och Rågsved hade bara 23–32 procent av invånarna tillit till samhället i stort och till människor i den närmaste omgivningen.

I de invandratäta stadsdelarna hävdar forskarna att det handlar om en dramatisk tillitskris och konstaterar att Sverige idag är ett i högsta grad splittrat land när det gäller människors förtroende för sitt lokalsamhälle och även för sina grannar. Bland högutbildade var tilliten dubbelt så stor som bland lågutbildade och människor med låg inkomst hade betydligt lägre tillit än höginkomsttagare. Lågutbildade, långtidssjuka och hemarbeteare kände också stor otrygghet, mest trygga var företagare.

Forskarnas slutsatser blir att nedgången i tillit i vissa lokalsamhällen/kommuner kan bero på att politikerna här inte förmår att prestera sin del av samhällskontraktet. Trygghet, social service och rättvisa fallerar. Det ökande marknadstänkandet och privatiseringar leder dessutom till att samhället än mer splittras och polariseras. Bland de mindre vällottade kommunerna/stadsdelarna frodas därför både missnöje och kriminalitet. Här litat man inte på samhället, inte ens på de närmsta grannarna.

Varken tillitsforskarna eller än mindre jag kan naturligtvis påstå att en låg tillit till lokalsamhället utgör grogrund för att en del människor har behov av att hata och hota journalister, politiker, socialarbetare och lärare men jag vågar ändå dra slutsatsen att många av dem som på olika sätt trakasserar politiker och journalister bor och lever i lokalsamhällen där de anser att politiker, myndigheter och deras ”vidareförmedlare” journalisterna inte gör sitt jobb. Lokala politiker har ett stort och svårt arbete framför sig om de ska kunna förändra samhällsklimatet och tilliten, men detsamma gäller för medier, polis sociala myndigheter och skolor. Finns kompetensen och tillräcklig kraft hos de ansvariga?

Mediernas roll och ansvar

Journalister ska inte utsättas för hot och hat. De som ägnar sig åt detta ska så långt möjligt lagföras. Men medier har också ett stort ansvar för hur samhällsdebatten utvecklas. Till dels sätter tidningar, radio och teve den agendan. Under senare år har jag

funderat över och känner mig kritisk till en hel del av mediernas agendasättning. Jag är medveten om att jag som tidigare varit politisk reporter, chefredaktör och ansvarig utgivare nu ger mig ut på minerad mark.

Min kritik handlar bland annat om hur man väljer och prioriterar bland ämnen och händelser och om vilken typ av journalistik man prioriterar. Ett exempel gäller rapporteringen om gängkriminalitet och skjutningar. Självklart ska detta återspeglas i medierapporteringen, men måste varje ny skjutning ofta bli förstanyhet och varför görs inte fler försök att vidga rapporteringen och till exempel kartlägga vilka som köper narkotikan, som ger så lukrativa inkomster och därför leder till konkurrens och skjutningar?

Att källkritik blivit allt viktigare under senare år råder inga delade meningar om. Mot den bakgrunden är en nyligen publicerad studie av rapporteringen i svensk press 1990–2019 om våld och extremism av intresse.²⁰ Medieprofessorn Ester Pollack visar där att anonyma källor i dessa brottsammanhang ökat väsentligt under senare år. ”... våldsbrott och våldsbejakande extremism utgör ett område där normen om identifikation av källorna ofta bryts”, konstaterar Ester Pollack. Undersökningar visar också att politiker som källor ökat väsentligt under de senaste 30 åren.²¹ Resultaten är ett itmärkt underlag för diskussion på medieredaktionerna.

Jag ifrågasätter om nyhetsredaktionerna på djupet *vill* diskutera hur dagens agendasättning och källkritik ska vara relevant, viktig och intressant, de tre viktigaste bedömningsgrunderna för journalistiken. Vad som är relevant, viktigt och intressant förändras nämligen med utvecklingen i samhället.

Ett annat exempel: Radio- och tv-debattprogram prioriterar ofta hård konfrontation mellan åsiktsmotståndare framför mer informativa program för publiken/väljarna. De ständiga konfrontationerna passar de politiska partierna och olika intresseorganisationer, men ger sällan publiken någon nyttig kunskap.

På senare tid har dock framför allt SVT producerat en ny typ av politiska program där man går igenom ett aktuellt ämne, bland annat klimat och brottslighet, med hjälp av forskare/forskning och därefter låter partirepresentanter ge sin syn. Publiken får fakta och ser tydligt åsiktsskillnader mellan partierna. Det gynnar politikerna och forskningen, men framför allt publiken/väljarna. Dagens Nyheters granskning av olika ämnen med hjälp av faktainsamling och forskargranskning är ett annat exempel på nyskapande journalistik. Båda exemplen hör till det som

idag brukar kallas *konstruktiv* journalistik, en journalistik som aktivt är till för att ge människor kunskap och bidrar till kunniga och bildade medborgare. Självklart ska diskussionen om journalistikens innehåll ske oberoende av påverkan från politiska, ekonomiska och andra maktsfärer.

Det ligger idag ett större ansvar än någonsin på medierna, inte minst på lokala tidningar, lokal radio och tv. Min uppfattning har stärkts i detta efter att ha tagit del av Tillitbarometers resultat. Innehållet i de traditionella medierna är dessutom ofta basen för dem som på sociala medier sysslar med hat, hot och alla typer av trakasserier mot journalister och politiker.

Människors brist på förtroende för lokalsamhället i ett antal kommuner och stadsdelar bidrar förmodligen till vissa människors behov att hitta syndabockar. Så kan delar av ett hat- och hotklimat av idag uppstå, något som skadar både människor och samhällsklimat. Att återställa människors förtroende för samhällskontraktet går inte snabbt och enkelt. Det kräver ett hårt och medvetet arbete från framför allt politiken och medierna, vars yrkesgrupper är de mest utsatta för hot och hat. Det kräver också ett fungerande rättssamhälle som har utsatta politiker och journalisters förtroende.

Till slut finns ytterligare en part som är avgörande för att samhällskontraktet och tilliten ska fungera. Den enskilda medborgaren. Vi medborgare har ett tungt ansvar för att skaffa oss kunskap och för hur vi beter oss. I allt från vardagslivet, på sociala medier till hur vi lägger vår röst på valdagen. Det tål att många gånger upprepa förre Svenska PEN-ordföranden Ola Larsmos utsaga:

Du blir det du säger och skriver!

Journalisten Christina Jutterström har varit chefredaktör för Dagens Nyheter och Expressen samt vd för Sveriges television (SVT). Hon har tidigare varit ledamot i Pressens Opinionsnämnd. Hon har skrivit boken ”Fri Television?” om public service historia och memoarboken ”Uppfostrad av män”. Hon har även varit ordförande för kulturforum som Stockholm Jazz Festival, Stiftelsen Folkoperan och museet Grafikens Hus. Hon är i dag ledamot i styrelsen för Uppsala senioruniversitet.

²⁰ <https://www.su.se/institutionen-for-mediastudier/nyheter/ny-forskning-om-v%C3%A5ld-och-extremism-i-svensk-press-1.615428>

²¹ Det svenska tillståndet: en antologi om brottsutvecklingen i Sverige. Studentlitteratur 2022

3

KONSPIRATIONSTEORIER – ETT HOT MOT DEMOKRATIN

Av Kent Werne

Konspirationsteorierna har blivit fler, mycket till följd av coronapandemin, och människor tror på dem i allt högre utsträckning. Det har fått till följd att beslutsfattarna har börjat förorda begränsningar i yttrandefriheten. Men om det är rätt väg att gå råder delade meningar.

Coronapandemin utlöste en störtflod av tvivelaktig och vilseledande information. Nätets kanaler översvämmades snabbt av det som Donald Trumps rådgivare Kellyanne Conway tre år tidigare hade benämnt "alternativa fakta", sånt som andra skulle betrakta som rykten, fejkade nyheter och konspirationsteorier.

Världshälsoorganisationen, WHO, talade om en "infodemi", som exponerade världens befolkning för skadliga lögnar. En del var bara felaktig information, en del var desinformation, alltså felaktigheter som spreds avsiktligt i syfte att vilseleda. Oavsett vad blev följden växande förvirring, misstro och rädsla. Eller som organisationens generaldirektör Tedros Adhanom Ghebreyesus uttryckte det i februari 2020: "På WHO slåss vi nu inte bara mot viruset, vi slåss också mot internettroll och konspirationsteorier som underminerar våra insatser."¹

Och då var infodemin bara i sin linda. Under 2020 och 2021 tog inte minst konspirationsteorierna, de ogrundade berättelserna om hemliga sammansvärjningar, ett allt starkare grepp

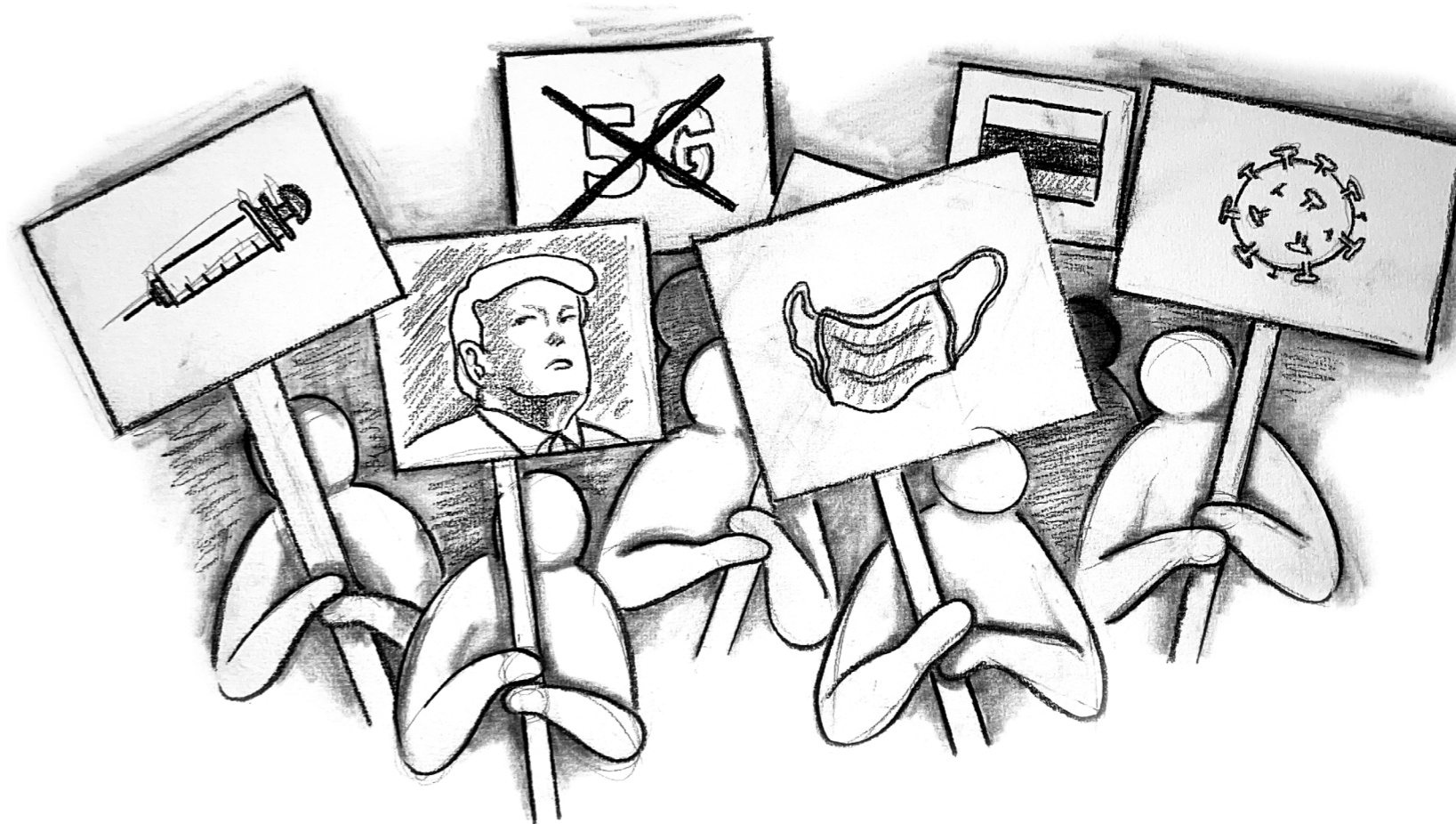
om den sjukdomshärjade och halvt nedstängda världen.

"Coronapandemin har gett diverse olika konspirationsteorier ett stort uppsving", konstaterade det svenska nyhetsbrevet Faktajouren i maj 2020.²

Var coronaviruset ett kinesiskt biovapen? Planerades pandemin av vaccinindustrin och IT-miljardären Bill Gates? Blev människor i själva verket sjuka av det nya 5G-nätet? Var covidvaccinerna genmanipulerande giftsprutor? Var pandemin rentav en gigantisk bluff, iscensatt av en global elit som ville förslava mänskligheten?

Många, ja allt fler, verkade faktiskt tro på de mest osannolika påståenden. En rad opinionsmätningar vittnade om att konspirationsteorierna inte bara spreds snabbare och bredare än viruset självt, utan att de också fastnade i människors hjärnor. Våren 2020 trodde till exempel nästan en tredjedel av USA:s befolkning och en fjärdedel av britterna att coronaviruset hade skapats i ett laboratorium och spridits medvetet, medan en fjärdedel respektive en tiondel kopplade ihop pandemin med 5G.³

Sverige var kanske inte infodemins epicentrum, men även här fylldes den digitala offentligheten av konspirationsteorier, och flera svenskar intog ledande positioner i gatuprotesterna mot nedstängningar och vaccinationer runt om i Europa. Även i svenska storstäder demonstrerade tusentals människor, många av dem pandemiförnekare och vaccinnmotståndare, under paroller

som "Svenskarna är sjuka, stoppa 5G", "Nej till vaccin", "Politiker och media ljugar för dig" och "Pandemin är ett bedrägeri"⁴ Konspirationsteorier och annan vilseledande information formade alltså inte bara människors verklighetsbild, utan drev folk till handling, påverkade verkligheten.

Konspirationsteorier frodas i kristider

Vad låg bakom infodemin och konspirationsfebern?

Pandemin i sig förstås. Människor är särskilt mottagliga för konspirationsteorier när de försöker hantera oro och ångest i samband med omvälvande, skrämmande och svårförklarliga händelser.⁵ Historien är också full av exempel på kriser som framkallat konspirationstänkande: revolutioner, depressioner, krig, terrorattacker och pandemier.⁶ Konspirationsteorier erbjuder svar på frågor som "vem" och "varför" och ger rådslan en tydlig orsak och adress: en ondskefull makt som kan avslöjas och bekämpas.

Konspirationstron skänker helt enkelt en – visserligen falsk men ändå – känsla av kontroll, av att förstå vad som egentligen pågår bakom kulisserna.

Att coronapandemin skulle skapa konspirationsfeber var därför kanske inte så överraskande. "Här har vi en global pandemi, en kraschande ekonomi, social isolering och hårda restriktioner: allt detta kan orsaka känslor av extrem oro, maktlöshet och stress, som i sin tur uppmuntrar konspirationstänkande", konstaterade de amerikanska statsvetarna Joseph Uscinski och Adam Enders i tidskriften *The Atlantic* i april 2020.⁷

När Uscinski, Enders och en rad andra forskare senare undersökte amerikanernas konspirationstro under coronapandemin såg de också att den till stor del bottnade i en djup misstro mot forskare, mainstreammedier och politiska ledare.⁸ En undersökning från SOM-institutet vid Göteborgs universitet visade på samma tendens i Sverige: bland de 13 procent av svenskarna som trodde att coronaviruset var ett biovapen skapat av människor var förtroendet för experter, myndigheter, politiker och medier sällsynt lågt.⁹

Även tidigare forskning har visat att konspirationstänkandet frodas inom grupper och i miljöer som generellt hyser låg tillit. Eller annorlunda uttryckt, att de som misstror etablissemangen till stor del också är öppna för konspirationsteorier.¹⁰

Och så internet förstås. I synnerhet sociala medier. Redan i

¹ "WHO Director-General's statement on IHR Emergency Committee on Novel Coronavirus (2019-nCoV)", who.int, 2020-01-30

² Nyhetsbrev: Faktajouren om Infodemi #3, Medieinstitutet Fojo, Linnéuniversitetet

³ Joseph E. Uscinski m.fl. "Why do people believe COVID-19 conspiracy theories?", Harvard Kennedy School (HKS) Misinformation Review, 2020-04-28, Rory Cellan-Jones,

"Coronavirus: Social media users more likely to believe conspiracies", BBC, 2020-06-18

⁴ Kent Werne, *Konspirationsfeber*, Ordfront Förlag, 2021

⁵ Jan-Willem van Prooijen & Karen Douglas, "Conspiracy theories as part of history: The role of societal crisis situations", *Memory Studies*, 2017

⁶ Kent Werne, *Allt är en konspiration: en resa genom underlandet*, Ordfront Förlag, 2018

⁷ Joseph E. Uscinski & Adam M. Enders, "The Coronavirus Conspiracy Boom", *The Atlantic*, 2020-04-30

⁸ Joseph E. Uscinski m.fl. "Why do people believe COVID-19 conspiracy theories?", Harvard Kennedy School (HKS) Misinformation Review, 2020-04-28

⁹ Henrik Ekengren Oscarsson & Jesper Strömbäck, "Covid 19: Kunskap och konspirationer", SOM-undersökningen om coronaviruset 2020, SOM-Institutet, 2020

¹⁰ Michael Butter, *The nature of conspiracy theories*, Polity, 2020

februari 2020 talades det om ”den första verkliga sociala medi-er-infodemin”.¹¹ Och forskarna kunde snart bekräfta vad många redan insett: Facebook, Twitter, Instagram och Youtube var de främsta distributionskanalerna för falsk och tvivelaktig information om coronaviruset. Undersökningarna visade också att de som trodde på konspirationsteorierna ofta var storkonsumenter av sociala medier. Detta till skillnad från icke troende, som förlitade sig mer på traditionella källor som nyhetsredaktioner och myndigheter.¹²

Nytt informationslandskap

När den amerikanske statsvetaren David Rothkopf myntade begreppet ”infodemi” 2003 beskrev han det som en häxbrygd bestående av ”några delar fakta, blandat med rädsla, spekulation och rykten, förstärkt och blixtnabbt förmedlad över världen genom modern informationsteknologi”.¹³ Men 2003 är längesedan, och den informationsteknologi som då oroade pessimisterna känns närmast som ett förspel. Nu har vi hela världen i fickan, i våra smarta telefoner, och livet utspelar sig till stor del i sociala medier. Vi är ständigt uppkopplade, uppdaterade, nedsänkta i ett aldrig sinande informationsflöde som formas av techjättarnas algoritmer och summan av våra preferenser.

”Det är ett helt nytt informationslandskap, som vi tyvärr är illa anpassade att hantera på ett bra sätt”, påpekar Åsa Wikforss, filosofiprofessor, akademiledamot och författare till boken Alternativa fakta: om kunskapen och *dess fiender*, när jag intervjuade henne tidigare i år.¹⁴

Boken kom ut tre år innan coronapandemin bröt ut, och berör den allt mer utbredda fakta- och kunskapsresistens som redan då debatterades intensivt. Åsa Wikforss diskuterar en rad psykologiska mekanismer som står i vägen för sanningen – däribland motiverat tänkande (vi tror det vi vill tro, inte det vi har goda skäl att tro) och bekräftelsebias (vi söker information som bekräftar det vi redan tror och undviker information

som strider mot vår övertygelse) – men också de yttre omständigheter som förvärrar problemet.

”Förändringen vi har sett i informationslandskapet de senaste 10–15 åren är kanske det mest radikala som skett sedan boktryckarkonsten”, säger hon.

”Dels för att det har gjort det möjligt att på ett billigt och snabbt sätt skapa vilket innehåll som helst och sprida det globalt, dels för att vi som individer är med i spridningsprocessen, via sociala medier. Och det är särskilt i sociala medier som de psykologiska mekanismerna går igång.”

Samtidigt har 1900-talets informationsbärare undergrävts. ”Förr var den främsta källan till information om samtiden de traditionella medierna, där det ändå fanns grundregler för hur man skulle jobba och publicera saker”, säger Åsa Wikforss. Massmedierna hade en grindvaktsfunktion. Journalister och redaktörer, tränade i pressetik och källkritik, avgjorde vad som var sant och intressant. Men med Internet, sociala medier och så kallade alternativmedier har grindvakterna kringränts, och den information som når allmänheten är därför allt oftare tvivelaktig eller falsk. Den bygger långtifrån alltid på kontrollerbara fakta och kunskap utan till stor del på spekulation, lögner och så kallade ”alternativa fakta”, det vill säga ogrundade påståenden upphöjda till fakta.

En överbrygglig oenighet

Det sägs ofta att vi numera lever i post-sanningens tid, i en era där tidigare uppnådd kunskap förkastas och alla hävdar sin egen sanning.

Enligt de akademiker som hävdar att det inte finns någon objektiv sanning utan att allt är relativt, subjektivt och kontextbundet är detta i och för sig inte ett problem. I boken *Post-Truth, Fake News and Democracy* beskriver Johan Farkas och Jannick Schou snarare tanken att det finns en Sanning med stort S som djupt odemokratisk.¹⁵

Åsa Wikforss vänder sig emot den sortens relativism. Hon menar att det är fullt legitimt att tala om objektiva sanningar. Vissa påståenden är sanna oberoende av vad någon tror om saken. Jorden är rund, valar är däggdjur, den här texten är skriven på en MacBook Air, och så vidare. Hon drar sig inte heller för att tala om *sanningen* i bestämd form.

”Det sägs ofta att idén om en objektiv sanning är dogmatisk. I själva verket är det tvärtom”, argumenterar hon.

”Just det faktum att sanning är något objektivt, oberoende av oss och våra tyckanden, gör att den utgör ett sådant hot för världens alla autokrater. För de vet att om sanningen kommer fram så kan deras makt hotas.”

Att sudda ut gränsen mellan sanning och lögn är därför en väg mot tyranni, menar historikern Timothy Snyder. Och allt börjar enligt Snyder med den ”ohöljda fientligheten mot kontrollerbara fakta”.¹⁶ Något Åsa Wikforss instämmer i.

”Det intressantaste för mig är den tilltagande oenigheten kring vad som är lögn och vad som är sant, att det tycks bli allt svårare att vara överens om de mest uppenbara fakta. Och det är väldigt skadligt för demokratin”, säger hon.

I demokratin finns det två typer av oenighet, argumenterar hon: ”Det ena handlar om oenighet kring fakta, hur världen faktiskt är. Det andra handlar om oenighet kring värderingar, hur världen bör vara. Det är svårare att överbrygga oenigheten kring värderingar, så den får vi leva med. Men den går att hantera om vi inte är alltför oeniga om fakta. Men blir vi det också får vi en ohanterlig oenighet, och då fungerar inte demokratin, för den bygger på att vi kan kompromissa och leva tillsammans.”

Det är svårt för många att sortera informationen, att skilja sant från falskt. I grunden handlar det om tillit: om vilka källor man litar på, och vilka man misstror.

”Om man litar på olika informationskällor kommer oenigheten inte att kunna överbryggas. Normalt, om man är oenig om fakta, går man till en källa och tar reda på hur det är, men om vi inte litar på samma källa så kan vi inte göra det”, säger Åsa Wikforss.

Nätet och sociala medier kryllar av självpåtagna ”experter” som i mångas ögon framstår som kunniga och trovärdiga, men som inte har på fötterna, som snarare sysslar med pseudovetenskap

eller sprider konspirationsteorier. Dylika ”experter” figurerar ofta i alternativmedier, där journalistik och pressetik är satt på undantag.

Samtidigt finns det etablerade massmedier, som konservativa Fox News i USA, där tvivelaktig information och konspirationsteorier legitimeras och sprids till en mångmiljonpublik. Och tittarna, konsumenterna, litar på *sina* medier och *sina* experter, tror på vad de hör och ser, samtidigt som de misstror allt som sägs i så kallade mainstreammedier.

”De som förlitar sig på alternativa källor får i sig en massa falska påståenden, vilket kommer påverka hur de bedömer andra källor. Folk bedömer till exempel informationen från public service mot bakgrund av de falska övertygelser man har anammat”, säger Åsa Wikforss.

Att traditionella medier och journalister dessutom är föremål för konspirationsteorier, att de stämplas som lögnfabriker och propagandamakare, gör förstås inte saken lättare. Det späder på problemet, det Åsa Wikforss beskriver som ”polariserad tillit”.

Angreppet på demokratin

Åsa Wikforss senaste bok *Därför demokrati*, som hon skrivit tillsammans med brodern Mårten Wikforss, handlar om hur konspirationsteorier och propaganda hotar demokratin, ja hur demokratin faller sönder när kunskapen undermineras.¹⁷

För så allvarligt är hotet, menar hon. Men hotet är inte blott och bart teknologiskt.

”Det krävs förstås aktörer som är villiga att utnyttja den nya tekniken och förlusten av en gemensam verklighetsbild för sina politiska syften”, säger hon.

Och visst finns det aktörer som utnyttjar och förstärker trenden – populistiska ledare och demagoger som exploaterar misstron och ställer ”vanligt folk” mot etablissemanget och nationen mot främlingarna, som inkorporerar konspirationstänkandet och lögnen i sin propaganda och mobiliserar massorna mot en föreställd fiende.

Det främsta exemplet är förstås Donald Trump. Washington Post räknade till över 30 000 falska eller vilseledande uttalanden

^[1] Karen Hao & Tanya Basu, "The coronavirus is the first true social-media 'infodemic'", MIT Technology Review, 2020-02-12

^[2] Daniel Allington m.fl. "Health-protective behavior, social media usage and conspiracy belief during the COVID-19 public health emergency", Psychological medicine, 2020-06-09

^[3] David J. Rothkopf, "When the Buzz Bites Back", Washington Post, 2003-05-11

^[4] Åsa Wikforss, Alternativa fakta: om kunskapen och dess fiender, Fri tanke, 2017

^[5] Johan Farkas & Jannick Schou, Post-truth, fake news and democracy: mapping the politics of falsehood, Routledge, 2020

^[16] Timothy Snyder, Om tyranni: tjugo lärdomar från tjugonde århundradet, Albert Bonnier, 2017, översättning Margareta Eklöf

^[17] Åsa Wikforss & Mårten Wikforss, Därför demokrati: om kunskapen och folkstyret, Fri tanke, 2021

från Trump under hans fyra år i Vita huset.¹⁸ Trump kallades också ”Conspiracy theorist in chief”, konspirationsteoretikernas överbefälhavare.¹⁹ Han använde systematiskt konspirationsteorier som ett retoriskt verktyg – obekväma medier avfärdades som ”fake news”, journalister brännmärktes som ”folkets fiender”, utredningar beskrevs som organiserad ”häxjakt”, rörelser förminskades till marionetter och politiska motståndare svartmåladades som ondskefulla konspiratörer.²⁰ Till sin tjänst hade han Twitter och andra sociala medier – som blev en direktkanal till väljarna.

Och när han såg ut att förlora presidentvalet drog han till med den mest långtgående konspirationsteorin av alla: att valet var ett bedrägeri, att det hade stulits från honom, att han och hans folk var offer för en gigantisk sammansvärjning.

Vilket ledde fram till den 6 januari 2021, då en uppeldad och konspirationstroende folkmassa stormade Kapitolium på jakt efter ”förrädare”.

Då, om inte förr, stod det klart att Trumps propaganda utgjorde ett allvarligt hot mot demokratin. Miljontals anhängare hade redan förväxlat fiktion och verklighet. De hade sett presidenten som den främsta sanningskällan i en värld full av konspirationer och illusioner. Vad han än gjorde, vilka snedsteg han än tog, vilka övergrepp han än begick så trodde de på sin ledare när han hävdade att allting var en lögn.

Men den stora lögnen – att Trump vunnit ett val som han de facto hade förlorat – skadade demokratin mest av alla.²¹ Den var ett frontalangrepp på valprocessen, på rättsväsendet och på konstitutionen. Och den drev tusentals amerikaner att storma Kapitolium, i tron att de försvarade demokratin när de i själva verket var i färd med att krossa den.

Hotet mot Sverige

Riktigt så långt har det inte gått i Sverige. Men svenska myndigheter och forskare ser likväl konspirationstänkandet som

ett potentiellt hot. Våren 2021 släppte Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) en rapport om konspirationsteorier, skriven av Andreas Önnersfors, professor i idéhistoria.²²

”Konspirationsteorier fördjupar polariseringen i samhället och kan i värsta fallet leda till radikaliserings och våldsbejakande extremism eller terrorism”, säger han.

I likhet med Åsa Wikforss menar Andreas Önnersfors att konspirationsteorier underminerar demokratin, genom att tilltron till expertkunskap, oberoende medier, forskning, myndighet-sutövning, politiker och demokratiska processer urholkas.

Han ser rentav konspirationsteorier som ett hot mot rikets säkerhet.

”Vi har till exempel sett hur påverkansoperationer, framförallt styrda från Ryssland, har försökt underminera befolkningens förtroende för myndigheternas förmåga att hantera kriser. Genom att sprida falska berättelser skapas bilden av kaos och oreda. Politiska krafter inom Sverige har plockat upp dessa berättelser och förstärkt dem, vilket inte minst har bidragit till en avsevärd polarisering av svensk politik.”

Att så kallad främmande makt, främst auktoritära regimer och diktaturer, använder sig av desinformation i syfte att destabilisera och svartmåla demokratiska länder blev tydligt 2016, då ryska underrättelsetjänster och trollfabriker försökte påverka det amerikanska presidentvalet. Men också under coronapandemin.

I databasen EUvsDisinfo listar EU:s utrikestjänst EEAS hundratals exempel på rysk desinformation om Covid-19. Det handlar främst om falska nyheter och konspirationsteorier som manglats ut av Russia Today (RT), Sputnik News och andra medier knutna till Kreml.²³ USA:s utrikesdepartement pekade samtidigt ut ett antal antivaccinsajter med kopplingar till den ryska underrättelsetjänsten.²⁴ 2021 kunde också franska Le Monde avslöja att en rysk pr-firma hade erbjudit franska influerare stora summor för att sprida antivaccinpropaganda.²⁵

Techbolagens motreaktion

Det är alltså inte för intet som konspirationsteorier och desinformation upplevs som ett hot mot demokratin. Och inte så förvånande att det har kommit en motreaktion, i form av olika försök att hejda spridningen av skadlig vilseledande information. Något som i sig väckt en debatt om yttrandefrihetens gränser och hur demokratin bäst försvaras.

Under coronapandemin handlade debatten främst om sociala medier och bolagen bakom de större plattformarna. Vilken skuld har de, och vilka skyldigheter?

I mitten av februari 2020 flög WHO:s digitala strateg Andrew Pattison till Silicon Valley. Målet var att förmå techjättarna att kraftsamla mot infodemin.

Redan åren innan hade Facebook och andra techbolag börjat stänga av terrorister och extremister och plocka bort hatpropaganda och uppmaningar till våld. Men begränsningarna av det fria informationsflödet var ändå rätt beskedliga.²⁶

Med pandemin kom ett skifte. Redan i slutet av januari 2020 utökade bolagen faktagranskningen, och tusentals inlägg fick en varningstext: ”Falsk information.” Och efter Pattisons möte med representanter för Facebook, Twitter, Google och andra bolag signalerade Silicon Valley att de var beredda att ta ansvar. Bolagen skulle samarbeta mer med oberoende faktagranskare och ”bekämpa bedrägerier och felaktig information” som äventyrade folks liv och hälsa, som det hette i ett gemensamt uttalande.²⁷

Till en början låg faktagranskarna hela tiden steget efter, åtgärderna räckte inte till och mycket slapp igenom. Men snart fick man upp ångan.

Efter presidentvalet i USA och stormningen av Kapitolium tog techbolagen i med storsläggen. Plattformar som blivit något av trumpismens och konspirationstänkandets infrastruktur, och som fått massiv kritik för att de inte agerat tidigare, gjorde nu processen kort med presidenten. Trumps propagandamaskin sattes ur spel. Och även många av hans anhängare – inte minst folk inom den Trumptrogna QAnon-rörelsen – stängdes av.

En granskning från Reuters avslöjade att tusentals Facebookgrupper hade använts för att uppmuntra till våld efter presidentvalet. Man hade funnit tusentals kommentarer med

Om teknikjättarna uppmuntras till, eller tvingas att moderera mer riskerar de att bli en sorts censurapparat åt det rådande etablissemangen

budskap som ”vi behöver ett inbördeskrig” och ”döda allihopa”.²⁸

Den sortens våldspropaganda skulle nu definitivt städas bort, lovade Facebook.

I februari 2021 meddelade techbolaget dessutom att man skulle rensa ut all falsk information om vacciner. Och visst hände det saker. Många vaccinnståndare portades och grupper släcktes ner, även om åtgärderna främst drabbade engelskspråkiga användare och grupper. Men trenden var tydlig: Det blev allt svårare att sprida konspirationsteorier och annan tvivelaktig information på plattformar som Facebook, Twitter och Youtube.

Större sociala medier fick en allt tydligare grindsvaktsfunktion. Därmed hamnade de också på konspirationsteoretikernas fiendelista. Och de som hela tiden hävdade att makten försökte tysta dem, att de var utsatta för censur, fick nu vatten på sin kvarn.

Men det är inte bara konspirationsteoretiker som har hissat varningsflagg. ”Om teknikjättarna uppmuntras till, eller tvingas att moderera mer riskerar de att bli en sorts censurapparat åt det rådande etablissemangen”, skriver till exempel författaren Jonathan Lundberg i sin senaste bok, som handlar om nätkriget och försöken att hejda strömmen av föregivet skadlig information. Risken, menar han, är att vi får ”ett system där de för tillfället mäktiga bestämmer vad de för tillfället maktlösa får uttrycka på Internet”.²⁹

¹⁸ ”In four years, President Trump made 30,573 false or misleading claims”, Washington Post, 2020-01-20.

¹⁹ Chris Cillizza, ”Conspiracy Theorist in Chief”, Washington Post, 2017-03-05

²⁰ Angelo Fichera & Saranac Hale Spencer, ”Trump's Long History With Conspiracy Theories”, FactCheck.org, 2020-10-20.

²¹ Timothy Snyder, ”The American Abyss”, New York Times Magazine, 2021-01-09.

²² Konspirationsteorier och covid-19: mekanismerna bakom en snabbväxande samhällsutmaning, MSB, 2021.

²³ Disinfo database, EUvsDisinfo.eu

²⁴ Michael R. Gordon & Dustin Volz, ”Russian Disinformation Campaign Aims to Undermine Confidence in Pfizer, Other Covid-19 Vaccines, U.S. Officials Say”, Wall Street Journal, 2021-03-07

²⁵ Florian Reynaud, ”Des youtubeurs français incités à dénigrer le vaccin contre le Covid-19 de Pfizer-BioNTech”, Le Monde, 2021-05-24

²⁶ Shirin Ghaffary m.fl. ”Here's how Facebook, YouTube, Twitter, and 8chan handle white supremacist content”, Vox, 2019-08-04

²⁷ Christina Farr m.fl. ”Facebook, Amazon, Google and more met with WHO to figure out how to stop coronavirus misinformation”, CNBC, 2020

²⁸ Martin Gelin, ”Sociala medie-jättarna får nu räkna med att ställas till svars”, Dagens Nyheter, 2021-01-10

²⁹ Jonathan Lundberg, Från världskrig till nätkrig: hundra år som formade internet, Piratförlaget, 2021

Svenska PEN:s ordförande Jesper Bengtsson ser också med växande oro på utvecklingen.

”Visst är det ett problem att vilseledande information och konspirationsteorier får allt större spridning, särskilt när det sker på ett medvetet sätt, i syfte att skapa osäkerhet och förvirring”, säger han. ”Men i steg två leder det här till krav på begränsningar och kontroll, och det ser jag som ett större långsiktigt hot.”

Filosofiprofessorn Åsa Wikforss ser däremot inte techbolagens agerande som ett hot mot yttrandefriheten eller demokratin.

”Det är inte ett ingrepp i någons yttrandefrihet att plocka ner denne från Facebook. Facebook är en privat aktör som inte är skyldig att publicera konspirationsteorier mer än vad Dagens Nyheter är”, säger hon.

Censur och blockering

Men vad händer om staten censurerar vissa medier? Eller om EU gör det? För precis det har ju faktiskt hänt. Efter Rysslands invasion av Ukraina meddelade Europeiska rådet att de ryska statskontrollerade medierna Russia Today (RT) och Sputnik News skulle släckas ner i hela unionen ”tills angreppet mot Ukraina har upphört, och tills Ryska federationen och de mediekanalet som är knutna till den upphör med att bedriva desinformation och informationsmanipulering riktad mot EU och dess medlemsländer”, som det motiverades.³⁰

I Sverige uppmanade Post- och telestyrelsen internetleverantörerna att blockera RT och Sputnik News sajter. Nästan alla internetleverantörer lydde förordningen. Svenska Bahnhof vägrade dock, och företagens vd Jon Karlung förklarade varför i tidningen Ny Teknik:

”Jag delar synen att Ryssland bedriver en vidrig propaganda och desinformationskampanj. Men jag är övertygad om att det enda rätta motmedlet är mer öppenhet och demokrati, inte censur och blockering.”³¹

Svenska PEN:s ordförande Jesper Bengtsson menar att gränsen för det demokratiskt försvarbara definitivt har överträtts med den här typen av statliga ingrepp.

”Det kan få långsiktiga konsekvenser, för plötsligt har vi någon som ska sitta och bedöma vad som får yttras och inte. Och nu tänker vi kanske att det är kloka personer som begränsar just ryska propagandakanaler. Men det är ju bara roligt så länge de resonerar ungefär som oss”, säger han.

Åsa Wikforss är mer kluven i frågan.

”Man måste få göra ganska radikala saker i en demokrati för att försvara den, men det ska göras med stor eftertanke, för risken är alltid att man skadar demokratin mer än man hjälper den. Det är en balansgång, och om man har hamnat rätt i det här fallet är kanske tveksamt, jag är inte övertygad om vad som är bäst”, säger hon.

Vad är alternativet? Finns det andra sätt att försvara kunskapen mot dess fiender? Andra sätt att bemöta desinformation och konspirationsteorier på?

Åsa Wikforss efterlyser åtgärder som ökar tilltron till demokratin. Och som förbättrar den. Man behöver också stärka kunskapsinstitutionerna, menar hon: skolan, universiteten, journalistiken.

Idéhistorikern Andreas Önnerfors ser ett behov av psykologisk beredskap:

”Genom att öka människors kritiska tänkande, källkritik, medie- och informationskunnighet och medietillit går det att förebygga benägenheten att falla för konspirationsteorier.”

Jesper Bengtsson vill också lyfta fram författarna i sammanhanget. Som intellektuella har de ett ansvar att stå upp för kunskapen, för sanningen och demokratin.

”Och de kan stå upp för oberoendet, visa att det går att vara oberoende”, säger han.

~~~~~
Kent Werne är frilansjournalist, sakprosa-författare och föreläsare. Han har skrivit två böcker om konspirationsteorier: Allt är en konspiration – en resa genom underlandet (Ordfront förlag, 2018) och Konspirationsfeber (Ordfront förlag, 2021).2018) and Conspiracy Fever (Ordfront, 2021).

³⁰ EU-sanktioner mot statsägda RT:s och Sputnicks sändningar inom EU, <https://www.consilium.europa.eu>

³¹ Kalle Wiklund & Ania Obminska, ”Svenska operatörer blockerar ryska medier – är censur rätt metod?”, Ny Teknik, 2022-03-11

4

TRE STORA HOT MOT PUBLIC SERVICE – ALLTMER POLITISKT IFRÅGASATT

Av Jesper Strömbäck

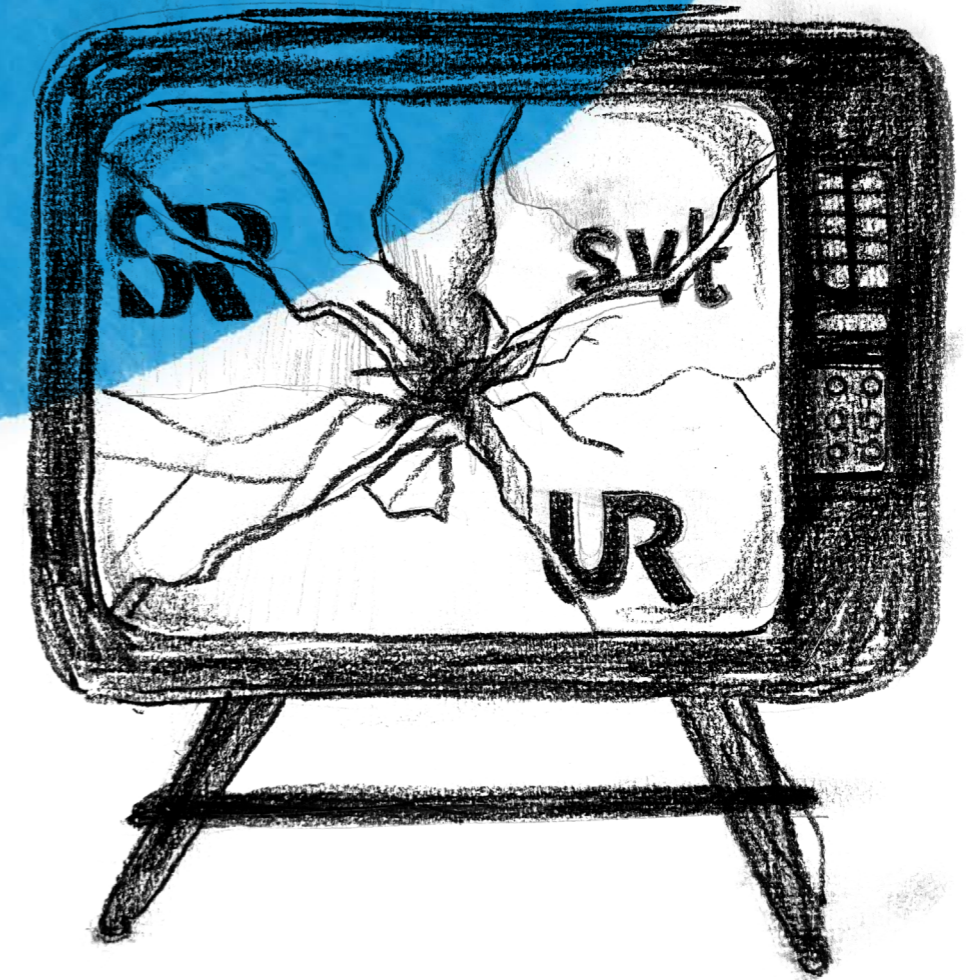
Det finns tre övergripande hot mot public service i Sverige. Som kommer att framgå av denna rapport handlar det ena om hot mot public service möjligheter att leva upp till sitt uppdrag, det andra om hot mot public service oberoende, och det tredje om den långsiktiga kampanj som pågår för att beskriva public service som vänstervridet och partiskt. För att förstå dessa hot är det viktigt att först teckna en bild av vad vilket uppdrag public service i Sverige har.

Under det senaste decenniet har en våg av mer eller mindre auktoritär högerpopulism svept in över västvärlden, och i länder som USA, Polen och Ungern har de nått regeringsmakt.¹ I länder med public service har det inte dröjt länge förrän de har tagit kontroll över public service och förvandlat dem till mer eller mindre regeringstroga kanaler. I en aktuell rapport från EU-kommissionen pekas Tjeckien, Slovakien, Cypern, Malta, Grekland, Polen och Ungern ut som medlemsländer där public service har politiserats och saknar tillräckligt redaktionellt oberoende.² Vad gäller Ungern och Polen konstateras bland annat att såväl public service som de myndigheter som reglerar mediernas verksamhet är politiskt allt för beroende av de styrande partierna, vilket

präglar innehållet och har skapat en situation där medier som står de styrande nära gynnas medan andra medier missgynnas. Det sker bland annat genom tillsättning av personal och att statliga annonspengar styrs till medier som står regimerna nära.³ I praktiken innebär det att mediernas frihet är kraftigt inskränkt och att public service inte kan uppfylla sitt uppdrag: att sakligt och opartiskt tillhandahålla sådan information som människor behöver för att kunna orientera sig i samhälls- och kulturfrågor. Det innebär samtidigt en inskränkning av demokratin.

Public service i Sverige

Public service i Sverige består av tre självständiga bolag: Sveriges Television (SVT), Sveriges Radio (SR) och Utbildningsradion (UR). Deras uppgifter beskrivs i deras sändningstillstånd, och de gällande sändningstillstånden sträcker sig till den 31 december 2025. Om man utgår från sändningstillståndet för SVT ska det bedriva tv-verksamhet ”i allmänhetens tjänst”. Det understryks att ”Verksamheten ska präglas av oberoende och stark integritet och bedrivs självständigt i förhållande till såväl staten som olika ekonomiska, politiska och andra intressen och maktsfärer i samhället”.⁴ När det gäller innehållet framhävs att

public service ska tillhandahålla ett ”månsidigt programutbud som omfattar allt från det breda anslaget till mer särpräglade programtyper”, att programverksamheten ska bedrivas ”utiifrån ett jämställdhets- och mångfaldsperspektiv samt utmärkas av hög kvalitet”, och som ”helhet präglas av folkbildningsambitioner”. När det gäller nyhetsverksamheten poängteras det att public service ska ”meddela nyheter, stimulera till debatt, kommentera och belysa händelser och skeenden och därvid ge den allsidiga information som medborgarna behöver för att vara orienterade och ta ställning i samhälls- och kulturfrågor”.⁵

Dessa formuleringar speglar ett synsätt enligt vilket public service är en viktig del av den demokratiska infrastrukturen. Mer allmänt framhålls det ofta att journalistikens syfte är att tillhandahålla sådan information som människor behöver för att fritt och självständigt kunna ta ställning i samhällsfrågor,⁶ men för kommersiella medier finns det alltid skarpa begränsningar i form av bland annat behovet av framgång i konkurrensen om människors uppmärksamhet, annonsintäkter och investeringsskapital.⁷ Det skapar för dem starka incitament att fokusera på innehåll som lockar så stor publik som möjligt hos de grupper som annonsörer är intresserade av att nå snarare än innehåll som

tillhandahåller sådan information som människor behöver för att vara orienterade och ta ställning i samhälls- och kulturfrågor.

Annorlunda uttryckt kan sägas att fria och oberoende medier är en integrerad del av demokratin och nödvändiga för att demokratin ska fungera, och att public service handlar om att öka tillgången till och spridningen av sådan information som inte är kommersiellt lönsam. För att kunna nå även grupper som är mindre intresserade av sådan information de behöver för att kunna orientera sig och ta ställning i samhälls- och kulturfrågor är det samtidigt viktigt att public service har ett brett anslag. Annars riskerar public service nå endast de som är mycket intresserade av politik, samhälle och kultur.

Forskning visar också att public service i stort lever upp till sitt uppdrag.⁸ Bland annat präglas public service – jämfört med kommersiella kanaler – av ett större och bredare utbud av nyhets- och samhällsjournalistik, dess innehåll är mindre kommersialiserat, och de bidrar till att människor blir mer informerade om och intresserade av politik och samhälle.⁹ Det finns heller ingen forskning som tyder på att public service-medier är partipolitiskt partiska, vilket är ett område där det finns omfattande forskning.¹⁰

¹ Aalberg et al., 2017; Norris & Inglehart, 2019

² EU-kommissionen, 2022a

³ EU-kommissionen, 2022b, 2022c

⁴ https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/statens-offentliga-utredningar/innehallsvillkor-for-public-service-pa-internet--_HAB35/html

⁵ Motsvarande skrivningar finns i sändningstillstånden för SR och UR

⁶ Kovach & Rosenstiel, 2021

⁷ Hamilton, 2004

⁸ Se bland annat Asp, 2017; Bjerling, 2022

⁹ Se bland annat Asp, 2017; Bjerling, 2022; Jönsson, 2022; Strömbäck, 2017; Strömbäck & Shehata, 2019; Strömbäck & Shehata, 2022. En reservation är att forskningen om public service i första hand handlar om tv, medan det finns mycket mindre forskning om radio

¹⁰ Johansson, 2022; Johansson & Strömbäck, 2019

Forskning visar också att förtroendet för SVT och SR på en övergripande nivå är både högt och stabilt, och högre än för några andra medier.¹¹ Enligt den senaste SOM-undersökningen¹² uppgav 75 respektive 72 procent att de har mycket eller ganska stort förtroende för innehållet i SVT respektive SR. Närmast därefter kom TV4, där 57 procent uppgav mycket eller ganska stort förtroende. Samma mönster har funnits i tidigare års undersökningar.¹³ Public service anses också ha ett större samhällsvärde och vara mer oberoende än andra medier. Exempelvis instämmer knappt 70 respektive drygt 60 procent att SVT och SR är ”oberoende, i relation till politiska, ekonomiska eller andra särintressen när de berättar om samhället och världen”, medan motsvarande andel för TV4 är drygt 40 procent. På liknande sätt anser runt 80 procent att SVT och SR har ett mycket eller ganska stort samhällsvärde, jämfört med drygt 50 procent för TV4.¹⁴ Detta har betydelse för förtroendet för public service.¹⁵ Det hänger också samman med användningen: inte helt oväntat finns det tydliga samband mellan hur ofta olika medier används och hur stort förtroende människor har för dem.¹⁶ Med andra ord bidrar den breda användningen av public service till att public service anses ha ett större samhällsvärde, vilket bidrar till det höga förtroendet.

Utifrån detta skulle man kunna dra slutsatsen att de flesta är nöjda med public service och att det inte finns några hot att tala om. Närmare analyser visar dock att det inte stämmer.

Ökad kritik mot public service

Två av de viktigaste förändringarna av medielandskapen under de senaste 10–15 åren är framväxten och den ökade betydelsen av sociala och politiskt alternativa medier.¹⁷ Bland mycket annat har dessa skapat plattformar för politiskt motiverad kritik av traditionella nyhetsmedier, vilket framför allt har utnyttjats av

högeralternativa medier samt av politiker och debattörer mer eller mindre långt till höger. Konsekvensen är att anklagelser mot traditionella medier för att vara partiska, vänstervridna, ha politiska agendor etcetera har blivit mycket mer vanliga och framträdande. Det gäller inte bara i USA, där den tidigare presidenten Donald Trump och hans anhängare regelmässigt anklagade traditionella medier för att vara partiska och folkets fiender, vilket sedan upprepades och förstärktes av olika högeralternativa medier.¹⁸

Liknande mönster återfinns i andra länder, inklusive Sverige, där public service är den främsta måltavlan.¹⁹ Mycket tyder på att det är en medveten strategi att försöka underminera förtroendet för public service, för att därigenom skydda sig mot kritik och skapa större utrymme för politiskt alternativa medier.²⁰ Framför allt kommer kritiken från högeralternativa medier, Sverigedemokrater och deras anhängare på sociala medier, men även från moderata politiker och sympatisörer. Relevant i det sammanhanget är förekomsten av delegitimerande kritik, med vilket avses kritik som utmärks av ohövlighet, respektlöshet och frånvaro av resonemang.²¹ Det kan exempelvis handla om att kalla SVT för ”statstelevision” eller ”propagandafabrik”. En aktuell studie av svenska riksdagsledamöters twittrande fann exempelvis att sverigedemokratiska riksdagsledamöter stod för cirka 60 procent av all delegitimerande kritik av medierna, följt av moderata riksdagsledamöter som stod för knappt 20 procent. Den vanligaste anklagelsen handlade om vänstervridning och partiskhet och den vanligaste måltavlan var public service.²² Liknande mönster har framkommit i tidigare studier, som också fann att av alla tweets från riksdagsledamöter som på ett eller annat sätt relaterade till medierna fick de tweets som innehöll mediekritik flest reaktioner.²³ Det tyder på att i vissa grupper kan det vara en framgångsrik strategi att attackera medier i allmänhet och public service i synnerhet.

Ökad polarisering av medieförtroendet

Samtidigt som kritiken mot public service för att vara vänstervridna och partiska har blivit alltmer framträdande både i sociala medier och i högeralternativa medier visar forskning att förtroendet för medierna har blivit alltmer polariserat och politiserat.²⁴ Det gäller inte minst förtroendet för public service. Ett uttryck för det är att förtroendet för SVT och SR är klart högre bland dem som placerar sig något eller klart till vänster jämfört med dem som placerar sig något eller klart till höger. Medan 90 respektive 87 procent av dem som placerar sig klart eller något till vänster uppger att de har förtroende för SVT är motsvarande andelar 79 respektive 58 procent bland dem som placerar sig något eller klart till höger. För SR uppger 84 respektive 83 procent bland dem som placerar sig klart eller något till vänster att de har förtroende, medan motsvarande andelar är 73 respektive 61 procent bland dem som placerar sig något eller klart till höger. Motsvarande gap finns inte för TV4.²⁵

Ett annat uttryck för polariseringen och politiseringen av förtroendet för public service är att sympatisörer till Sverigedemokraterna (SD) i mycket lägre utsträckning anser att SVT och SR har ett stort samhällsvärde och att de är oberoende, och att de har mycket lägre förtroende för public service än andra partiers sympatisörer. I viss mån skiljer sympatisörer till Moderaterna (M) och Kristdemokraterna (KD) också ut sig genom att i lägre utsträckning anse att SVT och SR är oberoende än sympatisörer till övriga partier. Medan minst 80 procent av sympatisörer till Vänsterpartiet (V), Miljöpartiet (MP), Socialdemokraterna (S) och Centerpartiet (C) anser att SVT är oberoende är exempelvis motsvarande andelar 64, 65 respektive endast 46 procent bland sympatisörer till KD, M och SD.²⁶ En annan studie, byggd på paneldata där samma individer tillfrågas vid flera olika tillfällen, fann också att förtroendet för SVT och SR var lägre bland SD-sympatisörer jämfört med andra partiers sympatisörer – och att det var den enda grupp där förtroendet sjönk under undersökningsperioden (2014–2016).²⁷

Det övergripande mönstret är med andra ord att förtroendet för public service är lägre i första hand bland SD-sympatisörer, men också bland KD- och M-sympatisörer. Det är också dessa partier som utgör kärnan i det nya politiska samarbete som under de senaste åren har formats på högerkanten.

²⁴ Andersson & Ghersetti, 2022; Strömbäck & Karlsson, 2017

²⁵ Andersson & Ghersetti, 2022

²⁶ Andersson, 2021. Resultaten bygger på SOM-undersökningen 2020

²⁷ Strömbäck & Karlsson, 2017

²⁸ https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/arende/betankande/villkor-och-riktlinjer-for-radio-och-tv-l_H701KrU2#stepBeslut

²⁹ <https://moderaterna.se/nyhet/sverige-behover-en-ny-mediopolitik/>

Ökade krav på smalare men vassare public service

Traditionellt har det funnits en relativt bred politisk enighet om public service och dess uppdrag, och samtliga partier utom SD röstade ja till den proposition som slog fast sändningsvillkoren för innevarande tillståndsperiod.²⁸ Under de senaste åren har det dock blivit tydligare att M, KD och SD förespråkar en politik som kan beskrivas som mindre och smalare men vad man kallar ”vassare” public service. Fokus ska ligga på nyheter, kultur och samhällsinformation, och att värna det svenska språket, den svenska kulturella utvecklingen och svensk filmproduktion. Samtidigt betonas att public service inte ska ”tränga ut kommersiell radio och TV, eller bedriva oschysst konkurrens med lokaltidningar på webben”, för att citera M.²⁹ Den bärande tanken är att public service i princip enbart ska erbjuda sådant innehåll som kommersiella kanaler inte erbjuder. Melodifestival, sport och andra mer populära former av innehåll anser man inte att public service ska erbjuda. Det skulle med all sannolikhet leda till att public service tappade publik. Det ställs också krav på att lägga ner Utbildningsradion och slå samman public service-bolagen.

Medan en sådan politik inte utgör ett hot mot public service i sig, utgör den ett hot mot den typ av public service som Sverige har haft hittills. Långsiktigt skulle en sådan politik sannolikt underminera förtroendet för och legitimiteten hos public service. Som beskrevs ovan finns det för public service ett samband mellan att nå ut brett, uppfattas som oberoende och samhällsviktigt, och högt förtroende. Skulle public services uppdrag inskränkas skulle de nå ut mindre brett, vilket sannolikt skulle leda till minskat användande, minskade andelar som uppfattar public service som samhällsviktigt och oberoende, och minskat förtroende. Det skulle i sin tur öppna för ytterligare inskränkningar av public services uppdrag och politiska oberoende.

Ökad kontroll av public service

Ett annat genomgående drag när man granskar hur M och SD ser på public service är att de vill öka kontrollen av dem. Exempelvis har M föreslagit en ny tillståndsprocess där public service-företagen själva får i uppgift att ”redovisa en framtida verksamhet

¹¹ Andersson, 2021; Andersson & Ghersetti, 2022; Medieakademin, 2022

¹² SOM står för Samhälle – Opinion – Media, och SOM-undersökningen är en årlig enkätundersökning som görs av SOM-institutet vid Göteborgs universitet

¹³ Andersson & Ghersetti, 2022

¹⁴ Andersson, 2021

¹⁵ Andersson, 2021, 2022

¹⁶ Andersson, 2022; Andersson & Ghersetti, 2022; Strömbäck et al., 2020

¹⁷ Holt, Figenshou & Frischlich, 2019; Strömbäck et al., 2022; Van Aelst et al., 2017

¹⁸ Benkler, Faris & Roberts, 2018; Carlson, Robinson & Lewis, 2021

¹⁹ Figenshou & Ihlebaek, 2020; Holt, 2018; Ihlebaek & Nygaard, 2021

²⁰ Jfr. Benkler, Faris & Roberts, 2018; Carlson, Robinson & Lewis, 2021

²¹ Egelhofer et al., 2021; Liminga, 2022

²² Liminga, 2022

²³ Widholm & Mårtensson, 2018

i åtminstone två alternativa anslagsperspektiv – ett nollalternativ som utgår från dagens anslagsnivåer, och ett alternativ som utgår från en reducerad anslagsnivå.³⁰ En tolkning är att det skulle göra det enklare att skära ner på public service-bolagens budgetar. Mer långtgående är dock det moderata förslaget att samtliga public service-bolag ska inrätta vad de kallar en ”intern revisionsfunktion”. Om denna sägs att den ska ”säkra att de alternativ som förs fram är rimliga och realistiska samt att inte bolagen faller för frestelsen att säkra sina anslag genom att föreslå besparingar som de vet är politiskt omöjliga”, och att den ska ”ansvara för breda och vetenskapligt grundande granskningar av bolagens saklighet och opartiskhet samt ha en drivande och granskande roll i den nya tillstånds- och budgetprocessen”.³¹ De föreslår också att internrevisorerna ska utses av förvaltningsstiftelsen för public service-bolagen. Med tanke på att den är utsedd av regeringen och delvis partipolitiskt sammansatt öppnar det för ökad politisk styrning och minskat oberoende, något som kritiker har framhåvt.³²

Det parti som framför allt är (öppet) kritiskt mot public service är dock SD. Just när det gäller SD finns det samtidigt ett glapp mellan den officiella politiken och utspel av olika framträdande sverigedemokrater. Som beskrevs ovan var SD det enda parti som röstade nej till den proposition som ligger till grund för de nuvarande sändningstillstånden. I sin motion som svar på propositionen skriver de att de märker att ”public service-bolagen allt oftare kritiserar för att brista i sitt uppdrag, och inte sällan finns det fog för kritiken”. Inte minst är SD kritiska mot vad man uppfattar som bristande opartiskhet och saklighet, och vill därför ”inrätta ett specialinriktat organ som inför ett granskningsärende sätter samman ett vetenskapsråd som får till uppgift att kontrollera anmälda programs eller reportages saklighet”. Liksom M vill de minska resurserna till och utöka kontrollen och granskningen av public service. Det skulle återigen öppna dörren för ökad politisk styrning och

minskat oberoende. Märkligt är också att man hävdar att public service-bolagen ”tappar i förtroende bland befolkningen”, när det enbart stämmer för vissa partiers sympatisörer.³³ De vänder sig också mot att public service ska präglas av mångfald och representation när det gäller etnicitet, kön och sexuell läggning.

Frågan är samtidigt hur mycket den officiella politiken säger om hur SD ser på och vill förändra public service. Liksom auktoritära högerpopulistiska partier i andra länder utmärks SD av att anpassa den officiella politiken och retoriken till vad man bedömer är gångbart,³⁴ vilket gör att man också måste fästa stor vikt vid vad ledande partiföreträdare säger. I debatten framkommer ofta mer radikala förslag, från att lägga ner radiokanalen P3 till att straffa journalister som fälls för partiskhet med löneavdrag eller uppsägning.³⁵ Vid ett tillfälle begärde SD:s ledamot i förvaltningsstiftelsen, Linus Bylund, också att riksdagens kulturutskott skulle kalla till sig cheferna för SVT och SR för att diskutera inslag som de menade brast i opartiskhet och saklighet.³⁶ Samme person har också, likt Trump, anklagat den svenska journalistkåren för att vara ”nationens fiender”,³⁷ och det finns gott om andra inlägg på sociala medier där sverigedemokrater uttalar sig väldigt negativt om public service.³⁸ Andra ledande riksdagsledamöter från SD har i riksdagen motionerat om att regeringen ska bjuda in valobservatörer för att granska mediernas valbevakning, där man bland annat skriver att ”I Sverige har vi en situation där väldigt många nu hävdar att svensk public service med både SVT och SR är partiskt. Det påstås att valbevakningen, valrapporteringen, den dagliga nyhetsrapporteringen och nyhetsvärdering men också nöjesprogram, kultur och barnprogram är ensidiga och subjektiva. Man hävdar vidare att ledning, styrning, rekrytering och programutbud är ensidigt och gynnar ensidigt en sida av det politiska spektrumet. Vi delar denna kritik mot svensk public service”.³⁹

Mot bakgrund av detta, och att auktoritära högernationalistiska partier i andra länder där de fått bestämmande inflytande kraftigt har begränsat public service självständighet och oberoende, finns det starka skäl att befara att public service självständighet och oberoende skulle inskränkas kraftigt också i Sverige om SD skulle få bestämmande inflytande.

Sammanfattande analys

Samtidigt som inget parti i Sverige säger sig vilja avskaffa public service är det uppenbart att frågan om public service och dess uppdrag har blivit mer politiskt ifrågasatt. Frågan om public service, dess uppdrag och framtid kommer med all sannolikhet att ställas på sin spets inför att villkoren för nästa sändningstillstånd (2026–2033) ska beslutas. Mer specifikt kan tre hot mot svensk public service urskiljas. Det första handlar om en ambition från SD, M och KD att minska public services resurser och omfattning och begränsa public services uppdrag. Ett ”smalare men vassare” public service skulle leda till minskad användning av public service, vilket i sin tur skulle leda till att färre uppfattade public service som oberoende och samhällsviktigt och till lägre förtroende.

Det andra hotet handlar om en ambition från SD, M och KD att öka kontrollen och styrningen av public service. Mest tydlig blir den ambitionen det genom förslagen att inrätta interna revisionsfunktioner och specialriktade organ inom public service-bolagen som bland annat ska granska deras verksamhet.

Det tredje hotet – vilket hänger samman med hur långt SD, M och KD kommer att vilja gå i sina ambitioner att förändra public service – handlar om den långsiktiga kampanj eller opinionsbildning som går ut på att framställa public service som vänstervridet, partiskt och som statsmedier, för att använda några av de beteckningar som återkommer i debatten och som regelmässigt förs fram av framför allt sverigedemokrater och moderater. Detta har bidragit till en ökad politisering av synen på och polarisering av förtroendet för public service, vilket i sin tur öppnar för ökade krav på styrning av public service. Det leder också till ökade skillnader i medieanvändning mellan olika grupper, där de som misstror public service i ökad utsträckning vänder sig till högeralternativa medier, vilket i sin tur kan antas sänka förtroendet för public service ytterligare.

Det ökade gapet mellan hur sympatisörer till och olika partier ser på public service kan därför ses som ett uttryck för framgångsrik opinionsbildning av de som är kritiska eller direkt fientliga mot public service. I klartext handlar det om högeralternativa

medier, sverigedemokratiska politiker och sympatisörer, och i ökande utsträckning moderata och kristdemokratiska politiker och sympatisörer.

Ur mitt perspektiv bör dessa hot tas på största allvar. Det beror inte minst på att M, KD och Liberalerna (L) har öppnat famnen för SD och gjort sig beroende av SD för att få regeringsmakt, vilket kommer att ge SD stort inflytande över en eventuell högerregerings politik. Lärdomarna från andra länder förskräcker också: varhelst de har fått bestämmande inflytande har auktoritära högerpopulister inskränkt public service självständighet och oberoende. Om de får chansen kommer de att försöka även i Sverige.

Jesper Strömbäck är professor i journalistik och politisk kommunikation vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMG) vid Göteborgs universitet. Hans senaste bok är Knowledge resistance in high-choice information environments (Routledge, 2022).

Referenser

Aalberg, T., Esser, F., Reinemann, C., Strömbäck, J., & de Vreese, C. (2017). *Populist Political Communication in Europe*. Routledge.

Andersson, U. (2021). Mediers samhällsvärde och oberoende spelar stor roll för förtroendet. I U. Andersson, A. Carlander, M. Grusell & P. Öhberg (red.), *Ingen anledning till oro(?)* (sid. 57–73). SOM-institutet.

Andersson, U. (2022). Användning och värdering av medier – om sociala mediers betydelse och public services starka stöd. I U. Andersson, H. Oscarsson, B. Rönnerstrand & N. Theorin (red.), *Du sköra nya värld* (sid. 277–293). SOM-institutet.

Andersson, U., & Gherseti, M. (2022). Hur står sig public services förtroendekapital? I J. Bjerling (red.), *Public service. En svensk kunskapsöversikt* (sid. 34–55). Nordicom.

Asp, K. (2017). *Public service-TV – vårt offentliga rum*. JMG, Göteborgs universitet.

Benkler, Y., Faris, R., & Roberts, H. (2018). *Network Propaganda. Manipulation, Disinformation, and Radicalization in American Politics*. Oxford University Press.

Bjerling, J. (red.) (2022). *Public service. En svensk kunskapsöversikt*. Nordicom.

³⁰ Moderaterna, 2021, sid. 32

³¹ Moderaterna, 2021, sid. 33–34

³² Scherman, 2021; Wadensjö Karén, 2021

³³ Samtliga citat kommer från motion 2019/20:58 av Aron Emilsson m.fl.

³⁴ Norris & Inglehart, 2019. Se också partisekreteraren Richard Jomshofs uttalande att ”Eftersom Sverige inte är Ungern, eftersom vi inte sitter i regeringsställning (än) och eftersom media i Sverige inte fungerar som media i Ungern, är vi tvungna att anpassa oss till den verklighet som råder här. Det innebär inte minst att vi måste anpassa vår retorik efter det rådande läget.”

³⁵ <https://sverigesradio.se/artikel/7031333>

³⁶ <https://www.svt.se/kultur/linus-bylund-sd-straffa-journalister-som-ar-partiska>

³⁷ <https://www.svt.se/kultur/medier/nationens-fiender>

³⁸ Liminga, 2022

³⁹ Motion 2021/22:78, av Björn Söder och Sven-Olof Sällström

Carlson, M., Robinson, S., & Lewis, S. C. (2021). *News after Trump. Journalism's Crisis of Relevance in a Changed Media Culture*. Oxford University Press.

Egelhofer, J. L., Aldering, L., & Lecheler, S. (2021). Delegitimizing the Media: Analyzing Politician's Media Criticism on Social Media. *Journal of Language and Politics*, 20(5), 653–675.

EU-kommissionen (2022a). *2022 Rule of Law Report*.

EU-kommissionen (2022b). *2022 Rule of Law Report. Country Chapter on the Rule of Law Situation in Hungary*.

EU-kommissionen (2022c). *2022 Rule of Law Report. Country Chapter on the Rule of Law Situation in Poland*.

Figenschou, T. U., & Ihlebaek, K. A. (2020). Challenging journalistic authority. Media criticism in far-right alternative media. *Journalism Studies*, 20(9), 1221–1237.

Hamilton, J. T. (2004). *All the News That's Fit to Sell – How the Market Transforms Information into News*. Princeton University Press.

Holt, K. (2018). Alternative media and the notion of anti-systemness: Towards an analytical framework. *Media and Communication*, 6(4), 49–57.

Holt, K., Figenschou, T. U., & Frischlich, L. (2019). Key dimensions of alternative news media. *Digital Journalism*, 7(7), 860–869.

Ihlebaek, K. A., & Nygaard, S. (2021). Right-Wing Alternative Media in the Scandinavian Political Communication Landscape. I E. Skogerbø, Ø. Ihlen, N. N. Kristensen & L. Nord (red.), *Power, Communication, and Politics in the Nordic Countries*. Nordicom.

Johansson, B. (2022). Är public service-medierna partiska? I J. Bjerling (red.), *Public service. En svensk kunskapsöversikt* (sid. 14–33). Nordicom.

Johansson, B., & Strömbäck, J. (2019). *Kampen om mediebilden. Nyhetsjournalistik i valrörelsen 2018*. Institutet för mediestudier.

Jönsson, A. M. (2022). Skiljer sig public service-mediernas journalistik från annan journalistik. I J. Bjerling (red.), *Public service. En svensk kunskapsöversikt* (sid. 74–91). Nordicom.

Kovach, B., & Rosenstiel, T. (2021). *The Elements of Journalism. What Newspeople Should Know and the Public Should Expect*. 4:e upplagan. Crown.

Liminga, A. (2022). *Politicians as Communicators of Delegitimizing Criticism towards Epistemic Authorities*. Master's thesis. Institutionen för informatik och media, Uppsala universitet.

Medieakademien (2022). *Förtroendebarenmetern 2022*.

Moderaterna (2021). En mediepolitik för mångfald. Rapport från Moderaternas mediepolitiska arbetsgrupp.

Norris, P., & Inglehart, R. (2019). *Cultural Backlash. Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. Cambridge University Press.

Scherman, J. (2021). Moderaterna har kört om SD i synen på SVT. DN Kultur 2021-08-11.

Strömbäck, J. (2017). Does Public Service TV and the Intensity of the Political Information Environment Matter? *Journalism Studies*, 18(11), 1415–1432.

Strömbäck, J., & Karlsson, M. (2017). Sjunkande förtroende för svenska medier? En analys av hur medborgarnas medieförtroende och betydelsen av partisympati har förändrats mellan 2014 och 2016. I L. Truedson (red.), *Misstron mot medier* (sid. 84–99). Institutet för mediestudier.

Strömbäck, J., & Shehata, A. (2019). The Reciprocal Effects Between Political Interest and TV News Revisited: Evidence from Four Panel Surveys. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 96(2), 473–496.

Strömbäck, J., & Shehata, A. (2022). Bidrar public service till bättre informerade medborgare? I J. Bjerling (red.), *Public service. En svensk kunskapsöversikt* (sid. 56–73). Nordicom.

Strömbäck, J., Wikforss, Å., Glüer, K., Lindholm, T., & Oscarsson, H. (red.) (2022). *Knowledge Resistance in High-Choice Information Environments*. Routledge.

Strömbäck, J., Tsfiati, Y., Boomgaarden, H., Damstra, A., Lindgren, E., Vliegenthart, R., & Lindholm, T. (2020). News Media Trust and its Impact on Media Use: Toward a Framework for Future Research. *Annals of the International Communication Association*, 44(2), 139–156.

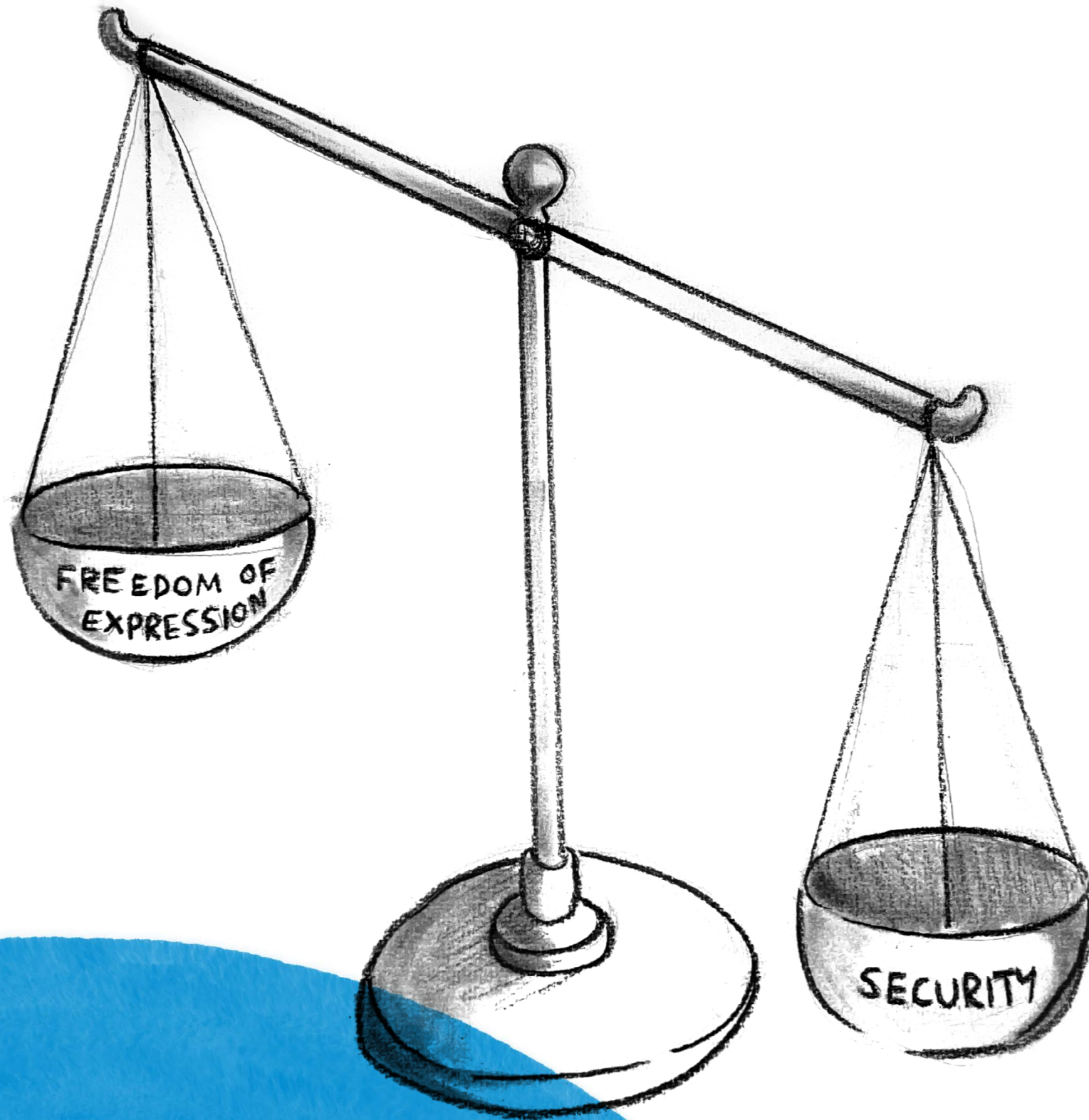
Wadensjö Karén, S. (2021). *Redaktioner ska inte ha politiska kontrollanter*. SvD Debatt 2021-07-12.

Widholm, A., & Mårtensson, F. (2017). Mediekritik driver Twitteraktivitet. Om journalistik som resurs för politisk kommunikation i sociala medier. I L. Truedson (red.), *Fejk, filter och faktaresistens – hotar sociala medier demokratin?* (sid. 104–135). Institutet för mediestudier.

5

SKYDDET FÖR YTTRANDEFRIHETEN RISKERAR MINSKA MED NYA LAGAR

Av Nils Funcke

Yttrandefriheten har ett starkt rättsligt skydd i Sverige. Men den varsamhet som kännetecknat reformeringen av grundlagsregleringen med rötter i 1766 års tryckfrihetsförordning har övergetts. I stället för att åtgärda de brister som trots allt finns har nya tillförts utan närmare motivering – och fler är att vänta.

Frågan om yttrandefriheten och dess gränser handlar om den formella regleringen genom lagar och förordningar, om lagstiftarens förhållningssätt och myndigheternas tillämpning av dem.

Det ryska anfallskriget mot Ukraina har varit en probersten på styrkan i försvaret av yttrandefriheten. Enligt EU:s ministerråds förordning¹ ska det vara ”förbjudet för operatörer att sända eller möjliggöra, underlätta eller på annat sätt bidra till sändning av innehåll” från Sputnik och Russia Today (RT). Alla tillstånd och licenser, sändnings- och distributionsarrangemang ska upphävas. Blockeringen av de två ryska statsmedierna ska bestå tills aggressionen mot Ukraina upphör och tills kanalerna upphör med ”propagandaåtgärder mot unionen och dess medlemsstater”.

Förordning som gäller som lag i samtliga medlemsländer innebär ett tydligt avsteg från de principer om nätneutralitet som ministerrådet antog i november 2015.² Enligt den förordningen ska internetleverantörer ”behandla all trafik lika, utan diskriminering, begränsningar eller störningar” och oberoende av sändare, mottagare och innehåll.

I direktivet som ska stoppa Sputnik och RT ges medlemsstaterna rätt att inte vidta åtgärder som kommer i konflikt med nationella konstitutionella regler om yttrandefrihet.

Sverige har inte klarat detta stresstest. I stället för att hänvisa till den i grundlag, regeringsformen, fastställda rätten till fri åsiktsbildning har regeringen ställt sig bakom direktivet. Ansvarig minister, kulturminister Jeanette Gustafsdotter (S), har uttalat att direktivet inte drabbar ”fria medier” och oberoende nyhetsförmedling utan ”propaganda och desinformation” som används som ett verktyg i Rysslands krigsföring. Uttalandet har fått merparten av de svenska internetoperatörerna att blockera Sputnik och RT.

¹ EU:s ministerråds förordning 2022/350, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SV/TXT/?uri=CELEX:32022R0350>

² EU:s ministerråds förordning 2015/2120, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SV/TXT/?uri=CELEX%3A32015R2120>

Regeringens ställningstagande är ett uttryck för brist på förståelse för rätten att sprida åsikter och värderingar och först i efterhand kunna straffas för innehållet när det strider mot tydlig lag. Distributionen har alltid varit avgörande för att säkerställa den fria åsiktsbildningen. Det är här stater alltid har stoppat, och alltid kommer att försöka stoppa, information och värderingar som anses misshagliga.

Den bristande respekten och känslan för yttrandefrihetsregleringen har tagit sig uttryck i ett stort antal förändringar i tryckfrihetsförordningen (TF) och yttrandefrihetsgrundlagen (YGL) sedan 2015. I flera fall har förändringarna skett efter bristande beredning, utan tydliga motiv och faktaunderlag samt i vissa fall utan någon närmare motivering.

Yttrandefrihetskommittén

Den parlamentariskt sammansatta Yttrandefrihetskommittén³ lämnade en rad förslag till förändringar av lagstiftningen. Regeringen valde att endast gå vidare med förslag som på olika sätt och i olika hög grad försämrade skyddet.

Med Yttrandefrihetskommitténs förslag som grund fick den grundläggande rättsstatsregel om oskuldspresumtion en knäck. Utgångspunkten är att alla ska betraktas som oskyldiga tills motsatsen är bevisad och en friad ska inte drabbas av någon påföljd.

I dag är det möjligt för den enskilde som förlorat ett tryckfrihetsmål mot ett massmedieföretag att slippa betala motpartens rättegångskostnader. Den friade straffas genom att få ta sina egna kostnader som kan uppgå till hundratusentals kronor.

Samtidigt vidgades möjligheten för staten att ta parti för en enskild i förtalsmål. Tidigare gällde att endast när det ansågs påkallat från allmänna synpunkter och det funnits ”särskilda skäl” kunde staten genom Justitiekanslern (JK) eller allmän åklagare väcka åtal. Kravet på ”särskilda skäl” togs bort 2015 vilket har sänkt tröskeln för allmänt åtal för förtal, se till exempel åtalet mot författaren Cissi Wallin⁴ för att hon pekade ut en man som våldtäktsman.

En annan lagändring som riksdagen beslutat om är det försämrade skyddet för den som lämnar uppgifter till utländska korrespondenter i Sverige. Lämnas uppgifterna över utanför Sveriges gränser gäller inte meddelarfriheten som ska garantera

uppgiftslämnarens anonymitet. Ändringen genomfördes för att Sverige i större utsträckning ska kunna bistå andra länder med rättsliga åtgärder på yttrandefrihetsområdet. Förändringen motiverades inte med att påvisa ett konkret behov och utan analys av följderna för oppositionella i landsflykt.

Förslag från kommittén som syftade till att stärka yttrandefriheten, som att stärka rätten att distribuera skrifter, införa en begränsningsregel för grundlagsändringar, korrigera ansvarsförhållandena för databaser, komma tillrätta med ansvarsfrågor för databaser samt stärkt skydd för taltidningar, lade regeringen åt sidan.

Mediegrundlagsutredningen

Utfallet av Mediegrundlagsutredningen⁵ blev inte bättre.

Den på sikt allvarligaste ändringen är den särskilda rättegångsordningen i tryck- och yttrandefrihetsmål med medverkan av jury. Som ett led i anpassningen till EU och det internationella samarbetet ska rättegångsförfarandet med juryförfarande inte längre ses som en grundläggande rättsprincip. Därmed vidgas möjligheterna för svenska myndigheter att bistå andra länder med till exempel utredningsåtgärder och tvångsmedel även inom yttrandefrihetsområdet. Beslutet undergräver juryinstitutets status.

På ytterligare ett område är förändringarna av mer betydelsefull karaktär på sikt. Yttrandefrihetsgrundlagarna har med några specifika undantag, till exempel alkohol- och tobaksreklam, alltid varit blinda för innehållet i ett yttrande. Att låta ändamålet med ett yttrande avgöra om det är skyddsvärt eller inte må vara en vacker tanke. Men sex statliga utredningar har konstaterat att en reglering som bygger på innehållet i ett yttrande inte kan införas utan att yttrandefriheten påtagligt begränsas.

Från den 1 januari 2019 gäller en ny delegationsregel som innebär att det blir möjligt att i lag ställa krav på utformningen av varningstexter, innehållsdeklarationer och andra uppgifter om det behövs av bland annat konsumentskäl. Förändringen kan tyckas marginell eller till och med god. Men det är som vi ska se första steget mot en mer generell reglering för att EU-anpassa grundlagen.

I riksdagen stoppades ett regeringsförslag att reglera publiceeringar av uppgifter ur brottmålsdomar i vanlig lag. En majoritet i riksdagens konstitutionsutskott insåg hur illa genomtänkt förslaget var genom att det skulle skilja yttrandefriheten mellan olika yrkesgrupper. Däremot antog riksdagen införandet av en delegationsbestämmelse som innebär att det ska vara straffbart att lämna uppgifter om enskildas etniska ursprung, politiska åsikter, religiösa och filosofiska övertygelse om uppgifterna offentliggörs så att de är eller kan sammanställas.

Utredningen om stärkt integritet

Utan att ha utretts av en parlamentariskt sammansatt kommitté vidgades den 1 januari 2019, utan motivering och utan att behovet kartlagts, vad som ska anses utgöra olaga hot. Förslaget från en ensamutredare⁶ fick genomslag även i grundlagarna. Utredningen gjordes från helt andra perspektiv än yttrandefrihetsintresset. Förändringen innebar att rekvisitet ”allvarlig fruktan” ersattes med ”allvarlig rädsla”. Samtidigt blev även några andra fridsbrott tryck- och yttrandefrihetsbrott.

”Kränkande tillmäle” ersätts vid förolämpning med ”nedsättande uttalanden” vilket vidgar det straffbara området och skapar oförutsebara tolkningar. Sådana förändringar bör om de kan motiveras enbart genomföras utanför grundlagarnas område. Det är som bland annat Yttrandefrihetskommittén och Mediegrundlagsutredningen konstaterat inte i huvudsak i grundlagsskyddade medier som kränkningar av enskildas personliga integritet förekommer.

2018 års tryck- och yttrandefrihetskommitté

Efter två utredningar som resulterat i försvagningar av tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen är det snart dags igen. Regeringen har överlämnat en proposition⁷ 2021/22:59 till riksdagen baserad på 2018 års tryck- och yttrandefrihetskommittés betänkande.⁸ Om förslagen får gehör i riksdagen kommer de att träda i kraft den 1 januari 2023.

Det som kännetecknar tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen är att det som skyddas inte definieras

utifrån sitt innehåll utan av formella krav på formerna för hur yttranden överförs, till exempel skrifter framställda i tryckpress och sändningar i tråd. Beroende på tidsandan har lagstiftaren angett vad som ska vara straffbart av hänsyn till samhället, det allmänna och enskilda. Det har som regel skett genom införandet av nya brott i den så kallade brottskatalogen.

Det som kännetecknat de senaste årtiondena är i stället att vissa yttranden definierats ut ur grundlagarna. Det har skett genom införandet av delegationsbestämmelser. Därmed begränsades TF:s och YGL:s tillämpningsområden.

Delegationsbestämmelser finns bland annat i 1 kap. 11–14 §§ TF och i 1 kap. 16–21 §§ YGL. Undantag görs bland annat för att tillgodose upphovsrättsinnehavarens ekonomiska och ideella intressen, för bipacksedlar med information som bifogas läkemedel och för viss reklam. Undantagen prövas enligt vanlig lag. Flertalet av undantagen är tydligt avgränsade. Som exempel kan nämnas att lagen om tobak och liknande produkter och alkohollagen ska tillämpas för kommersiella annonser i dagspress och etermedier.

Frågan om att utesluta vissa yttranden från grundlagarna har lett till starka invändningar, inte minst från publicistiskt håll. Risken finns att undantagen sträcks för långt eller saknar distinkta avgränsningar och därmed begränsar den fria åsiktsbildningen.

Regeringen skriver att ”en eventuell begränsning får aldrig vara mer omfattande än vad som är nödvändigt”, försiktighetsprincipen ska tillämpas och avgränsningar kräver med andra ord ”noggranna överväganden”.⁹ Och 2018 års tryck- och yttrandefrihetskommitté förklarar att nya delegationsbestämmelser bör övervägas noga eftersom de ”öppnar upp för fler undantag i framtiden”.

Trots insikten om riskerna föreslår regeringen att nya undantag från yttrandefrihetsgrundlagarnas tillämpningsområde bör göras.

I samband med revisionen av tryckfrihetsförordningen (TF) och yttrandefrihetsgrundlagen (YGL) 2019 infördes en delegationsbestämmelse som undantog offentlighöretandet av integritetskänsliga uppgifter från grundlagarna. Enligt TF kan offentlighöretandet av sådana uppgifter regleras i lag om de ingår i en sökbar uppgiftssamling och tillhandahålls så att det ”finns särskilda risker för otillbörliga intrång i enskildas personliga integritet”.

³ En översyn av tryck- och yttrandefriheten, SOU 2012:55, <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2012/08/sou-201255/>

⁴ Cissi Wallin har i en självbiografisk bok pekade ut en man som våldtäktsman. Hon friades av en tryckfrihetsjury i mars 2022. Hon har dock dömts i tingsrätten för att ha pekade ut samme man i sociala medier. Den domen är överklagad till hovrätten.

⁵ Ändrade Mediegrundlagar, SOU 2016/58, <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2016/09/sou-201658/>

⁶ Integritet och straffskydd, SOU 2016:7, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/statens-offentliga-utredningar/integritet-och-straffskydd_H4B37

⁷ Ett ändamålsenligt skydd för tryck- och yttrandefriheten, proposition 2021/22:59, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/proposition/ett-ändamålsenligt-skydd-for-tryck--och_H90359

⁸ Innovation genom information, SOU 2020:55, <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2020/09/sou-202055/>

⁹ Se proposition 2021/22:59 s. 49

Den i grundlag så kallade anskaffarfriheten är central för all publicistisk verksamhet.

Nu gör regeringen ett nytt försök. Uppgifter ur brottnåldomar ska i stället för att skyddas av yttrandefrihetsgrundlagarna omfattas av dataskyddslagen och EU:s rättsakt om skydd för den personliga integriteten (dataskyddsförordningen). Förslaget avisades av riksdagen 2018. Riksdagen menade då att förslaget stod i strid med grundlagarnas syfte att utesluta stora grupper från att få tillgång till uppgifterna på samma lättillgängliga sätt som bland andra journalister och domare.

I propositionen föreslås att det i lag meddelas förbud mot offentliggöranden av uppgifter ”som rör fällande domar i brottmål eller lagöverträdelse som innefattar brott eller därmed sammanhängande beslut om häktning och andra straffprocessuella tvångsmedel”. Regeringen föreslår också att i stället för formerna för hur uppgifterna tillhandahålls, ska ”uppgiftssamlingens karaktär” vara avgörande vid bedömningen om ”det finns särskilda risker för otillbörliga” integritetsintrång.

Justitieombudsmannen (JO) och medier som Sveriges Television (SVT) och Sveriges Radio (SR) framhåller risken för att bestämmelserna kommer att träffa även skyddsvärda uppgiftssamlingar som undersökande journalistik. Eftersom det inte är ovanligt att medier gör sammanställningar av till exempel brottsdömda politiker.

Regeringen skriver i propositionen att ”vissa söktjänster” bör undantas och även fortsatt falla in under yttrandefrihetsgrundlagarna. Men några exempel eller någon tydlig motivering för undantaget ger inte regeringen.

Den i grundlag så kallade anskaffarfriheten är central för all publicistisk verksamhet. Bestämmelserna infördes efter IB-afären¹⁰, där två journalister dömdes till fängelse för spioneri. Syftet var och är att skydda journalistiskt arbete och opinionsbildande verksamhet.

För att anskaffarfriheten inte ska sträckas så långt att brottsliga gärningar för att få fram uppgifter blir straffria, infördes en delegationsbestämmelse i TF och YGL som säger att ”sättet” för anskaffandet ska kunna prövas enligt vanlig lag, till exempel olaga intrång, hemlig rumsavlyssning och olaga dataintrång.

Med anledning av ett utslag i Högsta domstolen (HD) där Dagens Nyheter friades för att ha fotograferat in mot ett skyddsobjekt i Stockholms skärgård 2014 vill regeringen straffbelägga avbildningar och beskrivningar av anläggningar som har betydelse för totalförsvaret.

Flera medieföretag hävdade i sina remissvar att publicering

av uppgifter som är av stor vikt för totalförsvaret redan är kriminaliserade. Enligt kommittén skulle en främmande makt kunna ”infiltrera en tidningsredaktion” eller låta en representant agera undercover som frilansfotograf och därmed straffritt kunna avbilda hemliga anläggningar.

Regeringen föreslår att den statliga tillsynen över etermedierna ska utökas. Det ska ske genom att Granskningsnämnden för radio och tv i fortsättningen inte bara ska pröva tablåsändningar utan även de publiceringar som SVT, SR och UR gör på sina webbplatser och inom sina streamingtjänster.

Invändningar från flera medieföretag att bestämmelsen även skulle kunna träffa medier som har press- eller mediestöd, avvisar regeringen med hänvisning till författningskommentaren att den endast omfattar företag som ”i allt väsentligt finansieras med allmänna medel”. Lagtexten ger enligt Lagrådet intryck av att även verksamhet som till en mindre del finansieras med allmänna medel skulle kunna omfattas och förordade att det direkt i lagtexten skulle framgå vad som åsyftades.

Webbsändningsregeln infördes 2003 för att förtydliga att YGL omfattade även sändningar av program som sker via internet. Regeringen vill nu begränsa grundlagsskyddet till att endast omfatta en redaktion för en periodisk skrift och den som har sökt och beviljats utgivningsbevis för sändningarna.

Presstödet har fördelats efter fyrkantiga kriterier som inte lämnar något tolkningsutrymme. Stöd har utgått från bland annat upplagan och varit blint för innehållet. I juni beslutade riksdagen att det för att få del av de nya stödformerna krävs att mediet utöver en utgivare också håller en ”god medieetisk sed”, kännetecknas av ”hög kvalitet” och bedriver en ”oberoende nyhetsförmedling”. Kraven kommer innebära att en myndighet med nödvändighet måste värdera innehållet och bedöma vad som är oberoende och god journalistik. Det har tidigare varit helt främmande med tanke på att det kan bli ett instrument för staten att styra innehållet i medier som uppstår stöd.

Förslaget om nya stödformer till medier länkar in i regeringens ambition att öka styrningen av det statliga stödet till opinionsbildning och närliggande verksamheter överhuvudtaget. Totalt handlar det om 13 miljarder kronor årligen som betalas ut av 30 myndigheter enligt 80 olika förordningar, bland annat som litteraturstöd och stöd till religiösa samfund. Enligt regeringen ska verksamheter som motverkar jämställdhet, allas lika värde eller samhällets grundläggande värderingar i övrigt inte få bidrag från samhället.

Utlandsspionage

Riksdagens konstitutionsutskott behandlar under våren regeringens förslag att införa tre nya tryck- och yttrandefrihetsbrott: utlandsspioneri, grovt utlandsspioneri samt röjande av hemlig uppgift i internationellt samarbete.¹¹

Utlandsspioneri innebär att någon ”för att gå en främmande makt eller motsvarande tillhanda, obehörigen befordrar, lämnar eller röjer en hemlig uppgift” som förekommer inom ramen för Sveriges samarbete med en annan stat eller mellanfolklig organisation eller i en organisation där Sverige är medlem. Gärningen är straffbar, om uppenbarandet av uppgiften ”är ägnat att medföra allvarligt men för Sveriges förhållande” till en annan stat eller mellanfolklig organisation.

Förslaget innebär begränsningar av insynen, anskaffarfriheten och meddelarfriheten. Risken är att oegentligheter och övergrepp vid internationella insatser inte uppdagas. Vad som ska vara hemligt kommer att avgöras av utländska befälhavare, inte av Sveriges riksdag.

Förslaget har inte som normalt när det gäller Sveriges grundlag beretts inom en parlamentariskt sammansatt kommitté. Frågan om införandet av utlandsspioneri däremot har utretts av en särskild utredare och har därefter beretts inom Justitiedepartementet. Perspektivet har varit att tillgodose ett outtalat krav från utländska stater och mellanstatliga organisationer. Tryck- och yttrandefrihetsintresset har setts och behandlats som en bisak.

Enligt förslaget ska en sådan gärning inte utgöra brott, om det var försvarligt att röja uppgiften. Denna säkerhetsventil kan inte beskrivas som annat än kosmetika för att lugna kritiska remissinstanser. Det är svårt att tänka sig en situation där det skulle anses försvarligt och därmed straffritt att avsiktligt ha

gått en främmande makt tillhanda.

Regeringen är dramatisk i sin beskrivning av vad som kan hända om de nya brotten inte införs. Det skulle kunna minska ”tilltron till svenska myndigheter” och viljan att samarbeta och utbyta information med Sverige. Ytterst skulle det enligt regeringen kunna leda till att ”Sverige blir utestängt från bilaterala och multilaterala samarbeten som är nödvändiga för att skydda landet”.

Regeringen hänvisar bara till fiktiva exempel och antaganden. Inte heller redovisas belägg för att den enligt regeringen i dag otillräckliga lagstiftningen skulle omöjliggjort eller ens försvårat det samarbete som varit en del av Sveriges utrikespolitik i årtionden.

De föreslagna bestämmelserna ska ”träffa uppgifter som behandlas som hemliga inom ramen” för det internationella samarbetet och som ”relativt enkelt kan konstateras vara hemliga i det enskilda fallet, till exempel genom hemligstämpling, en order till underlydande eller ett anslag om förbud för obehöriga att skaffa sig tillträde”. Även själva existensen av ett samarbete ska enligt regeringen kunna klassas som hemlig. Det innebär att inom en freds- eller säkerhetsfrämjande insats kommer den som för befälet, många gånger en högre utländsk officer, att avgöra vad som ska anses hemligt.

Riksdagen antog propositionen i april 2022. För att träda i kraft krävs ett andra beslut efter valet hösten 2022 eftersom det gäller en grundlagsändring. Vid det första beslutet röstade Vänsterpartiet och Liberalerna emot förslaget.¹²

Begränsningar vid krig och kris

Public service-företagen SVT, SR och Utbildningsradion (UR) finansieras via statsbudgeten. Deras styrelser utses indirekt av regeringen via den så kallade förvaltningsstiftelsen. SVT och SR har ett högt förtroende hos allmänheten och utgör en central del av nyhetsförmedlingen i Sverige. Företagen har också en viktig roll inom totalförsvaret och enligt sändningstillståndet som beslutats av regeringen ska SR och SVT i händelse av högsta eller stärkt beredskap om möjligt fortsätta som självständiga organisationer men samtidigt ”lyda direkt under regeringen”. Programföretagen har i flera år försökt få bort lydndsbestämmelsen men mötts av än stramare markeringar av regeringen om att företagen är en del av totalförsvaret.

¹⁰ IB var en hemlig svensk underrättelseorganisation, som 1973 avslöjades genom artiklar i tidskriften Fib/Kulturfront. Journalisterna Peter Bratt och Jan Guillou dömdes till ett års fängelse var för spioneri. Hovrätten sänkte Jan Guillous straff till tio månader.

¹¹ Proposition 2021/22:55

¹² Riksdagens snabbprotokoll 2021/22:94

Det finns ett antal bestämmelser i yttrandefrihetsgrundlagarna som aktualiseras i händelse av höjd beredskap. Bestämmelserna har funnits i tryckfrihetsförordningen sedan i vart fall 1950 men aldrig tillämpats. Bland de brott som kan aktualiseras är när någon bedriver spionage för andra länder genom grundlagsskyddade medier. En sådan bestämmelse är motiverad liksom även kriminaliseringen av yttranden som med utländskt bistånd framkallar fara för att Sverige ska invecklas i krig.

Men här finns också straffbestämmelser som kan användas mot angelägen journalistik. Den som bland allmänheten sprider osanna uppgifter eller falska rykten när Sverige är i krig och som innebär en fara för rikets säkerhet eller leder till "modlöshet" bland "krigsmän" kan dömas för ryktesspridning.

Även bestämmelserna "obehörig befattning med hemlig uppgift" och "vårdslöshet med hemlig uppgift" skulle kunna användas för att vid krig beivra den som, utan syfte att gå utländsk makt tillhanda, röjer uppgift som kan utgöra en fara för landets säkerhet.

Utvidgad meddelarfrihet

Sverige har ett starkt och internationellt sett långtgående skydd för personer som lämnar uppgifter för offentliggörande i grundlagsskyddade medier. Den så kallade meddelarfriheten innebär att det allmänna, staten och myndigheterna, endast i undantagsfall får efterforska vem som lämnat en uppgift och heller inte vidta repressalier mot den som använt sin yttrandefrihet. Anonymitetsrätten och repressalieförbudet har lett till att uppgifter som annars sannolikt inte skulle blivit offentliga kunnat nå allmänheten. Missförhållanden och maktövertag grepp har kunnat blottläggas och i vissa fall även lagföras.

Efterforskningsförbudet och repressalieförbudet vidgades att från och med februari 2017 omfatta inte bara offentligt organiserad verksamhet utan även verksamheter inom vård, skola och omsorg som drivs i privat regi men som helt eller delvis finansieras med skattemedel.¹³

I april 2022 väcktes det första åtalet mot en privat vårdgivare. Tre chefer inom Attendo står åtalade för att ha vidtagit en otillåten och straffbar repressalie mot ett vårdbiträde. Kvinnan anklagades för illojalitet och tilldelades en skriftlig varning

för att hon slagit larm i medierna om att verksamheten vid ett äldreboende i Stockholm utfördes på ett sätt som innebar en risk för smittspridning av covid-19 bland de boende.

Straffskalan för brott mot lagen om meddelarskydd i vissa verksamheter är böter eller fängelse i högst ett år. Fallet har skildrats i radiodokumentären Det illojala vårdbiträdet.¹⁴

Nils Funcke har i decennier bevakat och debatterat frågor om yttrandefrihet. Han har skrivit "Att publicera", "Offentlighetsprincipen, praktik och teori" och "Tryckfriheten – ordets män och statsmakterna". Han har varit sekreterare i den parlamentariska Yttrandefrihetskommittén, vd för föreningen Utgivarna och chefredaktör för tidningen Riksdag & Departement. Han undervisar och föreläser i medierätt vid bland annat Stockholms universitet.

¹³ Lag om meddelarskydd i vissa enskilda verksamheter, 2017:151, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-2017151-om-meddelarskydd-i-vissa-enskilda_sfs-2017-151

¹⁴ <https://sverigesradio.se/avsnitt/1712975>

6

SVENSKA MEDBORGARE – DIKTATURENS FÅNGAR

Av Elisabeth Löfgren

Några hundra svenska medborgare sitter fängslade utomlands, de flesta har dömts för narkotikabrott eller våldsbrott och merparten får konsulärt stöd av svenska myndigheter. Två personer tillhör dock en annan kategori, den ene är den svensk-eritreanske författaren och journalisten, Dawit Isaak, som suttit fängslad i Eritrea i drygt 20 år utan rättegång. Den andre är den svensk-kinesiske förläggaren och författaren, Gui Minhai, som kidnappades av kinesisk polis från sin semesterlägenhet i Thailand i oktober 2015. Han dömdes i februari 2020 till tio års fängelse för att ha tillhandahållit hemlig information till utlandet. Trots kampanjer i Sverige och internationellt har ansträngningarna för att få dessa två män frigivna varit förgäves.

DAWIT ISAAK

Den 23 september 2001, kommer tre civilklädda män till familjen Isaaks hus i Asmara för att gripa Dawit Isaak, som några månader tidigare flyttat tillbaka till Eritrea, efter flera år i exil. Dawit försöker lugna familjen ”det är säkert bara ett vanligt förhör, jag är snart tillbaka”¹

Det har nu gått 21 år sedan familjen senast såg Dawit Isaak.

Fram till gripandet

Dawit Isaak föddes den 27 oktober 1964 i Asmara, i dåvarande Etiopien. På grund av den upptrappade konflikten mellan Etiopien och Eritrea, flyr han till Sverige den 17 augusti 1985. Han kommer först till Markaryd och flyttar sedan till Lerum, där han har olika arbeten. På fritiden skriver han mycket och är engagerad i Eritreanska riksförbundet som redaktör för förbundets tidskrift *Dimitsi Eritrawian*.²

Kriget mellan Etiopien och Eritrea tar slut 1991. Dawit Isaak får sitt svenska medborgarskap men ansöker om eritreanskt medborgarskap för att kunna delta i folkomröstningen för självständighet. Den 24 maj 1993 antas självständighetsförklaringen. De följande åren reser Dawit Isaak mellan Eritrea och Sverige. Han gifter sig 1992 med Sofia Berhane och de får tre barn.

I juni 1996, antas en ny presslag i Eritrea som ger möjlighet att starta fria oberoende tidningar. Tidningen *Setit* grundades av Aaron Berhane i augusti 1997. Några månader senare blir Dawit Isaak delägare i tidningen. Men det politiska klimatet hårdnar och 1998 blossar kriget mellan Etiopien och Eritrea upp igen och Dawit Isaak återvänder till Sverige. På våren 2001 reser han tillbaka till Eritrea för att skriva för tidningen.

Sofia Berhane och barnen reser ner till Asmara i september 2001. En vecka senare grips Dawit Isaak.

¹ Dawit och friheten, Johan Karlsson & Rikard Sjöberg

² Dawit och friheten, Johan Karlsson & Rikard Sjöberg

2001 är situationen i Eritrea mycket svår, löften om demokratiska val och antagandet av en konstitution infrias inte. I maj 2001 skrev 15 personer, som kom att kallas G15-gruppen, ett öppet brev till presidenten Isaias Afwerki, med en vädjan om politiska reformer. Brevet publicerades i flera tidningar, även *Setit*.

Reaktionen från regimen blev hård och den 18 september slog presidenten till. Han beordrade att samtliga i G15-gruppen skulle gripas och att alla fria medier skulle stängas ned. Några dagar senare inleddes en arresteringsvåg mot journalister, en av dem som greps var Dawit. G15-gruppen och journalisterna stämplades som landsförrädare och påstods vara delaktiga i ett kuppförsök.

Inledande kontakter

Dawits yngre bror, Esayas, kontaktar det svenska utrikesdepartementet, UD. Handläggaren på konsulära avdelningen ifrågasätter om Dawit Isaak ens är svensk medborgare och när Esayas insisterar på att så var fallet, får han till svar att UD inte kam göra något om Dawit Isaak har dubbelt medborgarskap. Esayas Isaak kontaktar även medier men möter inte heller där något intresse.³

Sverige har ingen ambassad i Eritrea vid den tiden, men två veckor efter att Dawit fängslats framför honorärkonsuln, Lis Truelson, en första begäran om att få besöka honom, hon upprepar sin begäran i april 2002, begäran avslås.

Den 26 april 2002 lämnar UD en aide-mémoire till Eritreas chargé d'affaires i Stockholm med krav på att Eritrea ska följa Wienkonventionen och tillåta att Dawit får konsulärt besök, detta avslås. Några veckor senare besöker Folke Löfgren, svenska regeringens speciella sändebud, Asmara och begär att få träffa Dawit Isaak, även denna begäran avslås.⁴

Månaderna går, i början av januari 2003 har Eritreas ambassadör ett möte med chefen på Afrikaenheten på UD. Ambassadören hänvisar till att Dawit Isaak är eritreansk medborgare. Mötena mellan svenska UD-representanter och företrädare för den eritreanska regimen avlöser varandra. Svaret från Eritrea är ständigt

detsamma, de godkänner inte det svenska medborgarskapet och anser att det svenska intresset för Dawit Isaak är att betrakta som inblandning i interna angelägenheter. Mot detta talar det faktum att Dawit har använt sitt svenska pass flera gånger då han rest till och från Eritrea, även vid inresan i april 2001.

I en riksdagsdebatt den 16 december 2003 säger dåvarande utrikesminister Laila Freivalds:

Problemet med Dawit i förhållande till andra ärenden – han är inte ensam om den här problematiken vill jag understryka – är det problem vi har med att vi i Sverige accepterar dubbelt medborgarskap. Detta är grunden för de svårigheter vi har med att komma längre i ärendet än vi har gjort. Och vi har inte kommit någonstans egentligen, måste jag erkänna.⁵

Sverige utnämner i oktober 2003 Folke Löfgren till ambassadör i Eritrea, baserad i Stockholm. Det dröjer sju månader innan han får träffa president Afwerki.

Frigivningen i november 2005

Den 19 november 2005 ringer Dawit Isaak till sin fru Sofia och berättar att han släppts fri. Han ringer även till Leif Öbrink, som ett år tidigare tillsammans med Dawit Isaaks familj har bildat *Stödkommittén Free Dawit* på bokmässan i Göteborg.

Leif Öbrink kontaktar *TT Nyhetsbyrån*. Intresset från media är stort och när även Eritrea via den exil-eritreanska radiostationen *Eritreanska* röster. Sveriges Eritreambassadör Bengt Sparre, som har efterträtt pensionerade Folke Löfgren, intervjuas den 21 november i Sveriges Radio. Han talar om hur han ”byggt upp personliga relationer med makthavare i Eritrea” och nämner särskilt Eritreas försvarsminister som har släktingar i Sverige och som Bengt Sparre besökt vid flera tillfällen. Bengt Sparre menar att han själv genom sitt agerande har stor del i att Dawit Isaak blivit fri. Samma dag grips Dawit Isaak på nytt och förs tillbaka till Karshelifängelset.⁶

Den svenska regeringens agerande i samband med Dawit Isaaks ”frigivning” har skarpt kritiserats. Det var helt tydligt att det inte fanns någon plan för hur Dawit Isaak skulle föras ut ur landet vid en eventuell frigivning. Den stora uppståndelsen och uttalanden från ambassadör Bengt Sparre anges av många personer som en trolig orsak.

Tidigare utrikesminister Margot Wallström:

Det var väl det att man inte kunde vara tyst. Att det blev för stor uppmärksamhet innan han hann sätta sig i säkerhet. Det är fruktansvärt det som hände.

Före detta utrikesministern Jan Eliasson, som träffat president Isaias Afwerki flera gånger:

Det är viktigt att den andra parten inte förlorar ansiktet. Det måste framstå som att de fattat beslutet, utan påtryckningar utifrån. Allt annat är grundfel i diplomati och i detta fall en tragedi utan like.⁷

Tyst diplomati

Sedan Dawit fängslades 2001 har Sverige haft nio utrikesministrar (varav två under mycket kort tid). I början låg fokus på det konsulära arbetet; att få tillstånd att besöka Dawit Isaak i fängelset, detta har mötts av en total vägran från Eritreas sida. Under de dryga 20 år som gått har ingen svensk företrädare fått besöka Dawit Isaak.

Den 27 oktober 2020 publicerade Reportrar utan gränser en rapport om den svenska regeringens arbete för Dawit Isaak. Rapporten innehåller intervjuer med flera tidigare utrikesministrar och höga tjänstemän på UD.

Jan Eliasson träffade president Isaias Afwerki första gången i början av 1990-talet. När de möts igen 2007 ber Jan Eliasson om ett privat samtal.

Jag tog upp Dawit Isaak och han mulnade kraftigt, hans kroppsspråk blev väldigt avvisande. Jag tror till och med

visa nu att Eritrea är en stat som vi kan samarbeta med.

att han sa något i stil med: ”Hur kan du ta upp det, du är ju min vän?” Jag sa att det var just därför jag tog upp det och att han borde lyssna på sina vänner och att han gjorde en jättemiss.

Afwerki menade att Dawit Isaak hade varit en del av en kupp mot honom, att ärendet därför var rent internt. Det spelar ingen roll, sa jag, Dawit Isaak har rätt att få en rättegång. Jag sa att visa nu att Eritrea är en stat som vi kan samarbeta med, men han blev bara arg.⁸

I september 2006 sker ett regeringskifte i Sverige. Socialdemokraterna förlorar makten och en borgerlig allians tillträder. Carl Bildt blir utrikesminister 2006–2014. Under dessa år hänvisar han och UD:s representanter till tyst diplomati i arbetet för att få Dawit Isaak fri.

I maj 2009 publicerar Sveriges radio en intervju med president Isaias Afwerki:

Vi kommer inte att ha någon rättegång och vi kommer inte att frige honom. Vi vet hur vi ska handskas med honom och andra som honom. För mig är Sverige irrelevant. Uppförandet de senaste åren hos vissa regeringstjänstemän, och incidenten jag nämnde om att svenska UD blandade in andra regeringar i de bilaterala relationerna, det är väldigt irriterande och ociviliserat.⁹

Av intervjun kan man utläsa att relationerna mellan Sverige och Eritrea verkar vara i botten. Ändå väljer Sverige att inte sätta press när EU förhandlar fram ett nytt biståndspaket med Eritrea, inte med ett ord nämns Dawit Isaak vid namn i instruktionerna till förhandlingsdelegationen.

³ Intervju med Esayas Isaak

⁴ Dawit och friheten, Johan Karlsson & Rikard Sjöberg

⁵ Dawit och friheten, Johan Karlsson & Rikard Sjöberg

⁶ Transkription av intervju i Sveriges Radio, Erik Jennische

⁷ <https://www.reportrarutangranser.se/ny-rapport-fran-reportrar-utan-granser-samvetsfange-sedan-2001-varfor-sitter-dawit-isaak-fortfarande-fangslad/>

⁸ <https://www.reportrarutangranser.se/ny-rapport-fran-reportrar-utan-granser-samvetsfange-sedan-2001-varfor-sitter-dawit-isaak-fortfarande-fangslad/>

⁹ <https://sverigesradio.se/artikel/2862761>

Först i juli 2013, när han varit utrikesminister i sju år, träffar Carl Bildt för första gången ett eritreanskt statsråd, utrikesministerkollegan Osman Saleh, men trots det händer inget. De redan frusna relationerna förvärras än mer i samband med ett möte i Finland som slutar med tumult. Sveriges reaktion blir att utvisa en eritreansk diplomat, den första riktigt skarpa markeringen mot landet.

I valet 2014 förlorar den borgerliga alliansen makten och Sverige får en ny socialdemokratisk utrikesminister, Margot Wallström. Vid regeringsskiftet inleder Sverige en ny strategi mot Eritrea.

Margot Wallström anser att UD med Carl Bildt i ledningen pressat den eritreanska regeringen så hårt att president Isaias Afwerki surnat till och inte velat ha med Sverige att göra:

Vi tog över i ett läge där relationerna med Eritrea var bottenfrusna, där det inte fanns någon kontakt alls. Det kunde inte ha varit sämre. Vi hade testat den hårda metoden, nu ville vi försöka med ett annat spår, att med mer diplomatiska metoder få bra kontakt. Det behöver man göra hyfsat konsekvent och ge det tid.¹⁰

UD slutar nu att be utländska ministrar, ambassadörer och högt uppsatta EU-tjänstemän vädja för Dawit Isaak. I stället sker fler direkta kontakter och fler svenska besök.

Åtta år har gått och den ”mjukare” linjen har visat sig vara lika verkningslös. Relationerna med Eritrea må ha förbättrats men Dawit Isaak är fortfarande fängslad och helt avstängd från kontakt med omvärlden.

Kritiken mot regeringens agerande har varit stark från många organisationer som engagerat sig i Dawit Isaaks öde. Många anser att Eritrea är den stora vinnaren och att den nuvarande strategin skulle ha omprövats för länge sedan.

Juridiska processer

En organisation som hårt drivit möjligheten att ställa den eritreanska regeringen till svars är Reportrar utan gränser (RUG). I ett rättsutlåtande, som överlämnats till UD, EU-kommissionen

och Europaparlamentets talman, sägs att Sverige inte bara har en rättighet utan också en skyldighet att hjälpa Dawit Isaak. Nästa steg blev att arbeta fram en Habeas corpusframställning som 2011 skickades till Eritreas Högsta domstol. Något svar från domstolen har ännu inte kommit. De inhemska möjligheterna var därmed uttömda och Afrikanska kommissionen kontaktades. Kommissionens beslut kom 2016. Den anser att Eritrea bryter mot flera av artiklarna i stadgan och kräver att:

- **Samtliga 18 journalister (inklusive Dawit Isaak) släpps fria eller omedelbart får sin sak prövad i en rättvis rättegång och att förbudet mot fria medier upphävs. De fängslade ska omedelbart få träffa anhöriga och advokat och compensation ska utbetalas av staten Eritrea. Vidare uppmanas Eritrea att vidta alla nödvändiga åtgärder för att implementera detta beslut.**¹¹

Sex år har gått och inget av detta har verkställts.

År 2014 anmäler Dawit Isaaks svensk-franska juristteam Eritreas president, hans särskilde rådgivare och flera ministrar, för bland annat brott mot mänskligheten. Enligt kammaråklagaren går det inte att utreda på grund av att Eritrea inte kan förväntas samarbeta. Efter en överprövning säger riksåklagaren att misstankar om brott mot mänskligheten föreligger och att fallet kan utredas i Sverige, men efter konsultation med UD väljer han att avstå. Detta beslut har fått kraftig kritik.¹²

Hösten 2020 görs en ny anmälan, denna gång undertecknad av flera internationellt kända MR-jurister däribland Kanadas tidigare utrikesminister, Irwin Cotler, FN:s tidigare högkommissarie för mänskliga rättigheter, Navi Pillay, den tidigare ordföranden i Afrikanska kommissionen, Pansy Tlakula, den iranska fredspristagaren Shirin Ebadi och engelska PEN:s ordförande Philippe Sands.

Beslutet blir än en gång att inte gå vidare med en förundersökning. Vice riksåklagaren, Katarina Johansson Welin, anser att ”utredningssvårigheterna är så uppenbara att en förundersökning inte ska inledas”. Hon skriver vidare att ”de misstänkta varken befinner sig i Sverige eller förväntas åka hit”. Ett obegripligt uttalande menar många eftersom eritreanska

ministrar ofta besöker Sverige, bara två veckor före RÅ:s beslut deltog Eritreas utrikesminister i ett offentligt möte i Stockholm.¹³

I samband med 20-årsdagen av Dawit Isaaks fängslande, den 23 september 2021, publiceras ett uppdrag i de fem största dagstidningarna i Sverige, det är undertecknat av 15 publicister och representanter för de organisationer som ingår i ett nätverk som arbetar för Dawit Isaaks frigivning.¹⁴

I artikeln framförs att ”den svenska regeringen i grunden måste ompröva sin politik för att få honom fri {...} Ett av de verktyg Sverige inte tycks ha använt nog i arbetet för Dawit Isaak är just att han också är medborgare i EU.”

Sveriges riksdag

Första gången Dawit Isaaks fall tas upp i riksdagen är i en skriftlig fråga ställd till dåvarande utrikesminister Anna Lindh den 11 april 2002, hon svarar den 19 april:

Den svenska regeringen fäster stor vikt vid utvecklingen i Eritrea och har därför utsett en representant vars uppdrag är att särskilt följa händelserna i Eritrea och upprätthålla den bilaterala dialogen med landets regering. Representanten har nyligen besökt Eritrea och då framfört den svenska regeringens djupa oro för situationen i landet. Jag avser att nära följa vad som sker med Dawit Isaak och även fortsatt pröva på vilket sätt vi kan bistå honom samt hävda hans grundläggande rättigheter.

Fram till april 2022 har riksdagen tagit upp Dawit Isaaks fall i 124 motioner, 23 betänkanden och utlåtanden, 20 interpellationer, 8 propositioner och 26 skriftliga frågor.

I februari 2005 bildas en tvärpolitisk grupp med samtliga sju partier i riksdagen för att arbeta med Dawit Isaaks fall.

Vid en hearing i december 2019 ställs kravet att upprätta en kommission för att utreda Sveriges arbete för Dawit Isaak och Gui Minhai. Förslaget röstas igenom i riksdagen och regeringen tillsätter en granskningskommission som påbörjar sitt arbete hösten 2021 och ska lämna en slutrapport i september 2022.¹⁵

¹³ <https://www.reportrarutangranser.se/ingen-forundersokning-av-brott-mot-manskligheten-gentemot-dawit-isaak/>

¹⁴ <https://www.dn.se/kultur/15-publicister-i-upprop-omprova-pollitiken-for-att-fa-dawit-isaak-fri/>

¹⁵ <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/kommittedirektiv/2021/06/en-granskning-av-regeringens-utrikesdepartementets-och-utlandsmyndigheternas-arbete-med-att-uppna-frigivning-av-dawit-isaak-och-gui-minhai/>

¹⁶ Dygnet runt, årets alla dagar Gui Minhai i det ofria Kina, Svenska PEN

Medier och civilsamhällsorganisationer

Intresset från medier att uppmärksamma att en svensk medborgare fängslats i Eritrea är inledningsvis svagt. 2004 börjar svenska medier rapportera mer regelbundet. Flera debattartiklar och uppdrag publiceras. På bokmässan i Göteborg 2004 bildas *Stödkommittén Free Dawit*. Som en undergrupp till stödkommittén bildas en mediegrupp där flera medier och organisationer ingår, däribland Reportrar utan gränser, Svenska PEN, Journalistförbundet, Publicistklubben, Författarförbundet, Sveriges tidskrifter och Utgivarna.

Stödkommittén har genomfört många kampanjer runt om i Sverige och även internationellt. Dawit Isaaks bok *Hopp* har översatts från tigrinja till svenska, engelska, tyska och franska. Dawit Isaak har tilldelats

- Reportrar utan gränser Pressfrihetspris 2003
- Anna Politkovskajas pris 2006
- Svenska PEN:s Tucholskypris 2009
- Norska författarförbundets yttrandefrihetspris 2010
- Golden Pen Wan 2010
- Unescos Pressfrihetspris 2017.

GUI MINHAI

Gui Minhai föddes den 5 maj 1964 i Ningbo i östra Kina. Han tog en kandidatexamen i historia vid Pekings universitet. År 1988 lämnade han Kina för forskarutbildning vid Göteborgs universitet i Sverige. På grund av massakern vid Himmelska Fridens torg 1989 sökte han asyl i Sverige. Han blev svensk medborgare 1992 och avsa sig sitt kinesiska medborgarskap. Han återvände dock till Kina i början av 2000-talet. Ett par år senare flyttade han till Tyskland där han arbetade som författare och även började ge ut böcker om den kinesiska regeringen. Han blev medlem i *Independent Chinese PEN Center* och deltog i kampanjer för yttrandefrihet.¹⁶

Senare bosatte sig Gui Minhai i Hongkong och startade förlaget *Mighty Current Media* 2012. Ett förlag som specialiserade sig på utgivning av böcker om kinesisk politik och kinesiska politikernas privatliv, böcker som var förbjudna i Kina men tillåtna i Hongkong.

Två år senare köpte förlaget *Causeway Bay Bookstore*.

Den 17 oktober 2015 försvinner Gui Minhai från sitt semesterboende i Thailand. Det går tre månader innan de kinesiska myndigheterna erkänner att han är fängslad. Den statskontrollerade tv-kanalen CCTV sänder ett påtvingat erkännande där Gui Minhai säger att han är ansvarig för en trafikolycka 2003, och att han återvänt till Kina frivilligt för att sona sitt brott.

Först tre månader efter försvinnandet kallar UD upp den kinesiske ambassadören och en månad senare, den 24 februari 2016, får en konsulär tjänsteman under 90 sekunder besöka Gui Minhai i fängelset. I mötet, som övervakas, säger Gui Minhai att han inte vill ha någon hjälp av Sverige. Några dagar senare framträder han återigen i kinesisk tv.

I juni 2017 besöker Sveriges statsminister, Stefan Löfven, Kina och tar då upp fallet Gui Minhai med Kinas president Xi Jinping.

Frigivning

I oktober 2017 släpps Gui Minhai fri. Han hålls dock under sträng bevakning, tvingas regelbundet rapportera till polisen och får inte lämna landet.¹⁷

På grund av ett allvarligt sjukdomstillstånd ordnar den svenska ambassaden med ett läkarbesök. Den 20 januari 2018, reser Gui Minhai från Shanghai till Peking, ledsagad av två svenska diplomater. Innan taget når Peking kliver tio civilklädda poliser ombord och för bort Gui Minhai.

Efter drygt två veckors tystnad kommer beskedet från de kinesiska myndigheterna; den svenske medborgaren Gui Minhai är ”föremål för tvångsåtgärder”, gällande ”olaglig affärsverksamhet och olaglig kontakt med utländska diplomater”. Gui Minhai tvingas återigen paradera för medierna. Denna gång säger han

att Sverige använder honom som en ”schackpjäs” och att han vill bli lämnad i fred. Han avsäger sig Prix Voltaire som han nyligen tilldelats av den internationella förläggareföreningen.¹⁸

Sveriges dåvarande utrikesminister, Margot Wallström, gör ett skarpt uttalande där hon kräver att Gui Minhai ges möjlighet att träffa såväl konsulär som medicinsk personal och att han släpps fri.¹⁹

Attacker mot förläggare i Hongkong

Gui Minhai är inte den ende förläggaren som drabbats. Mellan oktober och december 2015 försvinner fem personer, alla har kopplingar till bokförlaget Mighty Current eller bokhandeln Causeway Bay. Samtliga fem dyker senare upp när de framträder i en tv-kanal i Hongkong som har nära kopplingar till fastlandskina. I videon ”erkänner” de sina brott, att de sysslat med utgivning och försäljning av förbjudna böcker. Två av dem pekar även ut Gui Minhai som ledaren. Fyra av dem släpps senare, idag är det bara Gui Minhai som fortfarande är fängslad.²⁰

Kinas kampanj

Engagemanget för Gui Minhai är stort i Sverige. Ett nätverk bildas med organisationer, medier och många enskilda. Det anordnas regelbundna manifestationer utanför Kinas ambassad, det hålls möten, uppläsning av hans texter och hans öde får stor uppmärksamhet i medierna.

I början av 2018 inleder Kinas regering och dess ambasad i Stockholm en intensiv kampanj med offentlig kritik mot svenska medier, journalister, forskare, människorättsaktivister, politiska partier och myndigheter. Denna kritik innehåller ibland underförstådda hot och personliga anklagelser. Kampanjen tycks vara en regeringsstyrd strategi kopplad till fallet

med Gui Minhai.²¹

Reaktionerna från den kinesiska ambassaden blir alltmer hätska, med uttalanden och pressmeddelanden där svenska journalister och politiker anklagas för att baktala Kina och det kinesiska rättsväsendet. Kulmen nås när Svenska PEN den 15 november 2019 tilldelar Gui Minhai sitt Tucholskypris. Av tradition delas priset ut av kulturministern.

Priset gör ambassadör Gui Congyou rasande, han kräver att priset ska dras in och hotar såväl Svenska PEN som kulturministern med ”allvarliga konsekvenser” om prisutdelningen genomförs. Utrikesminister Ann Linde svarar att ”svensk yttrandefrihet garanterar Svenska Pen rätten att fritt och utan påverkan tilldela priset till vem de önskar” och säger att ”UD har framfört till ambassaden att yttrandefrihet råder i Sverige”.²²

Under stor polisbevakning hålls ceremonin och företrädare från flera riksdagspartier deltar för att visa sin solidaritet. Två veckor senare hotar ambassadören med ekonomiska sanktioner mot Sverige och en kinesisk handelsdelegation ställer in sin resa.

Angela Gui

Efter faderns försvinnande gör hans dotter Angela allt för att väcka uppmärksamhet kring hans fall. Hon studerar i England och kontaktar därför först svenska ambassaden i London, och berättar att hennes far försvunnit under märkliga omständigheter, ambassaden undrar varför hon ringer dem. Hon talar i det brittiska parlamentet, USA:s kongress och FN:s råd för mänskliga rättigheter. Hon ger intervjuer och deltar i kampanjer.²³

I januari 2019 reser Angela Gui till Stockholm för att, på inbjudan av Sveriges Kinaambassadör Anna Lindstedt, delta i ett tvådagarsmöte, på hotell Sheraton. Vid mötet deltar två affärsmän som säger sig ha mycket goda kontakter med den

kinesiska ledningen. De hävdar att de kan få Gui Minhai fri, men kräver i gengäld, alltmer hotfullt, att Angela Gui upphör med sin kampanj för fadern och slutar uttala sig i medier.

Efter mötet beslutar Angela Gui att berätta om det som skett. När information om mötet läcker ut blir det stor uppståndelse. UD hävdar att de inte blivit informerade och att de inte ens har känt till att ambassadören var i Sverige.²⁴

Det blir en polisanmälan och ambassadören åtalas för ”egenmäktigt förfarande vid förhandling med främmande makt”. Rättegången inleds den 8 december 2019 och avslutas den 10 juli 2020 med att Anna Lindstedt frikänns från anklagelserna. Domen överklagas inte.

Ny dom mot Gui Minhai

I en hemlig rättegång döms Gui Minhai den 20 februari 2020 till fängelse i tio år för att ”olagligen ha tillhandahållit information till främmande makt”. Meddelandet om domen kommer via ett pressmeddelande från en domstol i Ningbo. Trots upprepade försök har det inte gått att få fram handlingar om vare sig rättegången eller domen.²⁵

Kampanjerna för Gui Minhai fortsätter. Efter de olympiska spelen i Peking skänker skridskoåkaren Nils van der Poel en av sina två guldmedaljer till Gui Minhai, genom att överlämna den till hans dotter Angela. Vid en presskonferens med kinesiska UD:s talesperson Wang Wenbin får Sveriges Radios korrespondent följande svar:

Vi motsätter oss försök att politisera sport och avvisar alla länders, organisationers och individers åtgärder för att blanda sig i Kinas rättsliga suveränitet, i alla dess former.²⁶

^[17] https://freeguiminhai.org/

^[18] https://freeguiminhai.org/

^[19] https://www.regeringen.se/uttalanden/2018/02/uttalande-av-utrikesminister-wallstrom-med-anledning-av-gripandet-av-den-svenskemedborgaren-gui-minhai/

^[20] PEN America https://pen.org/advocacy-case/gui-minhai/

Sveriges riksdag

Under de knappa sju år som gått sedan Gui Minhai kidnappades i Thailand har hans fall tagits upp i Sveriges riksdag genom 17 betänkanden, 4 frågestunder, 11 interpellationer, 34 motioner, 4 propositioner och 23 skriftliga frågor.

EU

Företrädare för EU har vid flera tillfällen krävt att Gui Minhai ska släppas fri. På ett digitalt toppmöte, den 14 september 2020, mellan Kinas president Xi Jinping, EU:s permanente rådsordförande Charles Michel, Tysklands förbundskansler Angela Merkel och EU-kommissionens ordförande Ursula von der Leyen, kräver EU återigen att Kina släpper Gui Minhai.²⁷

Kritiken mot den svenska regeringen

En av dem som lett manifestationerna till stöd för Gui Minhai, är författaren och debattören Kurdo Baksi. Han är kritisk till den svenska regeringen:

Det krävs mer samordning med andra länder och betydligt hårdare uttalanden från Sverige, framför allt tydliga markeringar om att Gui Minhai är svensk medborgare. Sverige borde även kräva att utrikesministern får besöka Gui Minhai i fängelset. Den 13 augusti 2018 undersökte en svensk läkare Gui Minhai i fängelset, sedan dess har ingen diplomat eller familjemedlem fått besöka honom.²⁸

I en längre artikel i den tyska tidningen Zeit intervjuas flera personer som engagerat sig för Gui Minhai. Flera talar om tyst diplomati som en misslyckad strategi. Det är Kina som dikterar villkoren. Varför har Sverige inte tagit hjälp av andra länders ambassader i Peking? Hade fallet hanterats annorlunda om Gui Minhai varit blond och helsvensk? Angela Minhais slutord i artikeln:

Den svenska regeringen har visat att man inte vidtagit de åtgärder som behövts, kärnan i detta är ett totalt misslyckande.²⁹

Elisabeth Löfgren är styrelseledamot i Svenska PEN och sedan hösten 2017 ordförande i Fängslade författares kommitté. I augusti 2021 tillträdde hon som ordförande i Stödskommittén Free Dawit. Hon var anställd vid Amnesty International i 25 år och har aktivt drivit kampanjer för Dawit Isaak och Gui Minhai.

²⁷ <https://www.svd.se/a/JJ10KP/eu-ledare-chattar-med-xi>

²⁸ Telefonintervju med Kurdo Baksi 27 maj

²⁹ <https://www.zeit.de/gesellschaft/2022-05/gui-minhai-china-sweden-imprisonment-english>

KINAS PÅVERKAN MOT SVENSKA MEDIER ÖKAR

Av Jojje Olsson

Kinesiska myndigheter blir alltmer aktiva i sina försök att påverka medier världen över. Sverige är inget undantag, även om Kina här saknar många av de förutsättningar man har för att bedriva detta slags aktiviteter i många andra länder. Dock finns tecken på att Kina har lyckats framkalla en omfattande självrensning också i Sverige.

Kinas tidigare ambassadör Gui Congyou blev under sin tid i Stockholm (2017–2021) ansiktet utåt för den kinesiska regimens försök att påverka politiker, civilsamhälle och medier i Sverige. Han blev samtidigt internationellt känd som en av Kinas första och mest aktiva ”vargkrigare”, det vill säga diplomater eller andra kinesiska tjänstemän som uttrycker sig ovanligt aggressivt mot utländska aktörer.

De försök till påverkan som till en början fick mest uppmärksamhet i den svenska debatten, var de attacker som publicerades i textform på den kinesiska ambassadens webbplats med början sommaren 2018. Jag var själv den första svenska journalist att nämnas vid namn i en sådan text.¹ Attackerna publicerades i regel med rubriken ”Chinese Embassy Spokesperson’s Remarks”, följt av den angelägenhet man ville uttrycka sitt missnöje över.

I rapporten ”Kinas attacker för att tysta kritiker: En genomgång av kinesiska ambassadens uttalanden under ambassadör Gui Congyou”, konstaterade Patrik Oksanen vid tankesmedjan Frivärld att 67 officiella yttranden gjorts i form dessa så kallade ”talespersonens anmärkningar” mellan juni 2018 och augusti 2020.²

I dessa anmärkningar omnämndes den svenska förläggaren och författaren Gui Minhai inte mindre än nitton gånger. Därefter kom Svenska Dagbladet och Sveriges Television, SVT, med åtta omnämningar vardera. På tio-i-topp-listan över aktörer som pekades ut av ambassadens talesperson flest gånger märks

även programmet Svenska nyheter på SVT, Expressen, Svenska PEN samt enstaka skribenter som Kurdo Baksi.

Anmärkningarna innehöll ofta spår av svartmålningar eller karaktärsdömande. Själv sades jag sakna kredibilitet och producera falska artiklar; journalisten och debattören Kurdo Baksi kallades för ignorant och galen.³

Vill framkalla självrensning

Vid en första anblick är det uppenbara syftet med dessa anmärkningar att skrämja till tystnad. Det är dock oklart i vilken utsträckning detta har lyckats, eftersom ingen av de personer som har hängts ut med namn på den ambassadens webbplats har upphört att uppmärksamma den kinesiska regimens övergrepp.

Tvärtom så har dessa anmärkningar ofta använts mot ambassaden, för att påvisa dess försök till att bedriva påverkan i Sverige. På så vis har metoden alltså delvis varit kontraproduktiv.

Men som Patrik Oksanen understryker i sin rapport är arbetet för påverkan långsiktigt. Syftet är främst att få västvärlden att övna självrensning, och ”motgångar i närtid är acceptabla förluster för att uppnå effekt över tid”.

Självrensning är nämligen den allra mest effektiva formen av censur, och tillika den som är svårast att mäta. Men den existerar utan tvivel även bland svenska journalister, vilket jag själv flera gånger har erfarit.

2016 berättade en journalist från ett av Sveriges ledande mediehus för mig privat att hen redan 2008 ägnade sig åt självrensning under bevakningen av sommar-OS i Peking, av rädsla för att inte få stanna kvar i landet.

2018 skrev Aftonbladets journalist Peter Kadhammar om hur han varit tvungen att svara på frågor gällande bland annat

vad han tyckte om min rapportering, då han kallades till kinesiska ambassaden i Stockholm med anledning av sin ansökan om journalistvisum till Kina.⁴

Efter vad Peter Kadhammar beskrev som ett 35 minuter långt ”förhör”, tog det ytterligare ett halvår innan han och en av tidningens fotografer fick ett 20 dagar långt visum. Att ansöka om journalistvisum till Kina har enligt Kadhammar tidigare blott varit ”en formalitet” som sällan tagit längre än ett par dagar att slutföra.

Öppna hot om visum

Peter Kadhammar skildrar processen i en artikel i Aftonbladet, där han även menar att alla svenska medier har haft problem med journalistvisum till Kina på senare tid, men att ingen har avslöjat alla de nya komplikationerna av rädsla att bli svartlistad.⁵

Att använda visum som hävstång mot svenska mediers rapportering är en strategi som den kinesiska ambassaden även gett uttryck för helt öppet. I en intervju med SVT i januari 2020 sa ambassadör Gui Congyou att Expressen inte kommer att få något journalistvisum till Kina, så länge de inte ändrar sin rapportering om landet.⁶

I samma intervju anklagade han Expressens kulturchef Karin Olsson för att ha ”förlorat sin rationalitet”. Karin Olsson är en de redaktörer i Sverige som gjort mest för att uppmärksamma Gui Minhais situation.

I vilken mån detta påverkar svenska mediers rapportering är oklart. Men själv har jag personliga erfarenheter som pekar på att hoten har en viss verkan. I början av 2021 klippte SVT om ett inslag om det kommande vinter-OS i Peking, där jag själv

och kulturminister Amanda Lind intervjuades.⁷

Denna censur ska enligt uppgift⁸ ha skett efter att personer från SVT:s nyhetsredaktion hört av sig till sportredaktionen med synpunkter på att Kina i inslaget kallades för ”diktatur”, att det framhölls hur Hongkongs demokrati ”krossats” samt uppgetts att förföljelsen av muslimska minoriteter i regionen Xinjiang av vissa kallas för ett kulturellt folk mord.

Efter detta hörde anställda på SVT av sig till mig privat och berättade bland annat hur de ”fått intrycket att det finns en rädsla för repressalier från Kina, till exempel i frågor kring visum”. Inslaget, som först plockades bort från webben och SVT Play, återpublicerades emellertid efter att saken uppmärksammats i bland annat Expressen.⁹

Vid sidan av medier är även företagare, forskare, organisationer, studenter och en hel rad andra samhällsgrupper beroende av tillgången till Kina. Genom öppna attacker på meningsmotståndare kan Kinas ambassad även påverka hur dessa grupper uttrycker sig om Kina. Sedan jag själv hängdes ut med namn på den kinesiska ambassadens hemsida, har flera vänner och läsare sagt att de inte längre delar mina artiklar eller ens gillar dem på sociala medier.

Andra strategier

Vid sidan av omedelbart utåtriktade budskap, använder sig kinesiska myndigheter även av flera andra metoder för att påverka svenska journalister och medier. Ett vanligt tillvägagångssätt är att kontakta redaktioner eller enstaka journalister direkt via mail.

Budskapet är inte sällan hotfullt. Själv mottog jag i början av 2021 ett mejl med särskilt otrevliga formuleringar. Mejlet, som

¹ Kinas ambassad i Stockholm, 3 juli 2018, <https://bit.ly/39sZSXL>

² Frivärld, september 2020, <https://bit.ly/3mWdyZA>

³ Kinas ambassad i Stockholm, 9 september 2019, <https://bit.ly/3tGkFhm>

⁴ Aftonbladet, 23 november 2018, <https://bit.ly/3xVHMK>

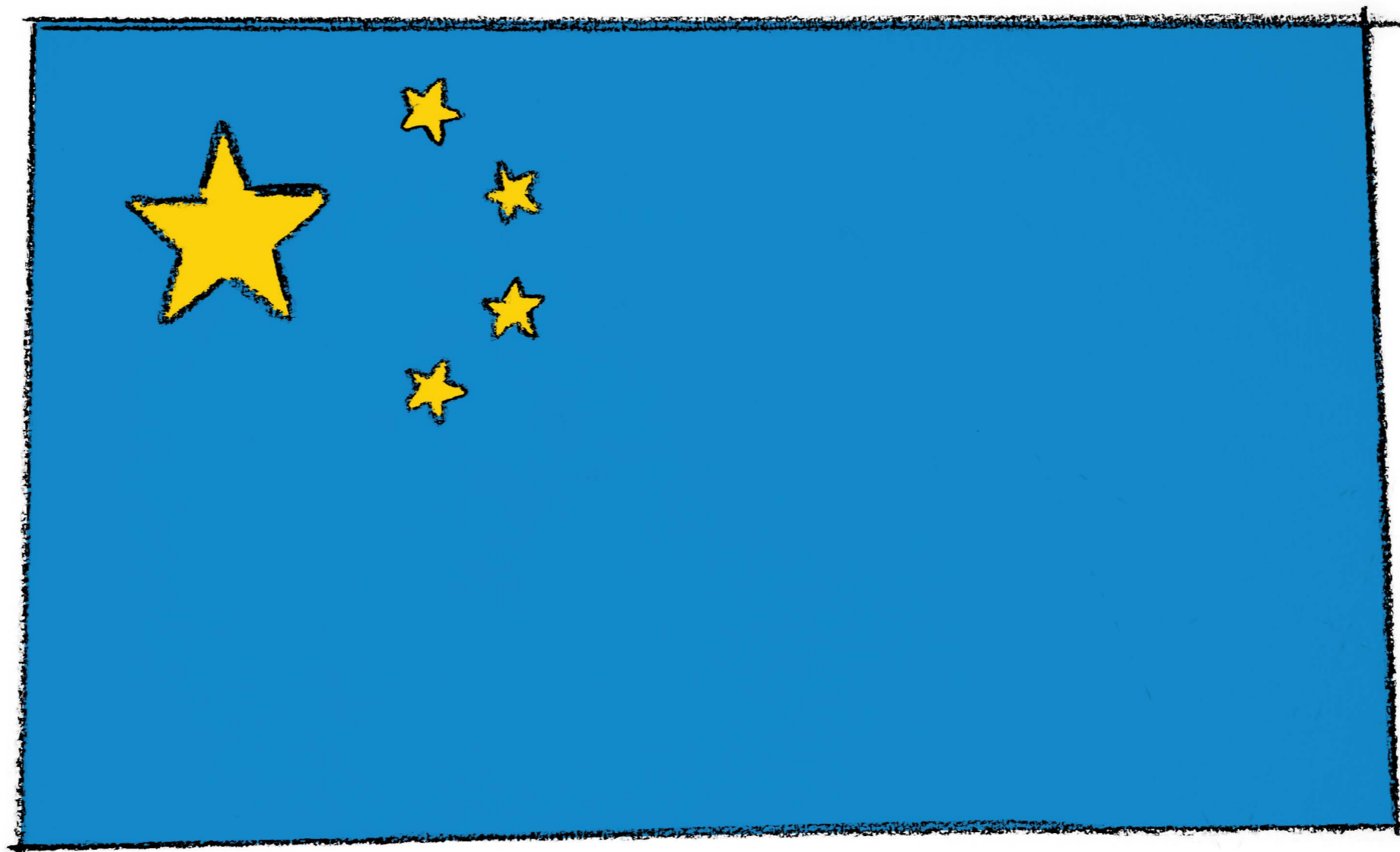
⁵ Aftonbladet, 23 november 2018, <https://bit.ly/3xVHMK>

⁶ Expressen, 18 januari 2020, <https://bit.ly/304GDTs>

⁷ Expressen, 12 mars 2021, <https://bit.ly/3zD8WUy>

⁸ Kinamedia, 11 mars 2021, <https://bit.ly/3y5X3VN>

⁹ Expressen, 14 mars 2021, <https://bit.ly/3HxPElp>

var på engelska, avslutades med: "We ask you to immediately stop the wrongful actions, otherwise you eventually will face the consequences of your own action."

I en andra rapport med titeln "Draken som bytte taktik: Kinesiska ambassadens arbete för att tysta kritiker" noterade Frivärlds Patrik Oksanen hur utskick av mejl till vad ambassaden upplever som sina meningsmotståndare blev särskilt vanliga med början hösten 2020.¹⁰

Rapporten identifierar 20 mejl av detta slag från den kinesiska ambassaden till medier eller andra mottagare som politiker och civilsamhälle. Metoden försvårar kartläggningen av hur många fall det egentligen rör sig om. Särskilt som känslan av utsatthet hos den drabbade ofta kan upplevas som starkare, varför många väljer att hålla tyst om att de blivit personligt kontaktade.

Ännu svårare är det att kartlägga liknande budskap som framförts via telefon eller i fysiska möten. Men även dessa existerar. I början av 2020 publicerade SVT Nyheter resultaten av en enkät man skickat till Sveriges åtta största nyhetsredaktioner angående påverkansförsök från den kinesiska ambassaden.¹¹

Av de sex redaktioner som svarade, uppgav fem att de vid

upprepade tillfällen kontaktats av ambassaden via brev och mejl. Enligt dessa redaktioner handlar det om rena påverkansförsök, som inkluderar inbjudan till personliga möten och luncher där synpunkter på den journalistiska bevakningen framförts.

Ingen stor kinesisk diaspora i Sverige

För att främja sina intressen, arbetar kinesiska myndigheter med olika metoder och hävstänger i olika länder. I Tyskland handlar det om tyska storföretags tillgång till den kinesiska marknaden. I bland annat Storbritannien och Australien finns ett stort antal kinesiska studenter vars studieavgifter är viktiga för det högre utbildningssystemet. I många asiatiska länder, men även europeiska nationer som Frankrike och Italien, innebär turism från Kina stora inkomster.

Sverige har i jämförelse relativt få turister och studenter från Kina. Faktum är att den kinesiska diasporan som sådan i Sverige är förhållandevis liten. År 2021 fanns det enligt Statistiska centralbyrån 37 172 personer i Sverige som var födda i Kina, vilken gör att landet inte ens finns med på listan över de 15

högst rankade nationerna i detta avseende.¹²

Den främsta kinesiska hävstängen mot Sverige är i stället investeringar och arbetstillfällen. Efter att Gui Congyou lämnat Sverige hösten 2021, var ett av den nya ambassadören Cui Aimins första uttalanden på den kinesiska ambassadens webbplats en påminnelse om att Kina har investerat elva miljarder dollar i Sverige, och därmed skapat 27 000 jobb. Bland annat ägs Sveriges största privata arbetsgivare Volvo Cars av ett företag med nära band till den kinesiska regimen.¹³

Detta ger kinesiska myndigheter ett visst inflytande över näringsliv och i viss mån politiker. Avsaknaden av en stor diaspora gör det dock svårare för ambassad och konsulat att mobilisera etniska kineser för att exempelvis stoppa föreläsningar eller hindra demonstrationer för Hongkong och Xinjiang, vilket varit vanligt förekommande i många andra länder.¹⁴

Den förhållandevis lilla kinesiska diasporan innebär även att inga svenska medier regelbundet tar emot annonspengar från kinesiska aktörer. Inte heller har statliga eller sociala medier

från Kina fått något ordentligt fäste i Sverige.

Fysiska hot förekommer

Men den relativt lilla kinesiska diasporan till trots, har hot av mer aggressiv och även fysisk karaktär mot några av Sveriges största medier förekommit. I september 2018 visade satirprogrammet Svenska nyheter på SVT ett inslag om en familj kinesiska turister som tidigare samma månad avisats från ett hotell i Stockholm.¹⁵

Dagen efter begärde den kinesiska ambassaden en ursäkt via ett uttalande på sin webbplats.¹⁶ Samma dag kontaktades SVT:s produktionschef Thomas Hall av en tjänsteman från Kinas ambassad. I en förundersökning från Säpo angående ett ärende gällande Sveriges ambassadör i Kina, står att läsa hur Hall berättar att mannen "var aggressiv och krävde att programmet skulle tas bort från SVT Play, att SVT skulle be om ursäkt och att de ansvariga skulle straffas".¹⁷

¹⁰ Frivärld, augusti 2021, <https://bit.ly/3MTUjzf>

¹¹ Sveriges television, 30 januari 2020, <https://bit.ly/39u9KQQ>

¹² Statistiska centralbyrån, 8 april 2022, <https://bit.ly/2UUM2R4>

¹³ Kinas ambassad i Stockholm, 31 december 2021, <https://bit.ly/39xn9aV>

¹⁴ Nikkei Asia, 29 juni 2021, <https://s.nikkei.com/3QrNsQA>

¹⁵ Sveriges radio, 15 september 2018, <https://bit.ly/3N3vno0>

¹⁶ Kinas ambassad i Stockholm, 22 september 2018, <https://bit.ly/3MWbvUB>

¹⁷ Kinamedia, 30 januari 2020, <https://bit.ly/3xv9NP8>

Enligt Thomas Hall hade mannen en krävande ton, och använde ordet ”demand” när han instruerade SVT hur situationen bäst borde hanteras. Efter att Thomas Hall inte hörsammat kraven och i stället hänvisat till en högre chef, trappades påtryckningarna upp.

I Säpos förundersökning framkommer hur ”ett antal asiater” sökt Thomas Hall i SVT:s reception för att överlämna ett brev. Ett möte anordnades även mellan Thomas Hall och två andra chefer på SVT, samt fyra personer som sa sig företräda 50–60 så kallade svensk-kinesiska vänskapsföreningar. En av dessa var Lydia Liu, som vid denna tidpunkt satt i kommunfullmäktige för Kristdemokraterna i Nacka. (Hon utslöts senare från partiet med anledning av sina band till Kinas kommunistparti.¹⁸)

För Thomas Hall blev det obehagligare än så, även utanför arbetet. När han kort efter kraven på ursäkt tog en promenad nära sin bostad, mötte han en grupp på fyra, fem asiater som han sedan träffade på igen utanför sin port, där de hade samlats för att titta runt och fotografera. När Thomas Hall pratade med säkerhetsansvarig personal på SVT, fick han till svar att personerna kan ha skickats ut av kinesiska staten för att markera att de vet var Thomas Hall bor.¹⁹

Nästa kväll stod två äldre asiater på varsin sida av Thomas Halls bostad när han kom hem med taxi från jobbet. Han tog då en annan inväg till bostaden för att undvika dem. Trots att Thomas Hall bad om ursäkt för inslaget två gånger blev inte ambassaden nöjd. Det skedde nämligen inte på det vis som ambassaden krävde, då ursäkten inte innefattade Taiwan och delar av Tibet som man ansåg saknades på en karta.²⁰

Även Jesper Rönndahl, programledare för Svenska nyheter på SVT när satirinslaget visades, kontaktades via brev med krav på ursäkt. Brevet var undertecknat av fem svensk-kinesiska organisationer, och gjorde anspråk på att tala för alla svenska kineser.

Jesper Rönndahl bad inte heller om ursäkt på det vis som

detta brev eller kinesiska myndigheter krävde. Han berättade senare hur han och en annan anställd fick avföring skickat hem till sig med posten. Jesper Rönndahl och SVT utsattes för en hotfull kampanj i sociala medier, och kanalens webbplats för en belastningsattack online.²¹

Hot mot SVT:s närvaro i Kina

Även SVT:s utrikeschef Pia Bernhardson förhördades av Säpo i samma förundersökning som Thomas Hall förekommer i. Hon uppgav att hon kontaktats via telefon av förste sekreteraren vid Kinas ambassad, alltså en av beskickningens högsta chefer. Mannen beskrevs som extremt upprörd med högt tonläge.²²

Bernhardson blev sedan kontaktad av Ulrika Bergsten, SVT:s korrespondent i Kina, som i sin tur just blivit uppringd av Kinas utrikesministerium. De hade berättat för Ulrika Bergsten att inslaget på svensk tv om de kinesiska turisterna var rasistiskt, samt att de förväntade sig en ursäkt.

När någon sådan inte kom, fick Ulrika Bergsten problem med inställda intervjuer och andra arbetshinder på plats i Kina. I förhören med Säpo, uppger Pia Bernhardson att det nu uppstod en rädsla för att SVT skulle få bekymmer med sin ackreditering till Kina.

Detta skedde också: när kanalen behövde skicka två tekniker till Kina, beviljades de inte turistvisum som tidigare utan kallades i stället till kinesiska ambassaden för förhör. Där blev de enligt Pia Bernhardssons ord ”uppläxade”, och hemskickade med budskapet att ingen medarbetare vid SVT hädanefter skulle få visum till Kina om kanalen inte bad om ursäkt.

Efter detta skrev Pia Bernhardson ett brev till Kinas ambassad, varpå hon blev inbjuden till möte med Gui Congyou. Ambassadören höll en utläggning om missnöjet med svenska mediernas rapportering om Kina i allmänhet, och SVT:s satirinslag i

synnerhet. Han tillade att teknikerna inte fått visum eftersom det nu rentav kunde vara ”farligt” för SVT-personal att besöka Kina.

Men Pia Bernhardson stod på sig. Hon sa att inslaget inte var hennes ansvar och att sannolikt ingen annan på SVT heller kommer att be om ursäkt. Vidare framhöll hon hur det främst är rapporteringen om Kina i Sverige som blir lidande om SVT inte tillåts vara på plats. Sedan dess har SVT inte haft några allvarliga problem med visum till Kina, i alla fall inte sedan Säpo förhördade Pia Bernhardson 2019.

Uppmärksammade annonskampanjer

Den kinesiska ambassadens burdusa beteende, tillsammans med kidnappningen av Gui Minhai, har bidragit till att Kina fått ett mycket dåligt rykte i Sverige. I början av 2022 visade en enkätundersökning från PEW Research hur 80 procent av alla tillfrågade svenskar hade en negativ syn på Kina. Bland de 17 länder som var med i undersökningen, var endast andelen högre för Japan, 88 procent.²³

Vad gäller antalet tillfrågade som anser att Kinas regering inte respekterar sina invånarens personliga friheter, höll 95 procent av alla svenskar med om påståendet, vilket var mer än för något annat av de länder som undersökningen omfattade.

Detta märks inte bara i svenska mediernas rapportering om Kina, utan även på reaktionerna vid de få tillfällen som kinesiska aktörer annonserat i svenska tidningar.

Den som 17 juni 2016 slog upp Svenska Dagbladet kunde där se en helsidesannons betald av den kinesiska ambassaden, med rubriken ”Sanningen om problemet i Sydkinesiska havet”. Där försäkrade Kinas dåvarande ambassadör Chen Yuming läsarna om att detta hav historiskt varit en så kallad oskiljaktig del av Kina, samt att det vore ”legitimt, rätt och rimligt” av Peking att ignorera Haagtribunalens dom om att Kinas ockupation av öar

“I början av 2022 visade en enkätundersökning från PEW Research hur 80 procent av alla tillfrågade svenskar hade en negativ syn på Kina”

just utanför den filippinska kusten strider mot internationell lag.²⁴

Reaktionerna blev så starka att ansvarige utgivaren Fredric Karén redan samma dag kom ut med en ”förklaring” om varför man tog emot annonsen. (Budskapet bryter inte mot grundlagarna, och konflikten i Sydkinesiska havet är ”oblodig”).²⁵

2019 var det dags för Dagens Nyheter att publicera en helsida betald av Hongkongs regering – alltså en del av Kinas myndigheter – som försäkrar att man kommer att få ordning på den proteströrelse som då härjade staden. Budskapet: Lita inte på det du ser i sociala medier, vi kommer lösa detta på fredlig väg.²⁶

Även denna gång blev reaktionerna starka²⁷, varpå chefredaktör Peter Wolodarski fick ta till orda för att försöka försvara publiceringen.²⁸

¹⁸ Sveriges radio, 9 november 2019, <https://bit.ly/3HvzU26>

¹⁹ Kinamedia, 30 januari 2020, <https://bit.ly/3xV9NP8>

²⁰ South China Morning Post, 27 september 2018, <https://bit.ly/2zzNuQX>

²¹ Dagens Nyheter, 14 december 2019, <https://bit.ly/39AbE2v>

²² Kinamedia, 30 januari 2020, <https://bit.ly/309dGFN>

²³ PEW Research, 1 februari 2022, <https://pewsr.ch/3tM801b>

²⁴ Kinamedia, 17 juni 2016, <https://bit.ly/3Hy5Mm0>

²⁵ Dagens Media, 20 juni 2016, <https://bit.ly/305Ti8q>

²⁶ Kinamedia, 20 september 2019, <https://bit.ly/3mX40aa>

²⁷ Sveriges television, 20 september 2019, <https://bit.ly/39DHPa>

²⁸ Dagens Nyheter, 20 september 2019, <https://bit.ly/3tNzpef>

Ingen av redaktörerna erkände rakt av att de agerat felaktigt – men ingen svensk tidning har sedan dess publicerat material från kinesiska myndigheter igen. Betalda bilagor som ”China Watch”, vilka redigeras av kommunistpartiet och har publicerats i flera ledande medier i många andra västländer, vore otänkbara i Sverige.²⁹

Liksom är fallet bland politiker och i civilsamhället, har kinesiska myndigheter haft mycket svårt att hitta samarbetspartner inom den svenska mediesektorn. Snarare har flera konkurrerande tidningar och medier vid flera tillfällen gått samman för att tillsammans markera mot den kinesiska ambassadens påtryckningar.

Sammanfattning

Det är tydligt att Kina under lång tid försökt påverka vad som skrivs i svenska medier, samt att man i Sverige har varit mer aktiv än i många andra västländer. Detta beror främst på den kidnappade svenska förläggaren Gui Minhai, vars kidnappning 2015 blev en världsnöhet som kinesiska myndigheter kände ett behov av att kontrollera narrativet kring.

Det är dock tveksamt huruvida dessa påverkansförsök har varit framgångsrika. Bilden av Kina och dess regering har försämrats dramatiskt i Sverige på senare år. Även om vissa enstaka journalister må ha påverkats i viss utsträckning, finns det ingenting som tyder på en trend där svenska medier upphör med, än mindre justerar, sin rapportering om den kinesiska regimens övergrepp på grund av dess påtryckningar.

Att ambassadör Gui Congyou med mycket kort varsel lämnade sin post i september 2021, kan vara ett tecken på att man i Peking insett att den aggressiva strategin inte har gett önskat resultat. Den nya kinesiska ambassadören Cui Aimin, som tillträdde först drygt tre månader senare, har hållit en betydligt lägre profil. Analytiker har på senare tid framhållit tecken på att kinesiska myndigheter globalt har [börjat tona ner](#) sin ”vargkrigardiplomati”.³⁰

De senaste årens erfarenheter visar dock att kinesiska myndigheter har såväl vilja som resurser att påverka innehållet i svenska medier. Man har även möjlighet att mobilisera delar av den kinesiska diasporan och flera så kallade svensk-kinesiska vänskapsföreningar för att åstadkomma detta. Samtidigt fortsätter Kina under Xi Jinpings ledning att bli alltmer auktoritärt och känsligt för kritik, såväl på hemmaplan som utomlands.

Även om Kinas ambassad för tillfället har övergett sina tidigare högljudda attacker mot svenska medier, finns det därmed all anledning att fortsätta vara uppmärksam på vilka metoder man kommer att använda sig av för att påverka medier och civilsamhälle i Sverige i fortsättningen.

Joje Olsson är journalist och författare bosatt i Asien sedan 2007. Han driver Sveriges största nyhetssida om Kina, har skrivit sex böcker och är regelbunden medarbetare i Expressen. Sedan 2016 är Joje Olsson baserad på Taiwan, då han nekades visum till Kina efter omfattande rapportering om bland annat den svenska förläggaren Gui Minhai.

²⁹ The Guardian, 8 december 2020, <https://bit.ly/3QsH2R3>

³⁰ The Diplomat, 22 januari 2022, <https://bit.ly/3QvMEtF>

8

ÖVERVAKNINGEN AV MEDBORGARNAS DIGITALA LIV I SNABB FÖRÄNDRING

Av Mattias Beijmo

En internationell jämförelse har Sveriges grundlag ett starkt, detaljerat skydd för tryck- och yttrandefrihet. Vår rättsliga tradition har prioriterat mediernas och individers rätt att publicera och uttrycka sig högre än många andra liknande stater. Internetutvecklingen har ritat om en sedan århundraden fastlagd struktur. Plötsligt är alla publicister – med möjlighet

att nå miljontals människor utan tryckpressar, distribution och redaktion. Medborgarnas relationer med andra personer, företag och myndigheter sker via smarta mobiler och internet. Inte minst sköts vår kommunikation med andra via meddelandeappar och sociala plattformar. Digitaliseringen av samhället och världen görs till stor del med hjälp av teknologi som ägs av mycket stora företag som Google, Microsoft, Meta, Apple och en handfull andra.

Allt detta lämnar – antingen vi vill det eller inte – någon form av spår. Spåren i den digitala snön är på många sätt en förutsättning för ekonomin och världen vi nu lever i. De har också blivit en förutsättning för att upprätthålla säkerhet, lag och ordning. Hoten mot det demokratiska fria samhället har också digitaliserats; samtida rättsfall visar tydligt att planering och genomförande av allt från mindre bedrägerier till storskaliga terrorhandlingar nästan alltid har digitala dimensioner. Såväl förebyggande som bekämpande och utredande åtgärder kräver allt mer tillgång till den digitala sfär som vårt samhälle i allt större utsträckning utgör. Samma sak gäller självfallet säkerställandet av mänskliga rättigheter i samma sfär.

Vår rättstradition avseende de grundlagsskyddade friheterna har vi förhållandevis framgångsrikt klarat av att balansera även i en digital tid. Under exempelvis #metoo uppkom uppmärksammade fall i Sverige där balansen prövades såväl i rättsal som i öppen debatt. Men de senaste åren framträder en annan aspekt av Sveriges attityder och agerande i förhållande till yttrandefriheten. Jag talar här om den statliga övervakningen av våra alltmer digitala liv. Den politiska förändringen i synen på övervakning kontra fri- och rättigheter kan illustreras av ett antal skeenden under de senaste åren.

Terrorattacken på Drottninggatan

Den 7 april 2017 körde Rakhmat Akilov en stulen lastbil utefter Drottninggatan i Stockholm och dödade fem människor. Rakhmat Akilov greps och han visade sig ha svurit trohet till terrororganisationen Islamiska staten (IS). Dådet sände precis de avsedda chockvågor det var tänkt att göra i samhället, och av det omfattande förundersökningsprotokollets tekniska delar framgår att om staten och polisen haft de befogenheter som man hade i Storbritannien, Frankrike och USA, hade automatiska varningsflaggor antagligen pekat ut Rakhmat Akilov som en person man borde kolla närmare på, kanske ta in för förhör och ansöka om tillstånd att gå igenom hans mobiltelefon. I dessa länder hade man då kunnat avslöja planerna och stoppa dådet. Särskilt noterbart i den forensiska genomgången av Rakhmat Akilovs telefon, är att han bytt simkort i den 53 gånger under relativt kort tid. Detta har gjorts för att skapa nya, anonyma, WhatsApp-konton till kontakter han haft inom IS. I Sverige var det vid denna tidpunkt möjligt att anonymt köpa kontantkort till mobiltelefoner, och Rakhmat Akilov kunde då göra sig nyttig genom att utföra detta arbete åt IS. Här har uppenbarligen den svenska lagstiftningens skyddande av den personliga integriteten hämmat möjligheten att flagga för ett misstänkt beteende; många andra länders säkerhetstjänster skulle markera ett så frekvent bytande av abonnemang på en viss mobiltelefon som misstänkt i databearbetningen.

Enligt svensk lag har den militära underrättelsetjänsten rätt att lyssna på all digital kommunikation som passerar landets gränser. Eftersom de tekniska förutsättningarna för samtidens sociala plattformar och kommunikationstjänster i princip gör att all data tar vägen ut ur och tillbaka till Sverige, har Försvarets radioanstalt (FRA) gott om data att analysera. FRA trålar efter hotfulla mönster i det vi skriver och säger på våra smarta telefoner, hur vi rör oss i samhället, vilka andra personers telefoner vi är nära och vad vi återkommande verkar gilla och ogilla. Vi vet inte om just vår datatrafik är avlyssnad; insynen i den militära underrättelsetjänstens insamlande och bearbetning av vårt digitala liv är mycket liten.

FRA har historiskt sett haft ett utbyte av information med Natoländernas olika konstellationer inom underrättelseområdet, men i ljuset av Rysslands allt mer aggressiva beteende och anfallskrig mot Ukraina finns ett uttryckt behov av att öka samarbetet. Det handlar dels om att svenska insamlade data ska analyseras mer effektivt med data från andra makter, dels om att själva metoderna måste utvecklas.

FRA-lagen från 2009 kräver att de svenska teleoperatorerna strukturerar och lagrar data så att underrättelsetjänsten kan få tillgång till dem. Inga data – inga insikter om hot och planer. De långtgående kraven på teleoperatorerna har kritiserats av EU-domstolen¹ som i sammanfattning menar att lagens krav att teleoperatorerna urskillningslöst ska samla in och spara alla data är ett oproportionellt intrång i integritet och demokratiska friheter.

I maj 2021 fälldes Sverige igen, denna gång i Europarådets domstol för mänskliga rättigheter. FRA-lagen ansågs återigen inte rimma med den personliga integriteten och man kritiserade särskilt den obefintliga insynen i hur data används. Tillsynsmyndigheten för FRA är allt annat än oberoende, och det finns – till skillnad från exempelvis i Tyskland – inget sätt att få reda på om du som enskild medborgare har avlyssnats eller om dina data har använts. Centrum för rättvisa, som drivit processen mot Sverige, menar att domen kommer att bli vägledande för framtida svensk lagstiftning och även vägledande för andra länders juridiska möjligheter att använda signalspaning.

FRA-lagen och den datahungriga massövervakningen förenade en gång bittra politiska fiender i det svenska politiska landskapet. Ledande och högljudda representanter från såväl vänster- som högersidan i svensk politik bedrev runt FRA-lagens tillkomst ett närmast aktivistiskt arbete mot metoderna och lagändringarna, men de senaste åren har kritikens intensitet mattats. Den rädsla terrorhändelser i Europa och Sverige har skapat har gjort det politiskt svårt att inte tillåta ansvariga myndigheter att använda alla till buds stående medel att förhindra nästa attack. Eftersom oberoende insyn i effektiviteten i FRA:s metoder helt saknas, kan bara politiken och samhället lita blint på ett fåtal personer som säger att de nya, långtgående möjligheterna till övervakning ger effekter som uppväger det

¹ <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2016-12/cp160145sv.pdf>

uppenbara intrånget i människors integritet. I en högfungerande demokrati är detta allt annat än en optimal situation.

Något förvånande ignorerade den svenska riksdagen helt domen i EU. Den 24 november 2021 beslutades att FRA:s möjligheter att ge andra länder och utländska organisationer (läs Nato eller säkerhetskonsulter i andra länder) direkt access till svenska data. Ändringarna stärkte också möjligheterna för Säkerhetspolisen (Säpo) att ta del av och bearbeta den stora mängd data som den militära underrättelsetjänsten samlar in från teleoperatörerna. I sammanfattning syftade lagändringen till två saker: att låta fler inhemska och utländska aktörer få direkt tillgång till data och insikter Sverige har om sina medborgare, samt att bredda möjligheterna för samarbetet mellan militären och polisen i arbetet mot även inre hot.

Det sistnämnda innebär en sorts ”civilisering” av massövervakningen, och är ett sluttande plan svenska lagstiftare har undvikit fram till nu. Att använda samma enorma datamängder från allas våra mobiltelefoner för att försöka se mönster *utöver* dem som kan härledas till hot från främmande makt eller terrororganisation, innebär en större risk för missbruk av myndigheter och enskilda grupperingar eller individer inom myndigheterna. Missbruket kan handla om kartläggning av vissa folkgrupper eller människor med vissa åsikter. I ljuset av Sveriges uppgörelse med Turkiet om att agera hårdare mot kurdiska organisationer och dess sympatisörer², är det lätt att se ett användningsområde för mönsterigenkänning (”pattern recognition”) och analysverktyg.

År 2012 föreslog regeringen ledd av moderaten Fredrik Reinfeldt att polisen skulle få utnyttja signalspaningen som FRA bedrev för sin brottsbekämpande verksamhet. Så blev det inte. Johan Forssell, rättspolitisk talesperson för Moderaterna, återuppväckte kravet 2021 och lade till att även de som rörde sig i samma miljöer som kriminella skulle övervakas. Socialdemokraterna och andra partier, som tidigare varit kritiska till massövervakningen, har nu genomfört en 180-graderssväng. Mikael Damberg, dåvarande socialdemokratisk inrikesminister, avfärdade inte Johan Forssells krav på övervakning av familjemedlemmar, vänner och bekanta till dem som misstänks för brott. Detta är i sig en gigantisk ompositionering.

Det övervakningsindustriella komplexet

Det militärindustriella komplexet i Sverige har alltid varit starkt. Sverige har, givet sin ringa storlek, varit en mycket efterfrågad exportör av specialiserad, militär utrustning. Inte minst har företaget Saabs produkter och system för olika typer av spaning sålts i stora kvantiteter till stater i hela världen. Men den svenska, digitalt fokuserade övervakningsindustrin är även den en viktig komponent. Eftersom Sverige tack vare det världsledande företaget Ericsson ligger i absolut framkant avseende infrastrukturen för dataflöden, är steget inte långt till de system som är till för att övervaka dataflödena i dessa system. Även där är Sverige i absolut topp.

Data flödar mellan våra mobiltelefoner, mobilmaster och servrar som miljontals, små datapaket. Dessa datapaket innehåller texter vi skriver, videor vi sänder och bilder vi mejlar. Men de innehåller också information om var vi befinner oss, vem vi skickar till, och så vidare. För att organisationer som amerikanska CIA, brittiska MI6, FRA och Säpo ska kunna få tag i dessa datapaket, behövs något som heter Deep Packet Inspection. Enkelt förklarar detta programvaror som fångar upp alla eller utvalda paket i ett lands nätverk och analyserar dem. Detta förfarande kallas ”Lawful Interception”, och alla som bygger infrastruktur för telekom och data åt ett land, förväntas ha små tappkranar på systemet där säkerhetstjänst och polis kan koppla på sina programvaror för Deep Packet Inspection och övervaka kommunikationen.

Det är inte leverantören av programvaran eller infrastrukturen som avgör vad man får göra med övervakningen; definitionen av ”lawful” bestäms självklart av rådande lagstiftning i det aktuella landet. Så i ett land som Ungern räcker det att en lärare diskuterar homosexualitet med sina elever på en digital lärplattform för att datainsamlingen och bearbetningen ska vara laglig. Läraren begår ett brott mot gällande lag, och det är fullt legitimt att i hemlighet samla in data för att åtala läraren. I många stater i USA kommer samma sak att göras för att spåra vilka som diskuterar illegala aborter. I Sverige är våra grundlagsskyddade fri- och rättigheter starkare i nuläget, men nyckeln finns

här: för vilka brott och i vilka situationer ska vilka myndigheter och med vilket uppdrag kunna använda den här kraftfulla, inte sällan svenska, övervakningstekniken?

Eftersom Sverige har en stark telekomsektor och en avancerad vapenindustri, är det rimligt att en blandning av dessa har uppkommit. Ett exempel på detta är företaget Enea – ett svenskt it-företag, i vilket bland andra statliga Fjärde AP-fonden och storbanken Swedbank är aktieägare. Enea var bland annat först i Norden med att vara uppkopplat mot internet. Företaget levererade länge teknik till Ericsson för deras djupgående paketanalys, något som telekomjätten numera sköter själv. 2016 förvärvade Enea det franska bolaget Qosmos, ett företag som då var allmänt känt för att ha bistått Syriens president Bashar al-Assad med den allra vassaste tekniken för att avlyssna och spåra människor online. Företaget har även levererat teknologi till Muammar Khadafi i Libyen för att spåra oliktankande. Samtidigt som köpet av Qosmos genomfördes var bolaget under åtal för brott mot mänskliga rättigheter i Frankrike på grund av företagets aktiviteter i Syrien. Det hindrade inte svenska Enea eller dess statliga ägare att köra på med affären. Det fanns, såklart, mer än bara finansiell vinning för Sverige att tillskansa sig det know-how om övervakning som Qosmos hade.

Enea och Qosmos är en strategisk tillgång i det operationella samarbetet inom EU och Nato. Förutom de rent samhällsekonomiska möjligheterna som denna nya digitala vapenindustri möjliggör i form av arbetstillfällen och skatteintäkter, kan Sverige erbjuda något till den gemensamma kampen mot organiserad brottslighet och terror. Mot dessa gigantiska, geopolitiska intressen står sig oro för mänskliga rättigheter, meddelarfrihet och etiska hänsyn slätt. Eneas programvaror används dagligen för övervakning i länder där dessa rättigheter kränks och journalister mördas och fängslas baserat på uppgifter som tagits fram med hjälp av cyberövervakning. Eneas system för övervakning och lawful interception är en perfekt illustration av svårigheten att balansera massiv övervakning med hänsyn till mänskliga rättigheter.

Svensk censur av internet

Det Eneaägda Qosmos-systemet kan också användas till censur. Genom att ange webbplatser, webbsökningar eller annat som enligt rådande lagar är förbjudet, kan trafiken till webbplatserna eller användandet av vissa ord eller uttryck blockeras. Detta förfarande är också det delvis svenskbaserade företaget Sandvine framstående inom; deras produkter har använts för att censurera internet i Belarus och används när detta skrivs även i Ryssland. Grundteknologin som Sandvine använder utvecklades redan år 2000 av företaget Netintactet i den svenska småstaden Varberg.

Censur av internet med hjälp av svensk ingenjörskonst är dock något som förekommer även i Sverige. När Ryssland attackerade Ukraina i februari 2022, beslöt sig den svenska telekommunikations Post- och Telestyrelsen för att beordra teleoperatörerna att blockera en samling ryska mediewebbplatser. Den enda svenska operatören som vägrar är Bahnhof. Vd Jon Karlung säger att han inte är säker på att den här typen av blockering är förenlig med informationsfriheten som är inskriven i svensk grundlag.³ Sveriges it-minister Khashayar Farmanbar har gett visst medhåll och säger att regeringen ”är förhindrad att ingripa mot medier som har skydd enligt grundlagen om yttrandefrihet”.⁴ Alltså är frågan upp till telekombolagen.

Det är dock inte första gången som teleoperatörerna gör detta. Den svenska polisen har en lista på webbplatser som de uppdaterar och skickar till telekomoperatörerna. Listan innehåller webbplatser som polisen bedömer ska vara blockerade av juridiska skäl. De flesta operatörer följer polisens lista och deras kunder kan inte nå sidorna via sina mobiler eller datorer. De svenska telekombolagen tenderar att försöka hålla sig bredvid debatten om balans mellan övervakning och mänskliga rättigheter. Deras remissvar är försiktigt negativa till utökning av deras ansvar, och de uttrycker särskilt farhågor vad gäller den hemliga dataavläsningen. Att övervaka sina kunder och hjälpa polisen att smyga in spionprogram i deras mobiler är inte riktigt förenligt med deras affärsidé.

² <https://www.regeringen.se/uttalanden/2022/06/uttalande-av-statsminister-magdalena-andersson-beträffande-sveriges-ansokan-om-medlemskap-i-nato/>

³ <https://www.nyteknik.se/sakerhet/svenska-operatorer-blockerar-ryska-medier-ar-censur-ratt-metod-7030156>

⁴ <https://sverigesradio.se/artikel/farmanbar-inget-straфф-for-att-sprida-ryska-medier>

Men såväl censurfrågan som viljan att spara och lämna ut persondata till svenska myndigheter gör att de har, antingen de vill eller inte, en avgörande betydelse för viktiga fri- och rättigheter i landet. Om man följer riktningen som den förhållandevis nytillträdde it-ministern pekar ut, kan bolagen luta sig emot det starka grundlagsskydd som finns för de medborgare som lagt sitt digitala liv i telekombolagens händer och datacenter. Bristen på politisk vilja har de senaste åren gjort att makten att hävda mänskliga rättigheter mot statens vilja att övervaka sina invånare till viss del hamnar hos mestadels privata telekombolag.

Statlig hackning av medborgarnas digitala liv

Ett annat, parallellt, skeende är det dödliga, gängrelaterade våldet. Skjutningarna och den narkotikarelaterade, grova brottsligheten i Sverige har de senaste åren skapat en medial och folklig uppmärksamhet kring brottsbekämpningen. Polis och politiska företrädare har återkommande fört fram möjligheter till avancerad cyberövervakning som ett sätt att förebygga, direkt förhindra och utreda dessa brott. Tillgängliga metoder anses alltmer verkningslösa; meddelandeappar som de flesta använder (utan att för den skull vara brottslingar) använder krypterad kommunikation. Det blir därför mycket svårt för polisen att komma åt informationen.

En tillfällig lag kallad ”Lag om hemlig dataavläsning”⁵ började gälla 2020. Den ska gälla till utgången av mars 2025, sedan ska beslut om permanentande fattas. Hemlig dataavläsning (HDA) är en för Sverige helt ny form av avlyssningsmetod som görs genom att polisen, Säpo eller tullen (eller annan auktoriserad myndighet) installerar någon form av spionprogramvara i en mobiltelefon, laptop, bil eller smart klocka. För att få den på plats, behövs antingen fysisk tillgång till enheten, eller så tar man sig in i användarkonton personen använder. En annan metod är att använda sig av den aktuella personens teleoperatör.

Väl installerad i telefon, dator eller bil, fångar programvaran upp det som sägs och skrivs innan det krypteras. Funktioner finns för att i hemlighet slå på mikrofonen och kameran på

telefon eller laptop, och på sätt kan man – utan personens vetskap – avlyssna och även kameraövervaka det som händer på platser där personen är.

Metoden, som används i många länder, har blivit känd för den svenska allmänheten vid framförallt två tillfällen. Fransk säkerhetspolis lyckades i hemlighet komma åt de servrar där den krypterade meddelandetjänsten Encrochat var baserad, och kunde på så sätt i realtid avslöja planeringen av grova brott över hela Europa, inklusive Sverige. I tjänsten fanns även chatt-loggar som använts som bevis i brottmål i Sverige. Politiker i Sverige, inte minst dåvarande inrikesminister Mikael Damberg, fick argument för ökade befogenheter till statliga hackerattacker mot olika meddelandetjänster och enheter. Andra politiker, inte minst Moderaternas Johan Forssell, tryckte på för att ännu större befogenheter behövdes. Bland annat ville han ta bort den konkreta brottsmisstanken som rekvisit. Polisen skulle kunna installera hemlig avlyssningsprogramvara i mobiler hos alla som rörde sig i kriminella miljöer. Han ifrågasatte särskilt varför ”Sverige skulle ha sämre verktyg än andra” att avlyssna människor utan brottsmisstanke. Ansvarig minister Mikael Damberg följde efter och öppnade upp för att i hemlighet samla in data utan konkreta misstankar om brott.⁶

Den guldgruva som Encrochat utgjorde för den svenska polisen är naturligtvis en möjlighet för såväl rikspolischef som politiker i olika färger att driva på kraven. Men varför ska Sverige ha sämre verktyg än andra? Självfallet finns en annan sida av frågan, och den är också svaret. Alla övervakningsverktyg – tekniska och juridiska – som avser att säkra samhälle och demokrati, gör oundvikligen intrång i den demokrati de är satta att skydda. Precis som att den grundlagsskyddade tryck- och yttrandefriheten sätter relativt snäva begränsningar avseende exempelvis förtalslagstiftning, skulle Sverige kunna stärka individens rättigheter visavi lagar om övervakning och statstrojaner i mobilerna. Viljan att ha en unik lagstiftning gentemot andra EU-länder avseende tryck- och yttrandefrihet, skulle även kunna gälla spioneri på medborgare utan brottsmisstanke. En sådan utveckling ter sig, särskilt med tanke på närmandet till Natos signalspaningspraxis och uppgörelsen med Turkiets president Recep Erdogan avseende kurdernas organisationer, som något

avlägsen. Snarare verkar utvecklingen gå åt motsatt håll.

Kritik mot lagen och dess konsekvenser

Regeringen har beslutat om en utvärdering av den hemliga dataavläsningens effekter. Den ska göras av en särskild utredare med start i september 2022. Resultatet från denna utredning kommer alltså inte att komma före riksdagsvalet. I uppdraget⁷ ingår att se om lagen är effektiv och om den är proportionerlig i förhållande till ”respekten för grundläggande fri- och rättigheter, såsom rätten till respekt för privatlivet, liksom kraven på rättssäkerhet”. I direktivet skriver Justitiedepartementet att behovet varit stort av detta nya tvångsmedel och att användandet har varit i ”väsentligt större omfattning än vad som förutsetts”. Utredaren ska se över om ”det bör göras förändringar i regelverket i syfte att uppnå en mer effektiv brottsbekämpning”. Justitiedepartementet säger också något oväntat i själva utredningsdirektivet att de brottsbekämpande instansernas erfarenheter har varit mycket goda och att polisen ”även gett uttryck för att de skulle vilja använda verktyget i större omfattning”.

Man säger ingenting om huruvida någon gett uttryck för konsekvenser för grundläggande fri- och rättigheter, trots att dessa uttryck finns och har funnits. Flera remissinstanser har kritiserat förslaget. Integritetsskyddsmyndigheten (IMY) är den myndighet som har att skydda människors grundläggande fri- och rättigheter när staten vill samla in data från deras digitala liv. I sitt remissvar tillbakavisar myndigheten (då under namnet Dataskyddsinsektionen) förslaget⁸ – inskränkningen i människors privatliv är för stor. Bland annat skriver man:

”Det skulle, vid ett införande i enlighet med utredningens förslag, kunna vara möjligt för den brottsbekämpande myndigheten som använder metoden att närmast fullständigt kunna kartlägga och övervaka den person som utsätts för åtgärden. En sådan totalövervakning av en person innebär naturligtvis synnerligen stora risker för den personliga integriteten för den som utsätts för åtgärden, och ibland även för andra.”

Man är också orolig över att polisen ska kunna smyga in övervakningsprogramvaran i sammanhang där brottet som misstänks endast behöver kunna leda till påföljden två års fängelse. Man skriver att metoden endast borde få användas vid synnerligen grov brottslighet som terrorbrott och mycket grov organiserad brottslighet. Just denna punkt har kritiserats av flera. Om man till detta lägger den nu uttalade ambitionen att i hemlighet samla in data från icke brottsmisstänkta, är det inte orimligt att tänka sig en utveckling där polis och andra myndigheter får rätt att smyga in övervakningsprogrammen i relativt många mobiler.

Journalistförbundet har både i remissvar och senare uttalanden kritiserat den hemliga dataavläsningen. Man anser att det starka källskydd som finns i Sverige är hotat. Detta eftersom skrivningarna kring de ”informationssystem” som journalister förväntas använda och som således ska vara skyddade, rent tekniskt får sägas vara rena missuppfattningar av lagstiftaren. Konkret använder journalister liknande metoder och system (kryptering, kontantkortsmobiler etcetera) som brottslingar för att skydda källor, och inte sällan finns dessa källor just i de miljöer som staten – utan särskild brottsmisstanke – i hemlighet vill avlyssna. Dessutom påstår lagen att polisen ska radera sådant de samlar in som är av journalistisk karaktär. Detta har bevisligen inte fungerat tidigare; det finns flera fall där källskyddat material hamnat i brottsutredningar, och polisen har i ett uppmärksammat fall även kritiserats av Justitieombudsmannen (JO) för detta.⁹

Det finns inte någon statistik som pekar på att de svenska möjligheterna att använda hemlig dataavläsning stoppat det dödliga, gängrelaterade våldet under de år metoden kunnat användas. Men inget av detta finns explicit, såsom skrivningarna om hur framgångsrikt polisen upplever metoderna, i utredningsdirektivet. Det återstår att se hur utredaren kommer att införliva de mänskliga rättigheterna och den förväntan på integritet och skydd som medborgare, journalister och aktivister kan förvänta sig i utredningen. Hur denne utför den delen av sitt uppdrag, kommer inte bara att vara avgörande för frågan om hemlig dataavläsning. Den principiella frågan om förändringen i Sveriges rättskultur i en digital tid kommer väsentligen att påverkas av utredningen.

⁵ https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-202062-om-hemlig-dataavlasning_sfs-2020-62

⁶ <https://www.dn.se/sverige/regeringen-vill-lata-polisen-overvaka-gangkriminella-utan-konkret-brottsmisstanke/>

⁷ <https://www.regeringen.se/49e69b/contentassets/38167a159cd14fd298c99c154def0bed/utvardering-av-hemlig-dataavlasning-dir-202282>

⁸ <https://www.imy.se/globalassets/dokument/remissvar/2018/2018-03-07-hemlig-dataavlasning.pdf>

⁹ <https://www.jo.se/PageFiles/14604/1447-2018.pdf>

Förändrad politisk syn på övervakning

Förutom den ur ett demokratiskt perspektiv negativa effekten av att oskyldiga personers mobiltelefoner skulle kunna bli hackade av staten, är den pågående svenska attitydförändringen till övervakning intressant. Är den breda politiska viljan att ge myndigheter avsevärt större befogenheter till osynlig och konstant övervakning av våra digitala liv är i linje med medborgarnas egentliga vilja? Undersökningar visar att svenskarna klassar brottsligheten som den viktigaste valfrågan.¹⁰ Den upplevda oron för brottsligheten i samhället har enligt Brottsförebyggande rådet¹¹ ökat de senaste åren. Men attityderna till hemlig dataavläsning är ett obeforskat område, en kvalificerad gissning är att de följer tidigare kopplingar mellan otrygghet och åtgärder vars faktiska effekt och demokratiska konsekvenser är relativt okända. De som propagerar för hemlig dataavläsning nämner ibland kameraövervakningen på gator och torg som en parallell. Debatten från tidigt 2000-tal har nu omvandlats till total acceptans av kameran som ett effektivt, trygghetsstärkande verktyg.

En viktig skrivning i direktivet är att brottsligheten har blivit ”mer samhällshotande”. Det finns en politisk vilja att likställa den gängrelaterade brottsligheten med det samhällshot som finns från politiskt- eller ideologiskt motiverade terrorister. Definitionen av samhällshotande expanderar för att massövervakningen som bedrivs av säkerhetstjänsten ska kunna användas till fler saker. Kontrollen över skjutningar och gängrelaterad brottslighet ska tas tillbaka genom att fler ska avlyssnas.

Det krävs en enorm tillit till dem som utför detta intrång i privatlivet. En sådan tillit kräver insyn, just den insyn som EU-domstolen och andra instanser kritiserat Sverige för att i allt väsentligt sakna. Insynen kräver också en viss teknisk kunskap – finns den hos dem som ska granska makten i detta avseende? Finns den hos de myndigheter i vilka övervakning och intrång utförs? Tittar man på hur polisen, Säpo och andra myndigheter arbetar med digital övervakning, är det uppenbart att de själva inte alltid vet vad enskilda individer och delar av organisationen gör. Ett sådant exempel är den svenska polisens användande av det kontroversiella företaget Clearviews program för ansiktigenkänning.

Använde integritetskränkande program under radarn

Clearviews programvara för ansiktigenkänning skannar igenom internets alla hörn efter bilder på människor. Bilderna lagras i en gigantisk databas, och kunderna kan sedan mata in bilder på ansikten för att ta reda på vilka bilderna föreställer. Den amerikanska polisen använder Clearview flitigt, och det visade sig 2021 att även den svenska polisen hade använt programvaran under hösten 2019 fram till åtminstone mars 2020. Det skedde under radarn för myndigheten; enskilda poliser hade kontaktat Clearview och fått tillgång till programvaran. Sedan hade de matat in bilder på personer som figurerat i utredningar för att se vilka individer Clearview föreslog att bilderna matchade. När det hemliga användandet av applikationen uppdagades hade man inte gjort några som helst överväganden mellan etiska hänsyn och den effekt som användningen av bilderna kunde ha på de aktuella utredningarna. På direkta frågor från Integritetsskyddsmyndigheten (IMY) hade man ingen aning om hur Clearview hanterade de uppladdade bilderna, och om huruvida det stred mot exempelvis GDPR. IMY bedömde att polisens användning av Clearview skett i strid med gällande regler och utdömde en sanktionsavgift på 2,5 miljoner kronor. Det är värt att notera att IMY inte hade något att invända mot applikationen som sådan. Det man anmärkte på var *hur* polisen använde programvaran, och ett antal saker de inte gjorde innan den användes.

Final thoughts

När detta skrivs är det några veckor kvar innan det blir förbudet att anonymt köpa kontantkort i Sverige.¹² Våra lagar harmonierar bättre med EU:s och det blir lättare att knyta människors digitala fotspår till deras verkliga identitet. Tyvärr kan inte heller journalister eller aktivister använda anonyma abonnemang längre; de får lita på att polisen och andra myndigheter håller för ögonen när deras källor tror att de kommunicerar med dem skyddade av källskyddet.

Datainsamling pågår från telekombolagen; källor inifrån ett av dem pratar om ett ”hemligt rum” i deras egna lokaler dit bara FRA har nyckel. Har sökningarna och/eller filterkriterierna i dataanalysen redan gjorts om för att innefatta den pågående gängrelaterade brottsligheten? Har de fått order om att kartlägga Gülenrörelsens sympatisörer i exil här i landet? Vad innebär utbytet med andra makter och andra myndigheter i praktiken?

Åklagarmyndigheten redovisar att den nya typen av intrångsbaserade avlyssningsmetoder har använts mot 155 personer under 2021. I snitt anges att metoderna bidragit till åtal i 9,7 procent av fallen. I 8,4 procent har uppgifterna från intrången använts som bevisning i rättsfall. I de övriga mer än 90 procent av fallen, har alltså nyttan inte varit så stor att de kunnat användas av åklagare eller domstol. Den längsta tid någon har fått sitt digitala liv övervakat är enligt rapporten 211 dagar.¹³ Antalet skjutningar har ökat markant under första halvan av 2022 jämfört med samma period 2021.¹⁴

Det som medier, allmänhet och politiker återkommit till som huvudorsaken till behovet av hemlig dataavläsning, har alltså inte påverkats av de integritetskränkande tvångsmedel som polisen under åratalspropagerat för. Kanske skjutningarna och den grova brottsligheten i samhället inte alls är kausalt kopplad till förmågan att övervaka medborgarna? Om så vore fallet, borde ju länder med stora möjligheter till denna typ av övervakning ha lägre andel skjutningar per capita än Sverige, och något sådant samband går inte att påvisa. Ett samband som dock går att påvisa, är kopplingen mellan lågt demokratiindex och statens möjligheter att i hemlighet övervaka sin befolkning. Vid en genomgång av de stater i EU som har lägst rankning i Freedom House demokratiindex, är detta länder med jämförelsevis stora juridiska och tekniska möjligheter att massövervaka befolkningen och använda intrångsbaserade metoder utan särskild brottsmisstanke.¹⁵ Man ska vara försiktig med kausalitet, men även ur ett globalt perspektiv verkar det finns ett samband mellan dessa två faktorer. Kanske vägen till ett friare, säkrare samhälle inte går via utökad övervakning och mer repressiva metoder för att samla in varje datapaket av vårt digitala liv?

Mattias Beijmo är digitaliseringsexpert, föreläsare och författare med över 20 års erfarenhet av att arbeta strategiskt med data, digitalisering, demokrati och samhälle, både i Sverige och utomlands. Han har en examen i internationella relationer från Freie Universität i Berlin och skriver regelbundet om internets kulturella dimensioner i Aftonbladet.

¹⁰ <https://demoskop.se/news/viktigaste-fragan-juli-2022/>

¹¹ <https://bra.se/statistik/statistiska-undersokningar/nationella-trygghetsundersokningen.html#otrygghetoro>

¹² https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/arende/betankande/registrering-av-kontantkort--forbattad-tillgang_H901JuU34

¹³ <https://www.aklagare.se/globalassets/dokument/rapporter/ovriga-rapporter/redovisning-av-anvandningen-av-vissa-hemliga-tvangsmedel-under-2021.pdf>

¹⁴ <https://polisen.se/om-polisen/polisens-arbete/sprangningar-och-skjutningar/>

¹⁵ <https://freedomhouse.org/explore-the-map?type=fiv&year=2021>

PEN är en världsomspännande organisation grundad i London 1921 av den brittiska poeten, pjäsförfattaren och fred-saktivisten Catherine Amy Dawson-Scott. Syfte var att främja vänskap och intellektuellt samarbete mellan författare, försvara yttrandefriheten och värna om världslitteraturen. PEN:s arbete är grundat i principen om att Litteraturen känner inga gränser och måste få spridas fritt bland människor trots politiska omvälvningar på det nationella eller internationella planet.

PEN är en politikiskt oberoende organisation som idag har konsultativ status hos UNESCO och FN.

Namnet PEN är en akronym:
"Poets, Essayists, Novelists"

Över tid har medlemskapet utvidgats till att omfatta en vidare grupp av människor som verkar på det litterära fältet. PEN:s styrka är dess medlemmar – över 25 000 författare världen över engagerar sig till försvar för det skriva ordet och yttrandefriheten.

Svenska PEN grundades 1922

som en av organisationens första center, och samlar idag över 1000 medlemmar.